

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek och är fritt att använda. Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitized at Gothenburg University Library and is free to use. All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text. This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

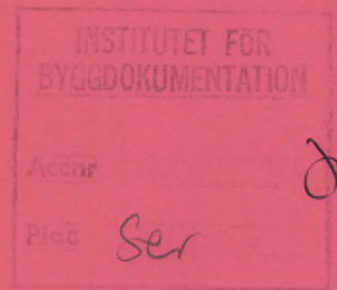
Rapport

R100:1989

**Stadsstudier och stadsförnyelse
– ett pedagogiskt perspektiv**

**Erfarenheter från Norra
Biskopsgårdens Stadsstudiecentrum**

Einar Hansson

Byggforskningsrådet

R100:1989

Stadsstudier och stadsförnyelse - ett pedagogiskt perspektiv

Erfarenheter från Norra Biskopsgårdens Stadsstudiecentrum

Einar Hansson

Denna rapport hänför sig till forskningsanslag 830268-8 från Statens råd för byggnadsforskning till Avdelningen för Stadsbyggnad, Chalmers tekniska högskola, Göteborg.

Referat

Projektet har syftat till att pröva stadsstudier och stadsstudiecentrum som metod för att göra planeringsprocesser gripbara och påverkbara. Projektet loaliserades efter initiativ från AB Göteborgshem till Norra Biskopsgården, ett 50-talsområde i Göteborg som skulle förnyas.

Tyngdpunkten har legat i **stadsstudiecentrum**, en fast bemannad lokal som har fungerat som informationscentrum, utställningslokal och arkiv. Stadsstudiecentrum har medverkat i samråd inför stadsförnyelse, tagit initiativ till och drivit stadsstudier i skolan och olika slags hembyggsstudier samt fungerat som ett öppet informationscentrum, "stadsdelens hjälpedor".

I forskningsarbetet har jag anlagt ett pedagogiskt perspektiv på bebyggelse och stadsförnyelse. Projektet beskrivs bl.a. i termer av sociomateria och i stadspedagogiska situationer.

Stadsstudiecentrums arbete ledde till ett intresse för stadsstudiemetoden och till att fler deltog i samrådet. Metodens fördelar har framgått klart. Samtidigt har den företagsstyrda planeringen ställt upp många hinder för ett kontinuerligt samarbete, och få fysiska resultat av arbetet syns i stadsdelen.

I Byggnadsforskningsrådets rapportserie redovisar forskaren sitt anslagsprojekt. Publiceringen innebär inte att rådet tagit ställning till åsikter, slutsatser och resultat.

Denna skrift är tryckt på miljövänligt, oblekt papper.

R100:1989

ISBN 91-540-5038-3
Statens råd för byggnadsforskning, Stockholm

Svenskt Tryck Stockholm 1989

Innehåll

Förord

Fakta om projektet
Läsanvisning

Sammanfattning av projektet

Kap. 1. Utgångspunkter 1

Erfarenheter 1
Aktuella samhällsproblem 1
Öppningar 2
Nyckeln 2
Forskningsproblemet 3

Kap. 2. Stadsstudier 4

Sociomateria - ett nyckelbegrepp 4
Stadsstudiernas pedagogik 5
Stadsstudier och planering 6
Stadsstudier och forskning 8
Stadsstudier: rötter och grogrund 8
Hur stadsstudier utvecklats i Sverige 10
Olika slags stadsstudiecentra 11
Forskning och utvärderingar kring stadsstudier 12

Kap. 3. Ett pedagogiskt perspektiv på stadsmiljö och planering 14

Sociomateria 14
Planering: medveten förändring av sociomateria 17
Gripbara planeringsprocesser 17
Påverkbara planeringsprocesser 20
Att utveckla planeringsprocesser pedagogiskt 23

Kap. 4. Konstruerande forskning 26

Konstruerande forskning inom arkitektur och pedagogik 26
Ett kreativt möte mellan planering och pedagogik 27
Att beskriva konstruerande forskning 28
Konvergenta och divergenta problem 29
Kollaget som beskrivningsmetod 29
Det ofullgångna 30

Kap. 5. Tillämpningsstudie: Norra Biskopsgårdens Stadsstudiecentrum 31

Initiativ till projektet 31
Tidsöversikt 31

Lokaler, tidplan, resurser 32
Aktörsförteckning 32
Metod 33
Tre rapporter 33
Delprojekt och samarbete 34
Initiativ och väntan 34
Stadspedagogisk analys 34

Kap. 6. Biskopsgården som sociomateria 36

En resa genom det tidiga 80-talets Göteborg 36
En vandring genom Biskopsgården 37
Biskopsgården i kartor 41
Historier om kvarteren 45
Historien om Sol-och-Klar 45
Historien om Friskväderstorget 49
Från Samhällsbyggen till Skanska. Olika slags översiktlig planering i Biskopsgården 1955-88 52
Sammanfattning 55

Kap. 7. Stadspedagogiska situationer 56

S1. De tröga organisationerna 57
S2. Gatan som klassrum 59
S3. Stadsstudier som undersökning 61
S4. Stadsstudier som miljöförbättring 63
S5. Ett bättre samråd om miljöförbättringar 65
S6. Stadsdelstidningen - samarbete med flera 67
S7. Stadsdelens hjälpredor 69
S8. Stadsstudiecentrum står öppet 71
S9. Samråd som bild av samhället 72
S10. Samrådsprocess och låneprocess 73
S11. Stadsförnyelse till allas bästa? 75
S12. När Stadsstudiecentrum flyttade från Bergsjön till Biskopsgården 77

Kap 8. Slutsatser 1: Lyckades Stadsstudiecentrum i Biskopsgården? 80

Resultat inom olika arbetsområden 80
Hur fungerade samarbetet med olika intressenter? 82
Lyckades Stadsstudiecentrum i Biskopsgården? 83

Kap 9. Slutsatser 2: Stadsstudiecentrum som metod 84

Stadsstudiecentrum som arbetsmetod 84
Forskningsresultat: hur kan Stadsstudiecentrum göra planeringsprocesser gripbara och påverkbara? 84
Hinder för förbättrade planeringsprocesser 85

Kunskap

*Alla de försiktiga med långa håvar
träffar havets jätteskratt.
Vänner, vad söker ni på stranden?
kunskap kan aldrig fångas,
kan aldrig ägas.*

*Men om du rak som en droppe
faller i havet för att upplösas,
färdig för all förvandling -
då skall du vakna med pärlemorhud
och gröna ögon
på ångar där havets hästar betar
och vara kunskap*

Karin Boye

Förord

Detta projekt är ett forsknings- och utvecklingsarbete i **stadsstudier**, som innebär att arbeta med stadsmiljön som pedagogiskt hjälpmedel. Huvudvikten ligger vid ett lokalt **stadsstudiecentrum**, som är ett resurs- och informationscentrum i stadsstudie- och stadsförnyelsefrågor. Projektet innebär att starta, driva och utvärdera detta stadsstudiecentrum. I botten ligger ett pedagogiskt perspektiv på staden och stadsförnyelsefrågorna. Detta innebär att jag hävdar att stadsmiljön och stadsförnyelseprocesserna har betydelse för människors utveckling av kunskaper och färdigheter.

Stadsstudier är ett omkring tio år gammalt arbetsfält i Sverige. Forskningen är sparsam och outvecklad. Detta projekt innehåller både ett praktiskt utvecklingsarbete och ansatser till teoribildning. Med denna bredd och små resurser har framställningen med nödvändighet blivit skissartad på många punkter. Jag vill ändå lägga fram detta material med förhoppning att forskningen kan fortsätta inom detta intressanta fält.

Denna rapport är en av tre som ska ses som en helhet. De övriga är **handboken: Starta stadsstudiecentrum** och **stadsdelstidningen: Nya Biskopsbladet**, vilka är inriktade på att förmedla praktiska tips och andra erfarenheter från projektet.

Jag vill tacka...

- människorna i Biskopsgården som har gett mitt arbete den dagliga glädjen och inspirationen
- mina stadsstudiekollegor som hållit entusiasmen uppe och inspirerat
- mina forskarkollegor som trots på den utåtriktade forskningen och möjligheterna att bryta gränser
- mina medarbetare i rörelsen för bättre stadsmiljö som visat på en hållbar huvudriktning
- mina vänner som uppmuntrat, kritiserat och hjälpt till på alla sätt
- Byggforskningsrådet som stödde projektet och trodde på idén med tre rapporter

Till sist vill jag tacka mina medarbetare på Stadsstudiecentrum. Utan dem hade verksamheten blivit betydligt mindre omfattande och mindre intressant. Jan Appelgren har tagit foton i denna rapport, liksom i övriga rapporter. Övriga medarbetare: Eva Adersjö, Kerstin Bergquist, Inger Bruce, Torbjörn Karlsson, Ulla McLean, Reza Mofrad, Lotta Nordén-Särnbratt, Yngve Svensson och Lisa Åkesson.

Göteborg oktober 1989

Einar Hansson

Kap. 10. Visioner - framtidsbilder 87

Nästa steg i Biskopsgården 87

En planeringsprocess: När Solvädersgatan skulle byggas om 88

Det pedagogiska grannskapet 89

Staden som skola 89

Epilog om kreativitet 90

Litteraturlista 91

A. Publikationer från projektet 91

B. Beskrivningar av stadsstudiearbeten 91.

C. Övrig referenslitteratur 92

Bilaga: Beskrivning av samtliga delprojekt 94

A. Samråd inför stadsförnyelse (15 projekt) 94

B. Arbeten i skolan (10 projekt) 96

C. Stadsdelens hjälpredor (15 projekt) 97

D. På Stadsstudiecentrum (15 projekt) 99

E. Arbete för fortsatt verksamhet (5 projekt) 101

F. Redovisning och kontinuerlig utvärdering 101

Fakta om projektet

Projektid: juni 1983—juni 1985. Förlängt i omgångar t.o.m. juni 1987.

Huvudfinansier: Statens råd för byggnadsforskning.

Ekonomiska bidrag från: AB Göteborgshem/Bostads AB Poseidon, Fritid N. Biskopsgården, skolförvaltningen, länskolnämnden, stadsdelsbiblioteket, Bostadsbolaget.

Projektledare: arkitekt Einar Hansson.

Medarbetare: Genom Chalmers Tekniska Högskola och skolförvaltningen har 10 beredskapsarbetare kunnat medverka under 3—8 månader var: Eva Adersjö, Jan Appलगren, Kerstin Bergquist, Inger Bruce, Torbjörn Karlsson, Ulla McLean, Reza Mo-frad, Lotta Nordén-Särnbratt, Yngve Svensson och Lisa Åkesson.

Administration: Stadsbyggnad, Chalmers.

Upplysningar om projektet genom projektledaren Einar Hansson, adress: Melica miljökonstuler, Fjällgatan 3E, 413 17 Göteborg. Tel. 031-14 22 70, 14 09 55 eller genom Stadsbyggnad, Chalmers Tekniska Högskola, postadress 412 96 Göteborg. Tel. 031-72 10 00.

Läsanvisning

En kort **sammanfattning** av hela projektet inleder.

Kap. 1 går igenom mina **utgångspunkter** som är tidigare erfarenheter, problem inom stadsförnyelseprocesser och boendeinflytande samt ett pedagogiskt perspektiv som nyckel till lösningar.

Kap. 2 ger en **bakgrund** om stadsstudier: kunskapssyn, rötter, utvecklingen i Sverige och särskilt stadsstudiecentra.

Kap. 3 och 4 innehåller **teori**. Kap. 3 tar upp det pedagogiska perspektivet på bebyggelsemiljö och planeringsprocesser och introducerar begreppet sociomateria. Kap. 4 diskuterar min forskningsmetod: konstruerande forskning.

Tillämpningsstudien, Norra Biskopsgårdens stadsstudiecentrum omfattar kap. 5-10 samt bilagan.

Kap. 5 ger en **översikt över utvecklingsarbetets genomförande**: initiativen, metoden, delprojekten. I bilagan sist i rapporten presenteras **alla delprojekt** i detalj. I kap. 5 introduceras också den **stadspedagogiska analysen**, som genomförs i kap. 6 och 7.

I kap. 6 tillämpar jag begreppet sociomateria i en beskrivning av **stadsdelen Biskopsgården** och de planeringsprocesser som berört den.

I kap. 7 beskriver och analyserar jag tolv **stadspedagogiska situationer** som dels tar upp stadsstudiecentrums aktiva arbete, dels händelser som illustrerar viktiga problem och hinder.

Resultat och slutsatser diskuteras i kap. 8-10. Kap. 8 går igenom **resultaten i Biskopsgården** i förhållande till olika mål och intressenter. I kap. 9 tar jag upp slutsatser om **Stadsstudiecentrum som metod**. Kap. 10 slutligen tar upp olika **framtidsbilder** som vore möjliga om stadsstudieidéerna efter hand slog rot.

I denna rapport hänvisar jag till övriga rapporter som "handboken", "stadsdelstidningen" och "lägesrapporten". Se vidare litteraturlistan, avsnitt A.

Rapporterna kan beställas från Svensk Byggtjänst eller från projektledaren, se faktarutan till vänster.

Sammanfattning av projektet

Initiativet till utvecklingsprojektet kom dels från aktiva inom stadsstudieområdet i Göteborg, dels från bostadsföretaget AB Göteborgshem. Båda var intresserade av att pröva **stadsstudiecentrum** som metod för att fördjupa boinflytandet i bostadsområden. Byggnadsnämnden fann idén intressant. Projektet startade sommaren 1983 och avslutades 1987.

Stadsstudier är en pedagogisk metod som utnyttjar stadsmiljön som kunskapskälla. Stadsstudier svarar mot flera behov av nya arbetsätt i bostadskvarteren och inom planering och pedagogik. Traditionen kommer från Storbritannien och en rad stadsstudiearbeten har startat i Sverige sedan slutet av 1970-talet.

Det speciella med detta stadsstudieprojekt är ett lokalt stadsstudiecentrum, som är ett resurs- och informationscentrum i stadsförnyelse- och stadsstudiefrågor. I forskningsprojektet har ingått att starta, driva och utvärdera stadsstudiecentrum som metod för att göra planeringsprocesser gripbara och påverkbara.

Stadsstudiecentrums verksamhet knöts i första hand till ett samråd kring miljöförbättringar i AB Göteborgshems regi, där den öppna utställningen och samarbete med kontaktkommittén var viktiga inslag. Andra arbeten som Stadsstudiecentrum medverkat i är större stadsstudieprojekt i skolorna, bl.a. en skolgård som gjordes om av eleverna själva och en stadsdelstidning. Stadsstudiecentrum har fungerat som en öppen utställningslokal och stadsdelens hjälpredor i olika projekt i samarbete med förvaltningar, föreningar och enskilda, bl.a. studiecirklar och uppdrag.

Erfarenheterna från projektet har beskrivits i längre historier om stadsdelen och dess planering samt i s.k. stadspedagogiska situationer som belyser olika sidor av samarbetet och problem i planeringsprocesserna. Genomgående läggs ett pedagogiskt perspektiv på miljöer och processer, och begreppet sociomateria används för att understryka miljöns starka påverkan på människor.

Projektet redovisas i tre rapporter: denna forskningsrapport, **handboken Starta stadsstudiecentrum**, som förmedlar erfarenheter från projektet och tips om stadsstudier samt **stadsdelstidningen Nya Biskopsbladet**, som

vänder sig till boende och verksamma i Biskopsgården.

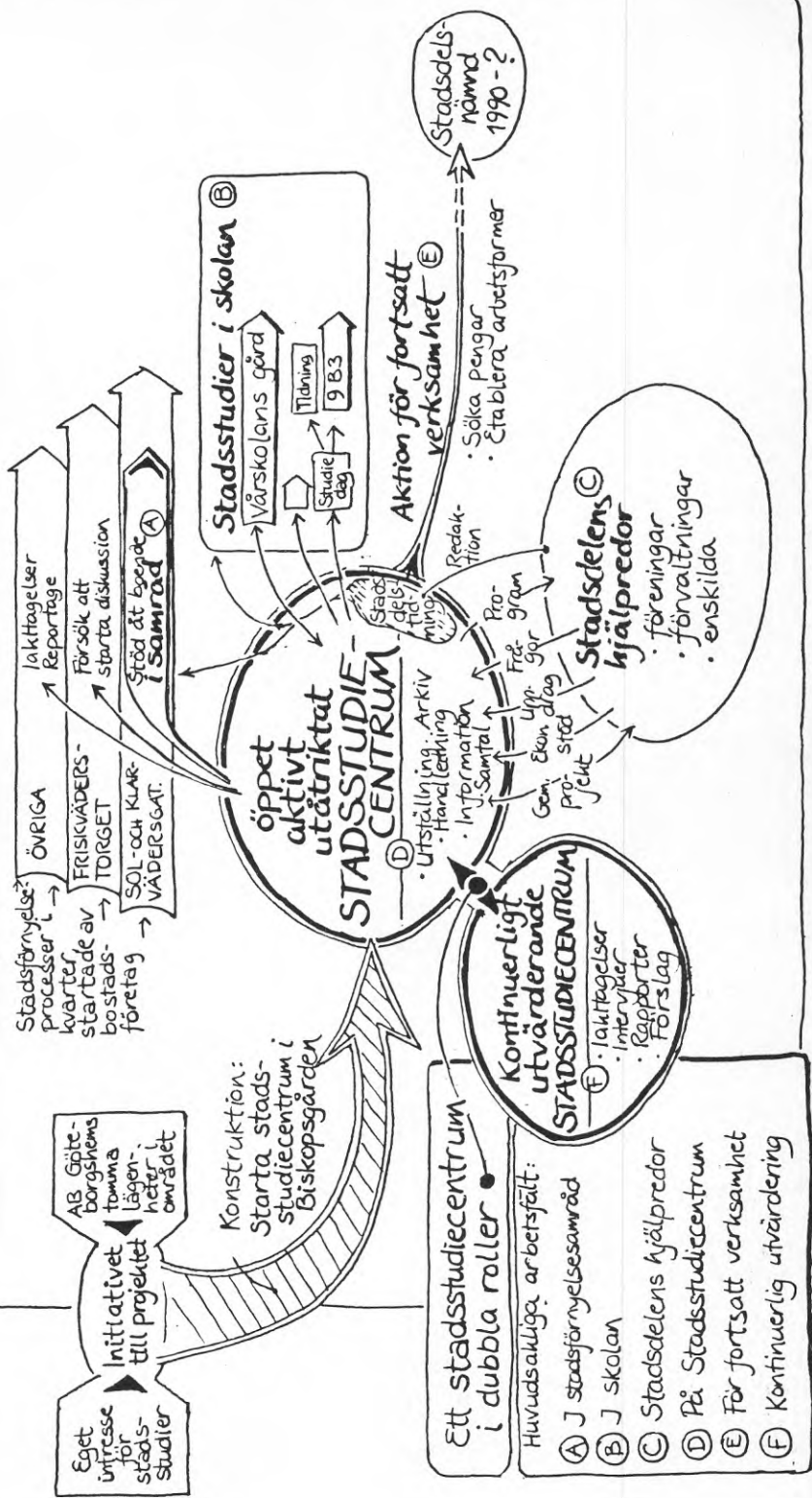
Här följer några viktiga resultat i korthet. Projektet och Stadsstudiecentrum har:

- tillfälligt avhjälpt stora **brister i stadsdelens informationsmiljö**
- skapat en **öppen pedagogisk miljö** dit människor har kunnat vända sig i frågor som rör stadsdelen
- **förbättrat pågående planering**: intresset för miljöförbättringarna blev stort
- prövat **stadsstudier som planeringsmetod** vilket fungerade utmärkt i fallet med ombyggnaden av skolgården
- **väckt intresse för arbetssättet**: flera stadsstudieprojekt i skolan och samarbete med flera andra förvaltningar
- visat på **det mångsidiga arbetssättets fördelar**, bl.a. många olika insatser för små medel
- konstaterat och analyserat **problem i en planering styrd av bostadsföretagen** och svårigheterna att förändra rådande arbetssätt.
- diskuterat och påvisat **behovet av att utveckla det pedagogiska perspektivet** i beskrivningar och analyser av bebyggelse och planeringsprocesser.

Nästa sida visar en **översiktsbild över projektet**. Den visar Stadsstudiecentrums dubbla uppgift som utåtriktat projektarbete och beskrivande forskning. De olika arbetsfälten är markerade med exempel på arbetsuppgifter: samråd (A), skola (B), stadsdelens hjälpredor (C), ett öppet stadsstudiecentrum (D), aktion för fortsatt verksamhet (E) och utvärdering (F). Biskopsgården är den sociomateria som bestämmer ramarna för projektet.

BISKOPSGÅRDEN

Den omgivande sociomaterien, skapad av 50-talet, påverkad under åren av förändringar i näringsliv, befolkning, bostadsförvaltning m.m.

1. Utgångspunkter

En kunskapens man väljer en stig med hjärta och följer den, och sedan tittar han, gläds och skrattar; och därefter ser han och vet.

Carlos Castaneda

Erfarenheter

Mitt forskningsintresse grundar sig i påtagliga erfarenheter:

1. I den fleråriga diskussionen om förnyelsen av stadsdelen Haga i Göteborg, från 1970 till 1988, ställdes två synsätt mot varandra:

a) de aktiva invånarna såg Haga som ett sammansatt nätverk av verksamheter, liv, stämningar och hus som bara kunde förnyas med mycken lyhörddhet

b) bostadsföretagen och många på kommunen såg de gamla husen som ett kulturresevat som fick finnas men som borde begränsas för att inte hindra produktionsprocessen som skulle bygga upp ett nytt Haga.

Jag var en av de aktiva invånarna.

2. I samrådet om sociala och fysiska förbättringar i Biskopsgården 1974 bildades grupper av stadsdelens boende och verksamma samt kommunala representanter som engagerat och kreativt diskuterade alla möjliga frågor, alltifrån ljussignaler vid övergångsställen till segregationsproblem. Diskussionerna formade till slut ett omfattande program - som inte kunde genomföras på grund av kommunens sektorsindelning och ovana vid nya tänkesätt.

Jag var utredare och sammanställde programmet.

3. Vid mina guidade stadsvandringar från 1978 och framåt i de gamla stadsdelarna fascinerades ungdomarna av de gamla husens rika formspråk. De associerar friskt kring hur husen används. Och de upprörs när jag beskriver stadsförnyelsens mekanismer och ekonomiska bindningar.

4. Vid mitt besök i Storbritannien 1977 presenterade de brittiska stadsstudieentusiasterna skolarbeten, planeringsprocesser och stadsstudiecentra som tillsammans visade hur stadsbyggande och pedagogik kunde stötta varandra.

Aktuella samhällsproblem

Jag har skisserat en sammansatt problembild, som omfattar svårigheterna att få överblick över och påverka samhällsplaneringen, främst på stadsdelsnivå. Dessa problem är väl dokumenterade, inte minst av forskningen under 1970- och 80-talen.

Samhället är **svåröverskådligt**. Detta är ett skäl till att det är svårt att påverka vad som händer i den egna stadsdelen. Även i de samråd som hålls inför stadsförnyelse och upprustning av miljön i bostadsområden är det ofta svårt för människor att få inblick i och påverka vad som händer.

Informationssamhället har lett till att större mängder information cirkulerar, men de sätt som används för att välja och sprida information gynnar inte helhetssyn och samlad lokal kunskap. Informationsamhället är ett i högsta grad svåröverskådligt samhälle.

Stadsförnyelseprocesserna har blivit mer komplicerade. Huvudmännen kan vara bostadsföretag lika ofta som kommunala förvaltningar. Planeringsorganisationer och spelregler skiftar från fall till fall. Finansieringsfrågor får en allt större plats. Även om själva informationsmaterialet på många håll har blivit bättre, är det svårt att hitta verksam-

ma sätt för att påverka planering och stadsförnyelse.

Bostadsföretagen, både kommunala och privata, äger större delen av de stadsdelar som byggts mellan 1950-80. Inom sina områden kan de på företagsekonomisk grund fatta beslut som rör hela stadsdelars framtida öde. Bostadsföretagen fattar ofta policybeslut, som sätter snäva ramar för de boendes inflytande.

Målen för samhällsplaneringen diskuteras och ifrågasätts. Allt fler eftersträvar lokalt beslutsfattande, självförsörjande enheter och planering med ekologisk grundsyn. Den gängse planeringen dröjer sig kvar i tillväxttänkande, storskalighet och hierarkiskt beslutsfattande. I en stadsförnyelseprocess möts ofta parter med olika mål. Spelreglerna brukar inte ge utrymme för att diskutera mål, vilket kan skapa olika slags problem.

Försöken med förbättrat boinflytande blir ofta **kortlivade experiment**. De startas med stor entusiasm men tenderar att stupa på hinder som dyker upp, ekonomiska problem eller permanent tröghet i organisationer. Det är svårt att värdera försök som utförs under sådana nyckfulla omständigheter. Det är också svårt att bedöma vilket värde de kan få som föredöme.

Öppningar

På grundval av mina erfarenheter och med utgångspunkt i dokumenterade problem formulerar jag en forskningsansats. Dess tyngdpunkt ligger i att söka öppningar snarare än att finna lösningar. Det är viktigt med öppningar i en tid då många gränser dras hårdare. Jag har valt att samla ansatserna under fyra huvudrubriker: Öppna staden - öppna planeringen - öppna skolan - öppna forskningen.

Öppna staden. Staden är för många mest en alldaglig vardagsmiljö, för några dessutom skrämmande och svåröverskådlig, med problem som blir allt värre. Andra har återupptäckt stadens positiva sidor, som mötesplats, njutningsmedel och utmaning. Staden bär på minnen av människors handlande genom många år. Den bär på meningar som vi kan avlocka den genom att tolka miljöerna. Med begreppet sociomateria vill jag poängtera dessa sidor av staden. Staden har mening. Den kan underlätta eller försvåra vår utveckling. Den går att påverka. Staden har en pedagogisk dimension. Men

den behöver göras mer användbar, gripbar, läsbar och påverkbar än den är idag.

Öppna planeringen. Planeringsprocesser har ofta karaktären av produktionsförberedelse. Beslut ska leda till handling. Planeringen syftar till ett konkret resultat: produktion av hus eller anläggningar. Planeringsprocessen läggs upp efter vissa mönster för att den ska gå att styra, men samtidigt blir den svår att förändra och påverka. Ett mer öppet synsätt på planeringen kan innebära en demokratisk och pedagogisk process som kan nå flera olika resultat samtidigt. Att utgå från planeringsprocessers pedagogiska, utvecklande funktion är ett sätt att göra dem lättare att förstå, påverka och delta i.

Öppna skolan. Pedagogik är inte bara inläring av ett förutbestämt stoff. Även inom skolans ramar kan elever och lärare lära sig själva och av varandra genom ett forskande arbetssätt. Där kommer tolkning av staden och deltagande i planeringsprocesser in som inspirerande och kunskapsrika studiemetoder. Med denna pedagogik kan skolan lägga en grund för att människor ska stimuleras till att själva arbeta för att öppna staden och planeringen.

Öppna forskningen. Forskningen syftar till att förändra verkligheten med kreativitet och systematik som drivkrafter.

Att tolka stadsmiljön och att förstå och utveckla planeringsprocesser är viktiga forskningsfält, där både experter och lekmän kan bidra. Att använda ett forskande arbetssätt i skolan kan på sikt ge alla bättre förutsättningar att bidra till en bred forskning för ett bättre samhälle.

Nyckeln

Nyckeln i min forskningsansats är alltså det pedagogiska perspektivet på staden och planeringsprocesserna. Det är det jag har arbetat med i min teoridel om sociomateria och min bakgrund om stadsstudier. Det är det jag arbetat med i tillämpningsstudien "Norra Biskopsgårdens Stadsstudiecentrum" och använt i den stadspedagogiska analysen av arbetet där.

Det pedagogiska perspektivet är inte så vanligt i gängse planeringspraktik. Det kan ge nya dimensioner åt stadsmiljöns betydelse och ställa nya krav på hur planeringsprocesser skall läggas upp. Det behöver tillämpas i praktiskfall

för att belysas. Erfarenheter från Storbritannien och Sverige tyder på att stadsstudier och Stadsstudiecentrum är lovande metodansatser

Forskningsproblemet

Hur kan Stadsstudiecentrum som metod

- a) bidra till att tydliggöra stadsmiljön
- b) bidra till att göra planeringsprocesser gripbara och lättare att förstå
- c) bidra till att öppna planeringsprocesser så att stadsmiljön blir lättare att påverka?

2. Stadsstudier

I must content myself by concluding in suitably old-fashioned terms with my view that environmental education is dynamite.

Maurice Ash

Norra Biskopsgårdens stadsstudiecentrum har arbetat inom den unga traditionen **stadsstudier**. Med stadsstudier menar jag ett målinriktat pedagogiskt arbete som syftar till att bredda kunskaperna, medvetenheten och engagemanget i stadsmiljö- och arkitekturfrågor. I stadsstudier använder man stadsmiljön direkt som kunskapskälla och tillämpar ett forskande arbetssätt, "med gatan som klassrum", för att nå syftena. På längre sikt syftar stadsstudier till ett brett deltagande i stadens förändringsprocesser och en förbättring av stadsmiljön för stora grupper av människor.

I Sverige kan stadsstudiernas rötter spåras inom hembygdsrörelsen, Gräv-där-du-står-cirklarna, miljörörelsen, stadsmiljökritiken - och svaret på den i form av grannkapsarbete och lokal utvecklingsplanering - samt hos kritiska lärare och pedagoger.

I mitten av 1970-talet fick några av de aktiva inom dessa rörelser kontakt med den brittiska traditionen "Urban Environmental Education" som under några år utvecklade en praktik inom fältet. Denna kontakt blev inspirationskällan till en stadsstudierörelse i Sverige. Det visade sig att stadsstudier gav en möjlighet att behandla olika frågor inom såväl pedagogik som samhällsplanering.

Stadsstudier är dels en **motrörelse** mot en rad oönskade utvecklingstendenser, dels ett **utvecklingsarbete** för att finna och pröva nya metoder. I detta utvecklingsarbete möts olika traditioner och kunskapsvärldar inom pedagogik och arkitektur/samhällsplanering till ett fruktbart nyskapande.

Sociomateria - ett nyckelbegrepp

Begreppet sociomateria användes först av sociologer (Österberg 1977, Andersson 1979) för att betona att den materia som omger oss är socialt bearbetad och bärare av tecken. Det gäller kulturlandskapet, vardagsföremålen och bebyggelsemiljön. Materien talar till oss på olika sätt och på olika plan:

- den berättar, t.ex. om olika tiders sätt att väga kvaliteter och resurser i hus- och stadsbygge
- den sätter upp påtagliga anvisningar och hinder för vårt handlande, t.ex. i stängsel och portlås
- den är trög och bjuder motstånd mot förändringar
- den sätter upp symboler som ger oss en stark känsla av hur vi bör bete oss, t.ex. inför myndighetsbyggnader eller i fabriken hie-rarki
- den förmedlar hela normsystem, t.ex. i efterkrigstidens bostadsproduktion, och hindrar andra att existera
- den definierar om stadsrummet, de täta arbetarstadsdelarna i centrum saneras till tjänstemannakvarter och arbetarna flyttas till ytterstadsdelar

Stadsstudier - ett sätt att hantera sociomaterien

Begreppet sociomateria är nyckeln till att stadsstudiepedagogiken är så fruktbar. Med hjälp av alla sinnen och i det forskande arbets-sättet söker man, och finner, många av sociomateriens mer eller mindre dolda budskap. Stadsmiljön har en pedagogisk dimension. Den går att tolka, dels direkt, "att läsa staden", men också i mer mångfacetterade, halvt omedvetna nyanser. Den går också att påverka. Den utmanar oss, ger med sig eller trycker ned oss.

I kapitel 3 diskuterar jag begreppet sociomateria vidare, liksom hur den kan förändras genom olika slag av planering.

Här går jag igenom några viktiga mål för stadsstudier och hur de anknyter till tolkning och förändring av sociomaterien.

1. Studier som ger **förstahandserfarenhet** genom att arbetet sker på platsen, och man går ut med alla sinnen öppna. Här utnyttjar man alla de mer eller mindre tydliga meningar och budskap som sociomaterien förmedlar, när man använder eller rör sig i stadsmiljön, tecknar av den eller granskar den kritiskt och med en forskande inställning.

2. Studier som vill **väcka intresse** för den egna miljön, byggnadskonsten och allt det som finns att upptäcka i stadsmiljön. Sociomaterien ger oss en rad budskap, positiva och negativa. Den förmedlar våra egna minnen, hemkänsla, skönhetsvärden. Allt detta ger ett intresse för den egna miljön, grunden för engagemang.

3. Studier som syftar till **förståelse**, av miljöns förändring över tiden, av vår egen plats i historien, av samband och innebörder i dagens miljö, av syftet med och betydelsen av de planeringsprocesser som pågår idag. I sociomaterien märks spår efter förändringar. Den ställer ofta konflikter om stadsmiljön i öppen dag. Den kan ge drastiska påminnelser om samhällsutvecklingens riktning.

4. Studier som ger träning i **kritisk värdering** av miljöer. Sociomaterien avslöjar orättvisor och gör det tydligt vilka av gynnans av stadsbyggnadsprocesser. Sociomateriens motstridiga och uppfordrande budskap kräver oss på ställningstaganden och leder oss till att vilja ta ställning och lägga oss i.

5. Studier som syftar till **direkta förbättringar** av stadsmiljön. En kritisk granskning av sociomaterien utmanar oss att direkt delta i den fortsatta konstruktionen av sociomaterien. Att

gå in i förändringsprocesser ger ytterligare erfarenheter av öppningar och begränsningar. Det ger oss tillfälle att känna på vilka medel som krävs.

Stadsstudier är ett verktyg som vi kan använda för att

- få korn på att sociomaterien finns och påverkar oss starkt
- tolka sociomaterien
- ingripa i konstruktionen av ny sociomateria

Dessa tre steg dras ofta slagordsmässigt samman till **se - förstå - förändra**, något av ett valspråk för stadsstudier.

(Se bl.a. Caldenby 1983 sid. 2-3)

Stadsstudiernas pedagogik

Det pedagogiska arbetet med stadsstudiemetoder utövas direkt i skolundervisning på alla stadier. Men det förekommer också i mer öppna former som studiecirklar, stadsvandringar, arbetsböcker som led i stadsförnyelse, utställningar och det mångsidiga arbetet vid stadsstudiecentra. En rad projekt med skilda slags stadsstudier finns beskrivna i arbeten från såväl Sverige som Storbritannien. Se litteraturlistan, avsnitt B.

Inom mitt projekt har olika slags stadsstudiepedagogik förekommit i delprojekten. Se sammanfattningen av projektets genomförande, kap. 5, mer ingående beskrivning i bilagan, stadspedagogiska situationer i kap. 7, samt **handboken**. I denna finns också en översikt över stadsstudiearbeten i Sverige och över den brittiska stadsstudietraditionen.

Nycklar till stadsstudier

Som en illustration till stadsstudiepedagogiken går jag här igenom några **nycklar** till stadsstudier. Dessa nycklar har jag i många fall använt i praktiska stadsstudier. I **handboken** har jag utvecklat dessa nycklar ytterligare, som tips och inspiration till stadsstudier.

Staden är **vardagsmiljö, njutningsmedel, öppen lärobok och utmaning**: sociomaterien som ram för vårt liv, som positiv och negativ impuls, som inbjudan till tolkning och uppfordran till handling. Fyra sidor av sociomaterien som bildar en grund för stadsstudier.

Använd alla sinnen: sociomaterien styr oss med synintryck och dofter, ljudmiljön är ett påtagligt inslag idag, när vi rör oss stöter vi på hinder, händerna känner av stan. Allt är användbart för studier.

Gatan som klassrum - alla läroämnen finns på stan: sociomaterien är en samling av spår och budskap som tar plats i alla ting och miljöer. Den förmedlar ett helt samhälle, och är därmed genuint tvärfacklig.

Stadens årsringar berättar: sociomaterien har lagrats genom åren. Varje lager är en förutsättning för nästa. Det är en diger bok med dokument över olika tiders strävan, och deras möten med andra tiders strävan.

Husen berättar: hus är ramar för privatliv (bostad, arbete, socialt umgänge) och samtidigt en pusselbit i den offentliga miljön. Hus är intrikat sociomateria, en syntes av betydelser på flera olika plan.

Människor möts, arbetar, lever: människor på stan hanterar sociomaterien, anpassar sig och ingriper. Klotter, gångar på gräsmattan, gatuarbete, demonstrationer - allt ger insikt i människors aktiva möte med sociomaterien.

Detaljer, nycklar till helheten: detaljer är begränsade och ger en avgränsad ram för tolkningar. Men tolkningarna kan bli mycket mångfacetterade. Vad berättar en skorsten, en parkeringsruta eller en porttelefon?

Bakom stadens fasader: sociomaterien byggs upp med fasader vilkas syfte är att dölja vissa förhållanden. Men om man lyckas kika bakom fasaden öppnar den sig desto tydligare för tolkningar.

Följ stadens gränser: gränser syns tydligt och hör till sociomateriens viktigaste budskap. De markerar beslut, makt, rädsla, omsorg och många andra mänskliga och sociala behov.

Stadens kontraster: stadens stora kontraster berättar om de smärtsamma processer som ligger bakom sociomateriens konstruktion. Kontrasterna ger tydliga vittnesbörd om olika krafter och värderingar som formar staden. De utmanar oss att ta ställning.

Staden som kollage: kollagebilden av staden utmanar våra försök att ordna och sortera allt och vår tro att allt följer regler. Sociomaterien som kollage är stadens humor och kreativa impuls.

Stadsstudier i informationssamhället

Informationsteknikens utveckling leder mot en tonvikt på formaliserad och specialiserad kunskap och svåröverblickbara informationsmängder (Se nedan, sid. 16 samt Tengström 1987, sid 89 ff.) Det kan finnas skäl att peka på att stadsstudier här kan fungera som en **pedagogisk motvikt**. Några huvuddrag i stadsstudiers kunskapsförmedling:

Sinnlighet: miljön, upplevd med alla sinnen är utgångspunkt för kunskapsbildningen. Denna kunskapsbildning innehåller genuint mänskliga färdigheter och intuitiva samband, som är svåra att hantera med informationsteknik.

Tvärkunskap: miljön ger **samtidigt** impulser och kunskaper inom en rad "ämnen" och visar därmed hur olika saker hänger ihop. Även kunskaper inom fält som aldrig har blivit utnämnda till ämnen förmedlas. Dessa tvärkopplingar fungerar blixtnabbt och intuitivt när människor upplever miljön, men för datorer är de komplicerade eller omöjliga att utföra.

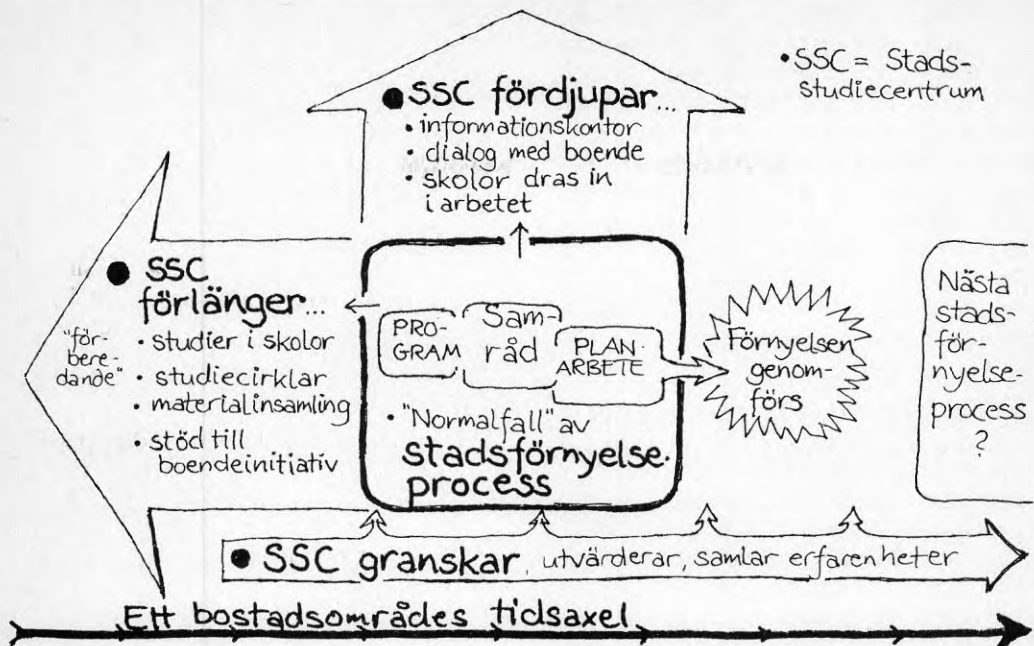
Vardagskunskap är grunden. I vardagslivet utvecklas och förmedlas många viktiga kunskaper som är grunden för att människor ska kunna klara av sina liv och utvecklas. Mycket av denna vardagskunskap anses ibland som mindre värd än yrkeskunskap och vetenskaplig kunskap, särskilt av dem som har till yrke att utveckla dessa kunskaper. Stadsstudier vill ge vardagens kunskap den status den förtjänar som grund att bygga andra kunskaper på.

Platsknutna kunskaper: stadsstudier utgår från en plats, en närmiljö med sin unika historia och sociomateria. Dessa kunskaper kan utvecklas vidare på platsen, med alla de människor med minnen och gemensamt vardagsliv som finns där. Här finns en användning för informationsteknik, om den utnyttjas för de lokala behoven.

Med kunskapsprofilen ovan blir stadsstudier lämpade att hantera komplicerade frågor, effektiva i träning av baskunskaper, lämpliga för inläring på egen hand samt inte minst spännande.

Stadsstudier och planering

Som arkitekt med inriktning på stadsförnyelseprocesser ser jag stadsstudier som ett mycket viktigt sätt att förbättra planeringsprocesserna,

Figur 2.1 Stadsstudier som granskning, förlängning och fördjupning av planeringsprocesser.

ur metodsynpunkt och ur demokratisk synvinkel. I Storbritannien har Anne Armstrong arbetat som planerare med stadsstudier. I rapporten "Planning and Environmental Education" (Armstrong 1979) har hon bl.a. utvecklat skälen till varför planerare bör arbeta i skolor och i stadsstudier.

På sid. 17 - 25 i denna rapport går jag igenom några egenskaper hos planeringsprocesser och förutsättningar för att göra dem tydliga och påverkbara. I tidigare studier har jag försökt systematisera förhållandet mellan stadsstudieprocesser och människors deltagande i planeringsprocesser. Se **lägesrapporten**, sid. 83ff. Här utvecklar jag dessa resonemang vidare.

Stadsstudier kan i mitt resonemang fungera som

- granskning av planeringsprocesser
- förlängning av planeringsprocesser
- fördjupning av planeringsprocesser

I alla tre fallen handlar det om olika sätt att förbättra förutsättningarna för att få insyn i och påverka planering och stadsförnyelse.

Granskning av planeringsprocesser

Pågående planeringsprocesser engagerar människor och skapar offentliga debatter. Planeringen sätter tydliga spår i stadsmiljön, redan innan planerna genomförs. Planeringsprocesser är ett tacksamt studieobjekt för stadsstudier, som bl.a. kan ge goda kunskaper i samhällskunskap och svenska. Ett stadsstudiearbete där man granskar en planeringsprocess leder ofta till att man tvingas ta ställning i intressekonflikter, vilket ger en inblick i beslutsfattandets villkor. Granskande stadsstudier är möjliga, oavsett inställningen från samarbetsparter som kommunala förvaltningar och bostadsföretag.

Förlängning av planeringsprocesser

Figur 2.1 visar en tidsaxel över ett områdes liv och förändring. Det inramade området markerar en stadsförnyelseprocess, från samråd till genomförande. Detta är den avgränsning som kommunala planerare och bostadsföretag brukar göra. Men skedena före och efter är också viktiga. Stadsstudier ger en möjlighet att ge dessa skeden en ökad vikt, att förlänga planeringsprocessen.

Kontinuerliga stadsstudier av den egna stadsdelens historia och aktuella frågor ger en grundläggande kunskap, som kan göra människor mer intresserade av och rustade för att möta ett stadsförnyelseinitiativ från kommun eller bostadsföretag. Sådana stadsstudier förbereder för att delta i kommande planeringsprocesser och kan bedrivas i skolor, studiecirklar och i stadsstudiecentras öppna verksamhet.

Fördjupning av planeringsprocesser

I ett vanligt plansamråd möts de boendes och de planerandes kunskapsvärldar, ofta tillfälligt och utan möjligheter att gå på djupet. Genom stadsstudier kan ytterligare dimensioner tillföras en pågående stadsförnyelseprocess. Barns och ungdomars synpunkter kan komma till, flera ögons granskning och flera kreativa idéer kan fördjupa arbetet. (Armstrong, sid. 44) I skolarbete och studiecirklar kan man tränga in i planeringsfrågorna. Om ett stadsstudiecentrum finns till hands kan det fungera som förmedlare mellan olika kunskapsvärldar. Jämför fig. 2.1!

Ett ideal som kan vara svårt att uppnå är att stadsstudier direkt kopplas samman med en planeringsprocess. I ett sådant fall kan skolstudier och studiecirklar vara en noggrant planerad del av ett förnyelsesamråd. Detta har förekommit bl.a. i Gällivare (Se Gällivare kommun, 1983). En annan variant är att skolelever utför en hel planeringsprocess under skoltid. Se Vårskolans arbete, sid. 63f.

Jag menar, med Anne Armstrong, (Armstrong, sid. 45 ff.) att stadsstudier i anslutning till planering kan få den långsiktiga effekten att planeringssystemet förbättras, efter hand som människor får en fördjupad inblick och ställer nya krav.

Stadsstudier och forskning

Kärnan i stadsstudier är det forskande arbetssättet: att undersöka för att få veta. Ett exempel på det arbetssättet finns på sid. 61f. Det forskande arbetssättet ger belöningar i form av kunskaper, insikter och glädjen av att arbeta självständigt, vilket elever på Sjumilaskolan har vittnat om. Det kan stimulera till en forskande inställning i olika situationer och bidra

till att kreativiteten hålls levande hos envar. Om alla på sitt håll utforskar och undersöker sin omgivning, kan avståndet till forskningsexperterna minska och möjligheterna att utsätta dem för en nödvändig granskning ökar.

Genom stadsstudier, "Gräv där du står" och annan "barfotaforskning" kommer det fram ett unikt material om miljöer och människoöden. Detta material kan bl.a. användas som ett underlag för fördjupat stadsförnyelsesamråd.

Kanske kan stadsstudier som går på tvären över de vanliga ämnesgränserna visa på nya vägar även för den etablerade forskningen. Det vore olyckligt om det område där forskning anses möjlig begränsades till vissa sektorer och lämnade andra utanför, på grund av snäva definitioner av möjliga kunskapsvägar. Stadsstudier kan med sina inslag av lokalt baserad och tvärvetenskaplig barfotaforskning bidra till att öppna forskningen.

Att forska om stadsstudier är en utmaning. Det ger tillfälle att utnyttja de kunskapsvägar som stadsstudier utnyttjar i själva forskningsarbetet. Samtidigt kan detta arbetssätt bidra till att praktiskt stadsstudiearbete och utvärdering blandas samman, vilket skapar både fördelar och problem. Se vidare kap. 9.

Stadsstudier: rötter och grogrund

Stadsstudier är ett arbetssätt och en inriktning som svarar mot en rad behov och upplevda problem i det svenska samhället.

Hembygdsrörelsen arbetar för en förankring i den egna hembygden och en känsla för dess kultur. Ett problem för rörelsen blev rotlösheten i städernas nya stadsdelar med många inflyttade från olika håll. En del inom hembygdsrörelsen ser stadsstudiecentra som ett sätt att skapa städernas nya hembygdsgårdar. (Se Stadsborna 1981, sid. 100)

Rörelsen för bättre stadsmiljö växte sig stark när stadsdelar revs och totalsanerades, och när trafikanläggningar hotade grönområden och parker på 1970-talet. Ett problem var att många beslutsfattare inte såg ett värde i äldre bebyggelsemiljöer och inte heller kunde föreställa sig att bevara och upprusta kunde vara ett alternativ till totalsanering. Rörelsen har kämpat sig till bättre information och mer öppna samråd och på många håll en mer bevarandevänlig saneringspolitik. Stadsstudier har

använts på olika håll, bl.a. för att engagera unga och äldre i stadsförnyelse­diskussioner.

Grannskapstanken och **Small is beautiful** är en två uttryck för strävan mot självförsörjande lokalsamfund, där människors omsorg om naturen och om varandra får större plats än i dagens storskaliga industrisamhälle. Grannskapsidéerna har rötter hos 1800-talets utopister, men fick ökad livskraft efter andra världskriget. De byggde på närhet, småskalighet, sammanhållna livssammanhang och lokalt inflytande (Andersson-Olsson sid. 47) och ställdes mot storstadstillväxten och dess negativa sociala följder. Inom miljö­rörelsen och i "gröna vågens" samhällsexperiment har grannskapstanken kombinerats med tanken om ekologiskt självförsörjande samhällen. Båda dessa rörelser går mot huvudtendenser i det västerländska samhället. Men inom stadsstudierörelsen sympatiserar många med grannskaps- och självförsörjningstanken och ser bl.a. stadsstudiecentra som ett sätt att förstärka den lokala beslutsnivån.

De nybyggda stadsdelarna debatterades mycket på 1970-talet. Här försvann mycket av grannskapstankens sociala ambitioner. I många av dem uppstod problem som otrivsel med den torftiga miljön, konflikter mellan olika inflyttade grupper, rotlöshet och så småningom tomma lägenheter. I områdesarbete, också kallat grannskapsarbete, arbetade socialarbetare, fritidsassistenter m.fl. för att bygga upp en lokal sammanhållning och hemkänsla i stadsdelarna. Som ett stöd för ett lokalt engagemang och för att påverka förhållandena i stadsdelen framstod stadsstudier som ett användbart arbetssätt. Riksförbundet Sveriges Fritids- och Hemgårdar (RSFH) har lanserat stadsstudier, bl.a. i flera nummer av förbundstidningen "Fritidsgården".

I skolutbildningen har olika pedagogiska inriktningar utvecklats med målet att barn ska bygga upp sina egna kunskaper, baserade på egna erfarenheter och inläring genom första­handserfarenhet. Med rötter hos Jean Jacques Rousseau, via pedagoger som Dewey och Freinet (Se Apell sid. 45 ff.) utvecklades bl.a. undervisning i naturkunskap genom exkursioner och fältarbete. I Storbritannien bedrevs utvecklingsarbete för att skapa något motsvarande inom stadsmiljöer. En rörelse utvecklades: Urban Environmental Education, och dess arbets­­sätt föll i god jord även hos en del svenska lärare, bl.a. i bildämnet och samhällskunskap.

Se **handboken** och CUSC 1984.

Studieförbunden har sökt former för att dokumentera och synliggöra sådan historia som riskerar att glömmas bort, när strukturrationaliseringar och sanering drar fram över landet. Det gäller inte minst brukssamhäl­lenas och industriarbetarnas historia. På 70-talet blev "Gräv där du står!" ett lösenord för många hembygdsstudiecirk­lar med ett forskande arbetssätt. (Se Lindqvist 1978) Släktskapen med stadsstudier är tydlig.

Många olika grupper såg alltså stadsstudier som ett svar på hur man kunde ta upp och bearbeta en rad problem som uppstått, främst genom struktur­förändringar i samhället. Man kan betrakta stadsstudier som en mångfacetterad, konstruktiv motrörelse som vill återupprätta lokalt fungerande samhällen och lokal demokrati, och upprätthålla ett aktivt och forskande förhållningssätt till omgivningen.

Den brittiska inspirationskällan

I Storbritannien kan rötterna till stadsstudierörelsen härledas till den industriella revolutionen, då stora grupper av människor avskildes från kontakt med naturen. (Se Armstrong 1979, sid. 11).

Den skotske biologiprofessorn Patrick Geddes var engagerad i samhällsdebatt och folkbildning i slutet av 1800-talet. Han inrättade ett pedagogiskt samhällsstudiecentrum som kallades "Outlook Tower" och som fungerade som ett modernt stadsstudiecentrum, kanske med ännu vidare perspektiv på både naturen och jordens kulturer. (Se Berg 1980, sid. 45 ff.) Han vidhöll att barn som får förståelse för sin miljö också utvecklar ett aktivt, kreativt förhållande till den.

Efter andra världskriget har antalet centra för studier av landsbygden vuxit snabbt i Storbritannien. (Ward-Fyson, sid. 73) Naturen har länge ansetts som ett viktigt föremål för fältstudier, medan stadsmiljön snarast sågs som något man ville komma bort från. Men i Storbritannien, mer än i Sverige, växte behovet av former för att studera stadsmiljöer liksom för att engagera sig i deras förändring.

Planeringsministeriets rapport "People and Planning" kom ut 1969 och gav rekommendationer för förbättrat medborgarinflytande i planeringen. Bl.a. rekommenderade man att kommunerna, som ansvariga för både plane-

ring och utbildning, borde se till att den fysiska planeringen kom in som ett viktigt inslag i skolorna. (Ward-Fyson, sid. 40)

Riksorganisationen för miljö- och stadsplaneintresserade, Town and Country Planning Association, inrättade 1971 en utbildningsenhet, som under många år verkade för att sprida idén om stadsstudier, stödjade stadsstudiearbeten och som också lanserade idén om Urban Studies Centres - Stadsstudiecentra. Utbildningsenheten gav ut tidskriften BEE (Bulletin of Environmental Education), som var ett viktigt forum för idéer, projektpresentationer och debatt. Drivande under enhetens första period var Colin Ward och Tony Fyson, vilka också skrev den inspirerande boken "Streetwork" (Ward & Fyson 1973).

Dan Shannon på brittiska utbildningsdepartementet betydde mycket för att sprida stadsstudier på en rad kurser under 1970-talet, vilka också gav inspiration till den svenska stadsstudierörelsen. (Berg 1980, sid. 7 f.)

På 1980-talet har dramatiska förändringar skett. Många stadsstudiecentra litade till beredskapsarbetare som personal. De statliga anslagen har skurits ned kraftigt och verksamheten har fått svårigheter på många håll. Men de som har lyckats få pengar från andra finansieringskällor har byggt upp en blomstrande verksamhet, bl.a. i Newcastle och Bristol. Tidskriften BEE har lagts ned, men en ny organisation, National Association for Urban Studies, har börjat ge ut en efterföljare: Streetwise.

Hur stadsstudier utvecklats i Sverige

Rörelserna som arbetade för bättre stadsmiljö, starkare medborgarinflytande och en meningsfull samhällspedagogik kom i mitten av 1970-talet i kontakt med den unga men aktiva brittiska stadsstudietraditionen.

1975-79 ordnades några kurser i arkitektur- och stadsmiljöstudier i Storbritannien av Department of Education and Science respektive Unesco och Town and Country Planning Association. Kurserna beskrivs närmare i Berg (1980) och Hansson m.fl. (1980). Dessa kurser laddade oss stadsstudieentusiaster med konkreta exempel, idéer och inspiration. Man kan nu tala om en rörelse som propagerar för, prövar och utvecklar stadsstudier i olika former.

Denna rörelse bärs upp av engagerade lärare, arkitekter, museifolk, områdesarbetare, stadsmiljögrupper m.fl. och har så småningom fått gehör på sina håll bland skol- och planeringsmyndigheter. Utvecklingen i Sverige därefter kan beskrivas i några punkter:

1977 bildades i Göteborg Stadsstudiegruppen vid Centrum för Byggnadskultur. Gruppen gjorde en utställning, "Gatan som klassrum", som argumenterade för stadsstudier och turnerade i Sverige. En konferens ordnades i Göteborg, där bl.a. Stockholms stadsstudiegrupp bildades.

På 1980-talet bildades stadsstudiegrupper och togs enskilda initiativ runt om i landet. Från 1980 organiserades stora stadsstudiekonferenser, "Staden 1, 2...", där en brokig blandning av drivande entusiaster och nyfikna centralbyråkrater möttes. Riksutställningar höll i dessa möten till att börja med och gav också sporadiskt ut en bulletin, "Stadsstudier".

I början av 1980-talet etablerades några stora stadsstudieprojekt:

- Staden som läromedel (Ekblad, 1982 - 1986)
- Gamla Stans Stadsstudiecentrum (Berg 1986, 1988)
- Borås Stadsstudiecentrum (Ganslandt 1985)
- Stadsstudier på tvären (Williams 1987)
- Norra Biskopsgårdens stadsstudiecentrum

I samband med dessa större projekt startades stadsstudiecentra i Stockholm/Gamla Stan, Göteborg/Viktoriahuset, Göteborg/Norra Biskopsgården och Borås.

Intresset på bl.a. skolöverstyrelsen och lärarhögskolorna ledde till att stadsstudier/närmiljöstudier etablerades inom lärarutbildningen på flera håll.

Under 1980-talets andra hälft uppstod nya projekt, bl.a. i Stockholm/Rinkeby, Göteborg/Lövgärdet, Lund och Uppsala. Andra fortsatte och åter andra tvingades inskränka sin verksamhet. Nya stadsstudiecentra startade i Lövgärdet, Lund/Väster och Lund/Vårfruskolan.

På en del håll har entusiasmen bleknat inför svårigheter att skaffa fram medel. Den nationella samordningen sker på ett informellt sätt. På andra håll åter startas nya projekt och grupper.

Se också beskrivningen av stadsstudieprojekt i Sverige i **Handboken**, sid. 59-62.

Olika slags stadsstudiecentra

Det mest mångsidiga stadsstudiecentrum jag känner till verkade i Notting Dale, London. (Se Berg 1980, sid. 36 f.) Det fungerade (idag har verksamheten förändrats):

- som resurscentrum med bilder, kartor, fotolab, kopiering och fast personal
- som en resurs för skolor i grannskapet
- som en resurs för närboende och hyresgästföreningar
- genom att engagera sig aktivt för miljöförbättringar och bättre service i området
- som en resurs för skolor från andra områden
- som demonstrationsexempel för studiebesök av alla slag

Notting Dale:s stadsstudiecentrum har framstått som en förebild för oss svenska stadsstudieentusiaster och även för mig när jag har planerat och drivit Norra Biskopsgårdens stadsstudiecentrum. Mångsidigheten och den öppnaheten är viktiga egenskaper hos ett Stadsstudiecentrum som både vill lyssna till stadsdelen, stödja studier och boendeengagemang och ibland ta egna initiativ. Se **handboken**, sid 12.

De stadsstudiecentra som finns i Sverige har haft olika förutsättningar och olika utgångspunkter när de har startat. Nedan presenterar jag dem och deras huvudinriktning. Mer om verksamheten finns i **handboken**, sid. 59-62.

1) de som verkar som lokala resurser i en stadsdel:

Norra Biskopsgården, Göteborg: ett projekt, startat som ett led i vidgat boinflytande vid förnyelse av ett 50-talsområde. En öppen utställning och arbete med skolelever var grundstenar.

Lövgärdet, Göteborg: del av ett större kultur- och stadsförnyelseprojekt i ett 70-talsområde, där arbetsboksmetoden bäddat för bl.a. studiecirklar, lokala arkitektuppdrag och stadsstudier i skolan.

Ord- och bildverkstan, **Rinkeby**, Stockholm: Efter flera studie- och kulturprojekt i den in-

vandrartäta stadsdelen har ett resurscentrum börjat byggas upp.

Birkagården, Stockholm: som ett led i hemgårdens arbete i stadsdelen samlas boende i studiecirklar och diskussioner om stadsdelens framtid.

Väster, Lund: I ett 60-talsområde bedrivs stadsstudier i skolorna och arbete inriktat på stadsförnyelse i området. Stadsstudiecentrum ligger i skolans källarvåning.

Vårfruskolan, Lund: Inom ramen för projektet "Barn i innerstad" drivs stadsstudier i skolan och i fritidsverksamheten. Stadsstudiecentrum är också en bas i diskussion om områdets förnyelse.

2) de som verkar inom en hel stad eller region

Borås: en mångsidig verksamhet har utvecklats i olika stadsdelar och orter med skolstudier på flera stadier, ungdomar som deltar i stadsförnyelsediskussion och kulturprogram, stadsvandringar m.m. Stadsstudiecentret har sin bas i en hemgård.

Mäster-Olofsgården i Gamla Stan, Stockholm: I en hemgård ligger denna bas för studier av det historiskt intressanta Gamla Stan, främst för skolelever från andra stadsdelar i Stockholm. En lokal verksamhet med kulturprogram börjar också utvecklas.

Viktoriahuset, Göteborg: ett projekt med stadsstudier i en rad skolor, där Stadsstudiecentrum fungerat som kursgård och resurscentrum. Efter flyttning till **Industrimuseet** har den byggnadstekniska sidan fått större tyngd.

Gemensamma drag

De huvudsakliga inslagen i stadsstudiecentras verksamheter är:

- arbete med skolelever och vuxna där målet är att de ska upptäcka och engagera sig i stadsmiljön
- arbete som direkt är ett led i pågående eller önskad stadsförnyelse.

Organisationen skiftar. Särskilda projekt är vanliga med de problem som uppstår vid projektets slut (se **handboken**, sid. 54) Andra stadsstudiecentra har sin lokal och ibland även ekonomisk bas i andra institutioner som hemgårdar och skolor. Även dessa är dock beroen-

de av projektpengar för att bedriva verksamhet. Viktiga externa finansieringskällor har varit Bygghälsningsrådet, Forskningsrådsnämnden och Allmänna Arvsfonden.

Inriktningen på projekt leder till att det är svårt att avdela personal för att hålla öppet. Detta har lyckats i Norra Biskopsgården och i Lund. Andra stadsstudiecentra har kunnat utnyttja andra öppna informations- och träffpunkter i stadsdelen, som hemgårdarnas expedition och Nyttoverkstan i Lövgärdet.

Stadsstudiecentras släktingar

De olika rötterna till stadsstudier motsvaras av olika lokala institutioner som kan fylla någon eller några av stadsstudiecentras funktioner och som kanske kan utvecklas till lokala stadsstudiecentra:

Biblioteken är lokala kultur- och informationscentra som utnyttjas mycket av skolorna. En del bibliotek ställer också ut lokala stadsplaner och har kommunal information. På bibliotek saknas som regel personal med kompetens i stadsplanering och stadshistoria.

Lokala informationskontor finns i en del kommuner, och de kan bli fler i samband med att kommundelsnämnder införs. Kontoren är inriktade på att förmedla kommunal information och svara på frågor, men ett utåtriktat pedagogiskt arbete är en intressant utvecklingsmöjlighet.

Byalag och stadsdelsföreningar arbetar ideellt med frågor som rör stadsdelen och försöker engagera så många av invånarna som möjligt. De har en viktig pedagogisk uppgift, men orkar sällan med ett långsiktigt utåtriktat arbete.

I **grannskapsarbeten** engagerar sig tjänstemän för ett område, ofta även i planeringsprocesser. De lokaler som ibland öppnas i grannskapsarbetets regi kan få funktioner nära ett stadsstudiecentrum. 1971-73 fanns ett sådant informationscentrum i Aspudden, Stockholm. (Se Ahlberg m.fl. 1975)

I en del stadsförnyelseprojekt öppnar man **lokala planeringskontor**. Ett exempel (som också utnyttjats i stadsstudier) är Årsta i Stockholm från 1983 (Se Ekblad 1986, sid. 25). Här fanns bemannade planutställningar och olika ansvariga från kommunen fanns på plats för att ge information. Kortedalaprojektet i Göteborg arbetade med program och planer för förnyelse

av en 50-talsstadsdel med ett lokalt planeringskontor som bas. I sitt förslag till lokal utvecklingsplan rekommenderar projektet att starta ett stadsstudiecentrum enligt samma modell som i Norra Biskopsgården. (Se Kortedalaprojektet 1989)

Forskning och utvärderingar kring stadsstudier

Stadsstudier är i första hand en praktisk pedagogisk verksamhet. Vi som arbetar med stadsstudier vill åstadkomma processer som svarar mot människors behov av en gripbar och påverkbar stadsmiljö och stadsförnyelse. Genom att många startar stadsstudieprojekt och drar erfarenheter sker ett kollektivt utvecklingsarbete. Utbyte sker genom att vi besöker varandras projekt, skriver rapporter som läses och ordnar mindre träffar och större konferenser.

Lyckade stadsstudiearbeten skänker tillfredsställelse som gör att man gärna går vidare. Samtidigt kräver det nya, tvärfackliga, ofta banbrytande, arbetssättet stora arbetsinsatser. Dokumentation är inriktad på att förmedla erfarenheter, tips och inspiration för att föra rörelsen framåt. (Se **handboken** och litteraturlistan, avsnitt B) Det är svårt att hinna med att mer systematiskt dokumentera och värdera arbetet. De brittiska stadsstudiepionjärerna har gjort samma erfarenheter (Se CUSC 1984, sid. 26).

Under 1980-talet, har flera stora stadsstudieprojekt genomförts, och några utvärderingar har gjorts. Jag refererar dem kort och sammanfattar några slutsatser nedan.

Problemet med "forskningsfronten"

I ett forskningsarbete är det angeläget att placera in det egna projektet i ett sammanhang. Begreppet "forskningsfront" uttrycker en målmedveten vandring mot allt större kollektiv kunskap. En sådan kunskapsutveckling kan innefatta såväl färdigtuggade erfarenheter som metoderfarenheter som kan bli lika mödosamma för en efterföljare att göra, men som lika väl är vunnen kunskap.

I stadsstudier handlar det mycket om **kunskaper som förstahandserfarenhet**. Detta kan också överföras på metoden: att lära sig genom

att göra saker, att arbeta med stadsmiljön med ett forskande arbets sätt. Att utföra stadsstudier är att lära sig stadsstudier.

Stadsstudier är också ett nytt, drygt 10-årigt, fält för forskning och utveckling, där det saknas en utarbetad teori. Detta leder till att varje projekt får karaktären av tungt pionjärbete, där det gäller att förmedla både konkreta erfarenheter och nyvunna uppslag till en teoribyggnad.

Jag har jag valt att redovisa de delar av forskningsfronten inom områdena sociomateria och planering som anknyter till mitt projekt i kapitel 3.

Svenska utvärderingar av stadsstudier

Ett par stadsstudieprojekt i Sverige har värderats:

Att undervisa utifrån skolans närområde. Arkitekt Marie Ekblad har arbetat med stadsstudier i en mellanstadiekläss i Kista, Stockholm, och följt klassen från årskurs 4 till 6. Fältarbetet finns dokumenterat i rapporterna "Staden som läromedel - ett försök att utgå från barnen och deras bostadsområde i undervisningen" (Ekblad 1982, 1983). I rapporten "Att undervisa utifrån skolans närområde" (Ekblad 1985) sammanfattar hon arbetet.

Målet med projektet var att pröva metoder och innehåll i en undervisning som ska utgå från den byggda närmiljön i skolan och dess omgivning, samt att dokumentera möjligheter och svårigheter i en sådan undervisning.

Slutsatserna är följande:

- Som läromedel i skolundervisningen på mellanstadiet finns det mycket att hämta från den stadsdel och kommun som en skola ligger i.
- Det är lika viktigt att förmedla arbetsformen som detaljkunskaperna till barnen.
- Bygg på barnens eget intresse för sin närmiljö. Intresserade barn är engagerade och uppmärksamma barn.
- Arkitekter har glädje av att besöka skolklasser, dels för att få synpunkter på redan färdiga miljöer, dels för att diskutera planer

Arkitekten i skolan är ett stort stadsstudieprojekt i USA som följts och värderats av Christina Apell (Apell 1983). Hennes slutsatser för svenska förhållanden handlar mest om hur landsomfattande projekt skall organiseras. Hon framhåller att projektledningen bör vara

fristående från etablerade organisationer. Projektledningens viktigaste uppgift är att fortbilda lärarna. Andra uppgifter är att finna god, gemensam referenslitteratur och planera för dokumentation och utvärdering.

3. Ett pedagogiskt perspektiv på stadsmiljö och planering

Om tingens yttre uppenbarelse och inre väsen sammanföll, behövdes det ingen vetenskap

Fritt efter Karl Marx

I stadsstudiepraktiken tolkar man miljöer samt försöker tyda och påverka planeringsprocesser. I mitt forskningsprojekt prövar jag stadsstudiecentrum som metod för att göra stadsmiljön lättare att tyda samt för att göra planeringsprocesser tydliga och påverkbara. I detta kapitel för jag ett resonemang om dels sociomateria, dels planering. Sociomateria är ett användbart begrepp i tolkning av miljöer och processer. Planering formar miljöer och planeringsprocesser är viktiga att ta ställning till när man engagerar sig i bebyggelsemiljöer. I båda fallen utvecklar jag det pedagogiska perspektivet.

Bebyggelsemiljön är en fysisk ram för mänskligt liv. Den formas till stor del genom planering. Pedagogik är att lära sig och utvecklas. Stadsstudiearbete innebär att lägga ett pedagogiskt perspektiv på bebyggelsemiljö och planeringsprocesser. Detta kapitel syftar till att belysa detta perspektiv.

Pedagogik är i första hand en systematisk påverkan av människor, med syftet att befrämja deras utveckling, i kunskaper och färdigheter av alla slag. (Jfr. Löfberg 1976, sid. 103) Pedagogiskt arbete sker på skolor och kurser. Men också själva stadsmiljön har en pedagogisk dimension. Den är vi människor inte alltid medvetna om. Det är dock viktigt att belysa den pedagogiska dimensionen, då vi har starka relationer till miljön. Hur den formas och förändras har stor betydelse för våra kunskaper, erfarenheter och livsbetingelser.

Stadsstudiepedagogiken lär oss tolka stadsmiljön så att vi ska förstå den och behärska dess påverkan på oss. Stadsmiljön är en kunskapskälla som talar till alla sinnen. Den är fylld med mening: den förmedlar andras tankar och handlingar till oss i fysisk form. Den fysiska miljön, sedd som skapad av människor och fylld med mening kallas **sociomateria**.

Planeringsprocesser förändrar sociomaterien, de ingjuter ny mening i bebyggelsemiljön. Själva planeringsprocessen är också pedagogisk: alla inblandade lär sig något. I bästa fall kan de påverka resultatet och upprätta en utvecklande relation till omgivningen. I stadsstudier använder man sig medvetet av planeringsprocessers pedagogik. Stadsstudier är i sig också ett sätt att göra planeringen mer pedagogisk, i förhoppningen att fler människor kan påverka sin miljö.

Sociomateria

Vad är sociomateria?

Sociomateria är ett av de mest grundläggande begreppen, när det gäller att förstå och förändra byggd miljö, och när man arbetar med stadsstudier. Begreppet har använts av sociologer (Österberg 1977, Andersson 1979) och av arkitekter som tagit upp sociologernas resonemang (t.ex. Werne 1987). Jag kommer att använda begreppet en hel del, och vill därför diskutera det utförligt.

Människor lever sina liv, som individer och i kollektivt samspel, i en värld av materia. Materien är delvis **naturgiven**, som berg, sjöar, atmosfären, vilda växter och djur. Men i alla tider har människor skapat samhällen med hjälp av materia och omformat den till nytta och glädje. I stort sett all fysisk, materiell verklighet som omger oss idag är en produkt av mänskligt liv, individers handlingar och kulturens mångåriga spår.

Ordet **kulturlandskap** är betecknande. I landskapet finns så mycket spår och påverkan av mänsklig odling och verksamhet, att det knappast kan kallas "natur" längre. **Staden** är en gigantisk kulturprodukt, skapad av människor. **Vardagens ting** som kläder, husgeråd och möbler är på samma sätt produkter av mänsklig kultur.

Landskapet, staden och tingen skapar samtidigt en ram för våra liv. Det är en trög ram som styr och hindrar oss. Ramen ger oss tecken och anvisningar om hur vi ska handla. "Materien förmedlar de andras handlingar till oss." (Andersson 1979, sid. 37) Materien är fylld av mening som ibland är ytterst påtaglig, ibland underfundigt dold så att den kräver tolkningsarbete för att riktigt få korn på. Det är den kulturgivna materien, fylld av mening, som kallas sociomateria. Att se den fysiska verkligheten socio- materiellt är mycket fruktbart för forskare, t.ex.:

- **sociologer**, se ovan.
- **arkeologer** arbetar med att tolka budskap i de föremål man hittar och sätter samman bilder av hela kulturer
- **konstvetare** kan tolka in rader av betydelser i konstverk och husfasader
- **arkitekter**, som kan analysera stadsmiljöns och byggnaders sociala konsekvenser

Det är individerna som genom sina handlingar bär upp sociomaterien. Den samlade sociomaterien, resultatet av alla handlingar, är ett mycket påtagligt fenomen, ett samhällsfenomen som upplevs kollektivt.

I rapporten använder jag ordet sociomateria för att påminna om den sociala laddning som den fysiska miljön har. Den är meningsfylld, läsbar, tolkningsbar, ingripande, påverkbar men trög. I kapitel 6 tillämpar jag begreppet i en beskrivning av stadsdelen Biskopsgården.

Arkitektur och stadsbygge som sociomateria

De byggda miljöerna, hus, stadsdelar och trafikleder, är tydlig sociomateria. De har utformats med en avsikt, som kan vara mer eller mindre entydig och mer eller mindre lätt att uppfatta. Avsikten kan förmedlas genom rent fysiska begränsningar eller fysiska symboler. Ibland är det en samlad verkan av olika avsikter som utgör den styrande sociomaterien, t.ex. i sammansatta stadsmiljöer. Miljöerna formar vårt livsrum. De öppnar sig för eller gäcker våra försök till påverkan. Diskussionen och kampen om inflytande i boende och planering handlar om hur, och av vem, sociomaterien ska tolkas och formas.

Några exempel:

Lägenheterna i Norra Biskopsgården är byggda i slutet av 1950-talet för att tillgodose arbetarfamiljers behov. Det finns en balkong för vädring av kläder, som inte går att sitta på. Köken är bra arbetsplatser, men matplatsen ligger mörkt för att spara yta. 50-talets sociomateria hindrar den användning 80-talets samhäll önskar.

I sin avhandling inom arkitektur-bostadsplanering, "Bostadens estetik", använder Christina Redvall (Redvall 1988) begreppet sociomateria för att visa hur mycket de avsikter som finns nedlagda i planeringen av en bostad påverkar människor, positivt och negativt.

På **Friskvåderstorget** byggdes **ingen fritidsgård**. Avsikten var att inrymma fritidslokaler i bottenvåningen på ett stort bostadshus. Dessa togs emellertid i anspråk av butiker och skola, senare av kontor. Eftersom fritidslokaler har saknats vid torget i alla år, är det svårt att få det att fungera som träffpunkt. Det är inte heller lätt att nu klämma in nya byggnader för fritidsverksamhet. 1960 års sociomateria uttrycker att det var annat som var viktigare. Nu krävs stora insatser och fysiska förändringar för att möta behovet av ett fungerande centrum.

Solstrålegatan hade ursprungligen grå eternitfasader, vilka i Göteborg kommit att symbolisera trist förortsbebyggelse. Detta symbolvärde har förmodligen både bidragit till att människor vill flytta och till att bostadsföretaget har minskat sin underhållsvilja. Vid ombyggnaden fick husen tegelfasader med mörka band. Dessa uppfattas som innerstadsarkitektur. Hos Bostads AB Poseidon har dess-

utom tegel som fasadmaterial kommit att representera både tidlöshet och kvalitet.

Stadsförnyelse och näringslivets förändringar har tillsammans förändrat Göteborg drastiskt. Fabriks- och arbetarkvarter har blivit moderna kontorsstäder. De gamla, genuina och färgrika landshövdingehusstadsdelarna har blivit anonyma och renodlade bostadskvarter. På förut välkända platser i centrala Göteborg känner många sig inte hemma. De nya arbetarstadsdelarna i ytterområdena klassas som saneringsmogna.

Pedagogik och sociomateria i informationssamhället

Samhällets samlade sociomateria utövar en kraftfull pedagogisk verkan på människor och sätter ramar för vad som är möjligt att påverka med medvetet pedagogiskt arbete.

Informationssamhället är ett begrepp som används för att beskriva tendenser i dagens samhälle, där informationstekniken breder ut sig och kunskap betraktas som en viktig resurs. Emin Tengström för ett intressant resonemang om dessa tendenser i sin bok "Myten om informationssamhället" (Tengström 1987). Informationssamhället skapar orienteringsproblem för individerna, bl.a. genom den ökade mängden av information som lagras samt formalisering, specialisering och kontroll av kunskap. (Tengström, sid. 84 ff.) För många människor blir informationssamhället till vardags liktydigt med datorisering, dvs. att information och administration hanteras med elektroniska hjälpmedel. Sociomaterien får abstrakta drag och blir på många sätt svårare att tolka.

Informationssamhällets orienteringsproblem ställer särskilda krav på en pedagogik som ska förklara samhället. Begreppet sociomateria är även här ett hjälpmedel.

Informationssamhället får kraftfulla uttryck i sociomaterien, t.ex.:

- Vissa upplysningar blir mycket lättillgängliga, t.ex. i SJ:s platsbokningssystem.
- För den som har tillgång till persondator och många databaser inställer sig lätt känslan av att ha en mycket god överblick över sitt kunskapsfält.
- Informationstekniken ökar möjligheterna att sprida information mer än möjligheterna att sova, vilket för många ger känslan av okont-

rollerbara, ständigt växande informationsmassor.

- Datorernas kvantitativa sätt att hantera information sätter sin prägel på blanketter, lönebesked m.m. och tvingar människor att tänka maskinmässigt.
- Persondatorer med bildskärmar blir vanliga på kontor och fabriker. Allt fler arbetsuppgifter hanteras med bildskärmen som filter mellan människa och omvärld.
- Ett "elektroniskt formspråk" blir allt vanligare: upplysningar och information sprids genom pricktavlor, tavlor med digitala tecken och bildskärmar. Pipsignaler markerar ofta en apparats närvaro. Det mekaniska ersätter det konstnärligt designade, t.ex. i typografi.

Kunskaper i informationssamhället

Sociomaterien i informationssamhället ger dubbla budskap: dels en frihet, god tillgång till information och möjligheter att påverka, dels överlastning, anpassningstvång och orienteringsproblem. När det gäller den kunskap som informationen förväntas leda fram till kan man se vissa tendenser:

Snuttifiering gynnas, dvs. kunskapen delas upp i avgränsade småbitar (Tengström sid 123).

Överlastning - dessa snuttar, fragment, blir tillsammans med andra fragment från reklam, skrivelser och massmedia till en överväldigande och kaotisk massa, som det är svårt för många att utvinna helhetskunskap ur (Tengström sid. 64).

Intellektet och synsinnet gynnas som medel att bygga upp kunskap på bekostnad av andra sätt: alla sinnen, känslor, praktisk erfarenhet, livserfarenhet och intuition.

Nya ojämlikheter i kunskaper uppstår mellan dem som arbetar med att utveckla datasystem, program m.m. och dem som måste anpassa sig till dessa färdiga lösningar.

I kunskaps- och informationssamhället talar man gärna om kunskap som resurs utan att tala närmare om vilket **innehåll** kunskaperna har eller vad de ska användas till. Det finns samhällsvetare som menar, att datorisering och informationsteknologi i första hand används för att effektivisera industrisamhället (Tengström 1987 sid. 40). I informationstekniken ligger också möjligheter till tillämpning som pekar fram emot ett bättre samhälle, något som

också poängteras av informationsteknikens företrädare:

- en sann decentralisering av information och beslut till de nivåer där de hör hemma
- mekanisering av rutinuppgifter och mer fritid och skapande verksamheter för alla

En möjlig slutsats är att det är viktigt att informationsteknikens utbredning värderas kritiskt och begränsas där de oönskade effekterna är tydliga, och att andra former av kunskapsbildning samt diskussioner om kunskapernas mål och innehåll får företräde. Enligt min mening rymmer **stadsstudier** intressanta möjligheter till kunskapsbildning. De bygger på en grund av vardagskunskap om den egna platsen. Med alla sinnen och ett forskande arbetssätt kan de bidra till en tvärvetenskapligt sammansatt kunskap byggd på förstahandserfarenhet.

Planering: medveten förändring av sociomaterien

Jean-Paul Sartre skriver: "Människan är en produkt av sina egna produkter" (Sartre 19XX). Sociomaterien skapas och omformas av människor och formar i sin tur människors liv.

Sociomaterien förändras genom processer som är summan av olika individers, grupper och organisationers agerande. Enligt min uppfattning skulle det önskvärda samhällsbygget gå till så, att det stora flertalet människor deltar i konstruktionen av sociomaterien, verkligen drar sitt strå till stacken. Genom detta gemensamma byggande av sociomaterien kan den goda helheten skapas, ett samhälle och en miljö som främjar människors utveckling.

Sociomaterien kan medvetet ändras genom målinriktad planering. Kring planeringsverksamheten har det i vårt samhälle byggts upp organisationer och handlingspraxis, men också föreställningar om planeringens styrbarhet m.m.

Ur ett pedagogiskt perspektiv är det tre huvudaspekter på planeringsprocesser som är viktiga:

1) Att de är **gripbara**, att det är möjligt att förstå hur planeringsprocesserna är uppbyggda och fungerar.

2) Att de är **påverkbara**, att det är möjligt att delta aktivt i förändrings- och kunskapsprocesser som förändrar miljön i önskvärd riktning.

3) Att de går att **utveckla pedagogiskt**, att den pedagogiska dimensionen i planeringsprocesserna kan utnyttjas för att göra dem öppna för att ge människor inflytande över miljön.

Om dessa tre aspekter handlar de följande avsnitten.

Gripbara planeringsprocesser

Ett första steg i att göra planeringsprocesser pedagogiska och utvecklande är att det går att förstå hur de fungerar idag. Jag tar här upp några begrepp och resonemang som för mig förtydligar planeringsprocessers karaktär och deras pedagogiska funktion.

Dialektisk process snarare än rätlinjig

Planerare och byggare betraktar ofta planeringsprocesser som en förberedelse för byggproduktion. Det rätlinjiga programplan-produkttänkandet inom byggbranschen färgar också av sig i synsättet på planeringsprocesser. Planeringen ses som en ritning som entydigt kan bestämma utformningen av miljön. Mot denna produktionsförberedande metod ställer Eva Öresjö (Ljuraprojektet sid 67 f.) den **dialektiska metoden**, som innebär att verkligheten är flertydig och ständigt omtolkas och att aktörerna i stadsförnyelsen ständigt konfronteras. Resultatet blir att en förnyelseprocess kan utsättas för oförutsägbara förändringar. Hon menar att denna tolkningsmetod är nödvändig för att förstå hur stadsförnyelse fungerar i praktiken.

Planering är inte bara kommunal planering

Planerare av facket vill ofta begränsa användningen av begreppet planering till den kommunalt styrda planeringsprocessen, vilken regleras av plan- och bygglag m.m. Stadsinvånarnas erfarenheter visar dock att den samlade byggda miljön är resultatet av en rad planeringsinitiativ från olika aktörer. Den är ett samlat uttryck för människors och organisationers strävan att forma den, i samförstånd och kon-

Planeringsprocess	Aktörer	Resultaterande sociomateria	
		Organisationer och processer	Fysisk miljö
Självbyggeri i arbetslag på Lindholmen	Familjer Varvet	Sammanhållning i stadsdelen	Hus, där man lagt ner sin själ
Den nya stadsdelen Biskopsgården planeras	Stadsbyggnads-kontor	En stadsdel som var färdigbyggd	Gator, tomter och hus enligt 50-talsmodell
Kvarteren fördelas på olika bostadsföretag	Fastighets-kontoret	Skillnader i förvaltning och vilka som bor	Fysiska skillnader i exteriör och lägenhetsstandard
Göteborgs Bostadsföretag bygger i eternit på Sol-o-Klarvädersg.	Göteborgs Bostadsföretag Stift.	Slitet intryck sänker statusen	Snabb förslitning av fasaderna
Skolförvaltningen gör prognoser över lokalbehovet	Skolförvaltn. Skolledare i stadsdelen	Långa provisorietider. Kamp för nya skolor	Trånga, slitna, illa belägna skollokaler
Stadens markbrist gör att markreserven Länsmansgården utnyttjas	Stadsbyggnadskontoret	Omflyttningar i Biskopsgården Nya skoldistrikt	Trafikled genom stadsdelen, grönområde naggas m.m.
Bostadsrättslägenheter byggs i bl.a. Backa	Fastighetskontor, HSB m.fl.	Många flyttar dit från Biskopsgården	Nybyggda hus inom valmöjligheterna
Invandrare söker lägenheter nära landsmän och arbetsplatser	Individer, familjer	Många invandrare i Biskopsgården Hemspråksundervisning i skolor	Krav på skollokaler och föreningslokaler
Utredning om miljöförbättringar i Biskopsgården	Stadsbyggnadskontoret	Omfattande samråd som väcker stort engagemang	Smärre upprustning av torg m.m.
Upprustning av Sol- och Klarvädersgatan	Göteborgshem	Intresse från de boende, samråd, stadsstudiecentrum	Upprustning av en gård, balkonger, kvartersstuga
Nedmontering av hus i Bergsjön	Göteborgshem	Omflyttningar och debatt i Bergsjön Stadsstudiecentrum till Biskopsgården	Omgestaltning av ett kvarter i Bergsjön
Ombyggnad av Solstrålegatan	Skanska	Stor statushöjning En del hyresgäster	Omgestaltning, helt nytt utseende
Stadsförnyelse på Fjädermolnsgatan	Göteborgshem Socialförvaltningen Hyresgästerna	Arbetsboksprocess, engagemang från hyresgäster Protester mot planerna	Träffpunkt/allhus Omfattande förslag till ombyggnad och nya hus

Figur 3.1 Ett urval planeringsprocesser som har berört Biskopsgårdens nuvarande invånare.

flikt. Figuren ovan visar en rad planeringsprocesser och planeringsresultat som har berört Biskopsgårdens invånare.

Av tabellen framgår att planering utförd av individer, myndigheter och företag får stor inverkan på den byggda miljön, antingen direkt

eller genom att processer startas, som i sin tur får effekter på miljön. Tabellen visar också att ett bebyggt och bebott område genomgår ständiga förändringar. Olika processer avlöser varandra.

I bostadsområden byggda efter 1950 kan man särskilt notera den betydelse som bostadsföretagens egen planering har. I ett följande avsnitt tar jag upp problemen med att påverka företagsstyrd planering.

I kapitel 6 går jag närmare in på de planeringsprocesser som verkar och verkar i Biskopsgården och på hur den resulterande miljön, sociomaterien, ser ut.

Aktörer och struktur

I ett arbete om socialtjänstens medverkan i samhällsplaneringen analyserar Sören Olsson planeringens struktur (Olsson 1989). Olika aktörer (bostadsföretag, kommunala planerare, hyresgäster osv.) har olika handlingsutrymme för sitt agerande i planeringen. Olsson kopplar ihop aktörsperspektivet med ett strukturperspektiv (Olsson 1989, sid. 40). Aktörernas makt grundas på deras resurser. Resurserna kan också formuleras i termer av sociomateria: organisationer, dokument, språk, men också rent fysiska förhållanden som närheten till informationskällor och viktiga medaktörer underlättar eller försvårar olika aktörers handlande. Denna beskrivning innebär att det inte hjälper att byta ut en person på en viktig post i planeringsprocessen. Struktur och personer samverkar på ett dialektiskt sätt.

Formuleringsprocess, resursanskaffningsprocess och social process

För att en planeringsprocess ska leda till ett resultat krävs

- att man vet vad vad man ska planera och varför
- att det finns resurser för att förverkliga planerna
- att det finns en fungerande planeringsorganisation

Sören Olsson (Olsson 1989, sid. 42 ff.) visar på att planeringsprocesser är sammansatta av tre samverkande processer:

- formuleringsprocessen
- resursanskaffningsprocessen
- den sociala processen

Han menar, med erfarenhet från främst miljöförbättringsinsatser, att den del som mest diskuteras är formuleringsprocessen, det tänkta innehållet i planerna. De andra delarna, som är nödvändiga för att planeringen ska fungera, diskuteras inte öppet, i t.ex. samråd. Dessa delar kan vara underförstådda eller t.o.m. döljas av taktiska skäl som i förhandlingar om pengar.

De tre processerna är intimt knutna till varandra. Det finns som regel starka aktörer (t.ex. kommunens stadsplanekontor, bostadsföretag, fastighetsägare) som bestämmer över såväl målet som resurserna och organisationen. Ibland kan resurserna (t.ex. statliga bostadslån) bli avgörande för målen. Ett ombyggnadsbeslut kan av låneskäl ändras till beslut om rivning. När planeringsorganisationen är given följer vissa av målen och sättet att anskaffa resurser automatiskt.

Denna tredelning av planeringsprocessen förtydligar det dialektiska perspektivet som skisserades ovan och ger en ram för att diskutera spelet mellan olika aktörer. Exempel från mitt arbete i Biskopsgården finns i kap. 7, Stadspedagogiska situationer.

Planeringens språk

Olsson påpekar och illustrerar ett problem som återkommer när man arbetar med planering. Det saknas ett entydigt språk. Om man försöker skapa exakta uttryck blir de långa och otympliga (t.ex. resursanskaffningsprocess eller medborgardeltagande). Det finns språkliga hinder mellan olika grupper som arbetar med planering, t.ex. stadsplanerare och socialtjänst. Men det finns kanske större språkbarriärer som skiljer planeringsexperternas grupp från brukarnas.

Bakom språkskillnaderna ligger en planeringsverklighet som innehåller olika kunskapsvärldar och påverkansmöjligheter, som inte låter sig rubbas i första taget. Det är dock viktigt att tänka på att språket går att använda för att förklara och förtydliga i långt högre grad än vad som är vanligt idag. Det är möjligt att planerare håller fast vid enkla beskrivningar av planeringsmodeller i termer av hierarkisk styrning och rätlinjiga processer, därför att det är det för dem enklaste sättet att skapa struktur i planeringen. En tanke är att ett betydligt mer utvecklat planeringsspråk i sig skulle kunna

utgöra en struktur, som skulle göra det möjligt att diskutera och använda mer öppna och mångfacetterade planeringsmetoder. Enligt min mening kan allt mer spridda stadsstudier ge en grund för att ett bättre och vardagsanknutet planeringsspråk utvecklas.

Olika planerarroller

Planeringsprocessernas sammansatta karakter har lett till att olika planerarroller eller förändrarroller har utvecklats. Den despotiske arkitekten är inte ensam, eller inte ens vanlig idag. Till olika planerarroller hör olika pedagogiska uppgifter. Jag anknuter här till Olsson 1989, sid. 108 ff.

Administratören skall känna till lagar, normer, ekonomiska begränsningar m.m. som alltid gäller. Oavsett planinnehåll kan han lotsa fram ett ärende så att det sköts formellt riktigt. Administratören är ofta en kommunal planhandläggare och pedagogiken går ofta ut på att förklara den befintliga planeringssituationens begränsningar.

Entreprenören behövs i dagens planeringssituationer, som ofta kräver att det **förhandlas** om resurser, att det kohandlas mellan kommun och företag. Det tuffare klimatet kräver ofta en entusiast som håller det övergripande målet i sikte genom administrativa långbänkar. Entreprenören finns ofta inom näringslivet, t.ex. i de kommunala bostadsföretagens projektledning. Pedagogiken går ut på att entusiasmera för lösningar och övertala dem som kontrollerar resurser att de kommer att användas effektivt.

Gestaltaren är arkitekten som kommer in och gör något funktionellt och vackert av administratörers och entreprenörers förhandlingsresultat. Gestaltaren föredrar ofta att själv utforma "den bästa" lösningen. Pedagogiken kan ofta hamna i ett försvar av den lösningen.

Säljaren är idag viktig för att ge planförslaget en snygg presentation i syfte att göra myndigheter och allmänhet vänligare stämde inför beslut och eventuella eftergifter. Säljaren kan vara samma person som gestaltaren.

Säljarens pedagogik är marknadsförarens enkelriktade budskap.

Den folkliga ledaren har god kontakt med de som bor eller arbetar i ett område. Han talar med alla, förklarar förslag, resurser, konsekvenser och handlingsvägar. Utarbetar ibland egna förslag, men söker gärna okonventionella

sätt att få en process att fungera på. Arbetssättet genomsyras av en pedagogisk grundinställning.

En planerare som vill bidra till att göra planeringsprocesser möjliga att förstå måste erkänna och våga arbeta med en komplex bild av processen och kunna förmedla denna bild till dem han planerar för. Det pedagogiska inslaget finns alltid i planerarens roll. Att planeraren blir medveten om det är viktigt för att kunna ta ställning till sin roll och söka nya vägar för planerarpraktiken.

Påverkbara planeringsprocesser

Demokratiska och auktoritära planeringsprocesser

Sociomaterien förändras genom planeringsprocesser som är mer eller mindre demokratiska. en hel del av dagens planering och miljöförbättringar är resultat av centrala uppgörelser eller arbete i expertsystem. Planeringen är auktoritär snarare än demokratisk. Det pedagogiska perspektivet innebär att människor kan utvecklas genom att delta i planeringsprocesser som leder fram till miljöförbättringar som de önskar. Det är viktigt att se närmare på de förutsättningar som finns för att påverka dagens planeringsprocesser och deras resultat.

I de gamla byarna och städerna bestämde (de besuttna) invånarna själva över sina hus och sina gårdar, samtidigt som man diskuterade och beslöt om de allmänna riktlinjerna gemensamt vid stämmor. Sociomaterien formades i samspel mellan enskilda och gemensamma beslut. I bevarade medeltida stadskärnor och byar kan vi än idag avläsa, ledas och fascineras av detta slags sociomateria.

I nyare tid har **arkitekter** fått en nyckelroll när det gäller att utforma miljöer. Av tradition har arkitekten haft rollen av den store konstnären, den som sammanför uppdragsgivarens avsikter med tidens och platsens traditioner till en harmonisk helhet, som han **gestaltar** i en avklarnad form. Sociomaterien formas här genom en auktoritär process.

Även i dagens byggande och stadsplanering har arkitekten en nyckelroll. Eftersom stadsbyggandet är så tekniskt och ekonomiskt komplicerat idag, deltar en rad experter som representerar olika specialintressen, t.ex.

brandskydd, byggnadsteknik, ventilation, låneekonomi och stadsplanejuridik. Dessa "expertsystem" har skapat behovet av att följa samma planeringsrutiner från fall till fall. Den resulterande sociomaterien blir ett uttryck för expertsystemets "kulturlandskap", där vissa saker är väl lösta, t.ex. brandskyddet, medan stora luckor finns på andra håll, t.ex. när det gäller att tillgodose barns elementära utvecklingsbehov eller en miljö fri från föroreningar.

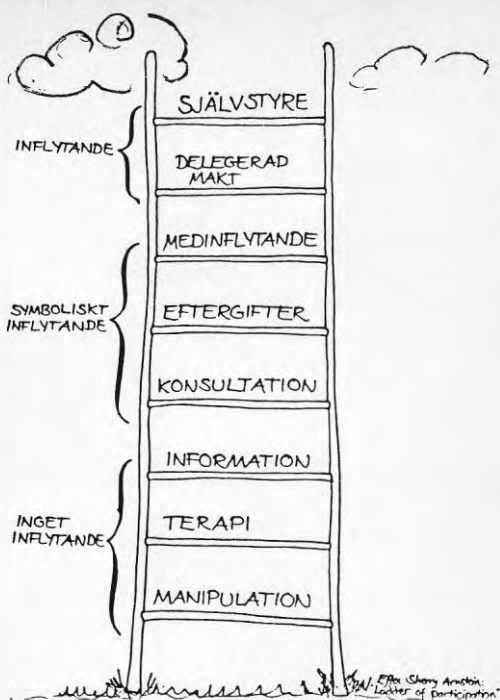
De som ska bo eller arbeta i en miljö som är resultatet av expertplanering av detta slag har svaga möjligheter att hävda sina önskemål, även i ett omfattande samråd (Se t.ex. Wikforss 1984, sid. 263 f.) Samtidigt leder denna typ av planering till att miljön blir fattigare på innehåll och intryck, än om flera gruppers synpunkter hade kunnat påverka utformningen. Äldre, blandade stadsmiljöer kan tjäna som exempel på vad jag menar med miljöer som har fått en större rikedom tack vare många olika gruppers och människors påverkan.

Brukarinflytande och medborgardeltagande i planeringen

Till följd av strukturrationaliseringarna och statens växande inflytande började demokrati-frågan diskuteras i Sverige i slutet av 1960-talet. Kraven växte på ökat inflytande i planeringen och över bostadsområdena. I visionen låg en bild av aktiva, skapande människor som formar och förvaltar sin egen omgivning. Myndigheter och bostadsföretag svarade på många håll på kraven genom att starta försök med olika former av medborgarinflytande. Denna utveckling finns beskriven i Miller m.fl. (1982).

En amerikansk planerare, Sherry Arnstein, presenterade 1969 "A Ladder of Participation" - en stega till inflytande. Den är ett försök att belysa vad som kan ligga bakom det rymliga begreppet "inflytande" i olika verkliga planeringsfall. Se Ward-Fyson 1973, sid 42 f. Stegen har åtta pinnar. Inom parentes anges en kort tolkning av varje pinnhål ("kommunen" i exemplet nedan kan ofta bytas ut mot "bostadsföretaget"):

SJÄLVSTYRE. (Människor i ett område initierar, planerar och genomför själva ett stadsförnyelseprojekt.)

Figur 3.2 Stegen till inflytande (efter Sherry Arnstein)

DELEGERAD MAKT (Kommunen driver projektet, men överläter vissa beslut till människor i området.)

MEDINFLYTANDE (Kommunen driver ett projekt med ett öppet samråd i flera etapper. Människorna i området kan komma med synpunkter på flera nivåer och vid flera tillfällen.)

EFTERGIFTER (Kommunen driver ett projekt och informerar människor i området. Protester från dem leder till vissa förändringar i planerna.)

KONSULTATION (Kommunen driver ett projekt och inhämtar synpunkter från människor i området genom enkät e.d.)

INFORMATION (Kommunen driver ett projekt. Människor i området får information på ett par möten, där de kan ställa frågor.)

TERAPI (Kommunen driver ett projekt och delar ut enkäter eller tycklappar som man samlar in, men sedan inte tar någon hänsyn till.)

MANIPULATION (Kommunen driver ett projekt över människors huvuden och lämnar ingen eller glättad och vilseledande information.)

Ganska ofta hamnar olika försök med "inflytande" i planeringen på de nedre nivåerna. (Exempel från Biskopsgården, se sid. 65) I "Samråd i praktiken" skriver Örjan Wikforss

att olika försök med medborgardeltagande visar att det är svårt att genomföra samråd på ett meningsfullt sätt. (Wikforss 1984, sid. 263) Samtidigt pekar han på att socialtjänstlagen, boinflytandeavtalet och nya former av lokal kommunal demokrati ger nya förutsättningar. Till det kan läggas att nya plan- och bygglagen ger formellt erkännande åt det gamla kravet från stadsmiljörelsen att hyresgäster ska vara sakägare i planfrågor.

Initiativet till planering är ofta förbehållet de stora centrala organisationerna. Den kommunala förvaltningen och bostadsföretagen har **möjlighet** att avlyssna lokala boendeinitiativ och andra opinioner. Men ofta tas initiativen till planer på grundval av **centrala** överväganden, och människors försök till inflytande ser ut som protester mot projekt eller försök att stoppa planer. Genom att initiativet tas på centralt håll kan de lokala opinionerna som protesterar och stoppar utmålas som negativa och bakåtsträvande.

I bostadskvarteren är **dom** det vanligaste uttrycksättet: "dom planerar...", "nu ska dom riva hela kvarteret", "dom ska visst rusta upp gården nu". Detta "dom" visar, att inflytandestegens nedre nivåer kan kännas aktuella för de boende i många planeringsprocesser.

Företagsstyrd planering

Vid ombyggnad eller upprustning av miljön i en fastighet är fastighetsägaren skyldig att samråda med hyresgästerna. Åtgärder i en fastighet anses normalt bara beröra dem som bor i den.

Från 1950-talet blev byggobjekten i bostadsområdena större och större. Orsaken finns i rent teknisk-ekonomiska rationaliseringsvinster som var ett medel att hålla hyrorna på en rimlig nivå. Staten gav dessutom prioritet åt stora byggobjekt för att driva på denna utveckling.

I bostadsområden från 50- och 60-talen är därför fastigheterna stora. Bostadsföretagen kan förvalta områden med 500-1000 lägenheter, vilket är lika mycket som en äldre stadsdel med 50-100 fastigheter med olika ägare. När bostadsföretagen bestämmer sig för att rusta upp eller på annat sätt förnya sådana stora enheter uppstår en speciell planeringssituation. Den situationen har gett ramarna för verksamheten vid Norra Biskopsgårdens stadsstudiecentrum och utmärks av att:

- Bostadsföretagen får mycket att säga till om. Deras beslut berör många. De ligger på "stadsplanenivå" snarare än på fastighetsägarnivå.
- Bostadsföretagen kan själva bestämma inriktningen på ömyelsen av ett område, t.ex.:
- satsning på upprustning och ökat kvarboende
- total omgestaltning utan boinflytande
- försäljning med oviss framtid för de boende
- Kommunen kan inte driva ett områdesplanearbete i ett område, om inte bostadsföretagen är överens med kommunen om inriktningen
- De boendes inflytande begränsas
- a) till att gälla dem som bor i just den berörda fastigheten
- b) till samråd enligt boinflytandeavtalet med Hyresgästföreningen som möjlig medlare

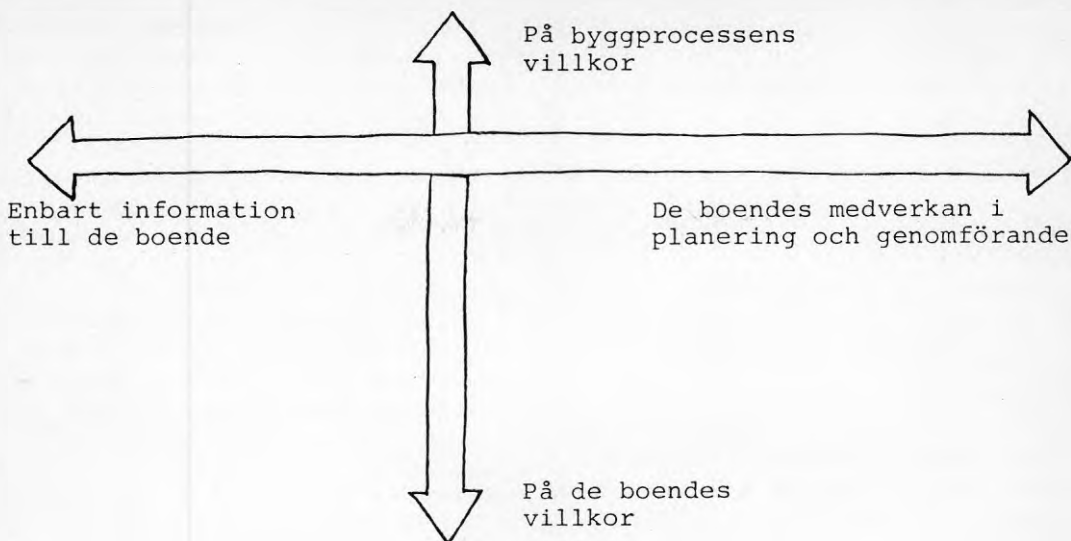
Viktiga beslut fattas ofta på ledningsnivå i bostadsföretaget. De fattas på företagsmässiga grunder och helt och hållet utan att de boende har insyn eller kan påverka. Om bostadsföretaget är intresserat av att ta ett socialt ansvar kan de driva fram ett intressant projekt. Om de i första hand vill lösa ekonomiska problem eller höja statusen på ett kvarter kan de ta till drastiska åtgärder som bara en kraftig opinion kan stoppa. Se exempel från Bergsjön i Göteborg, sid. 77f.

Bostadsföretagen har alltså möjlighet att fatta beslut och driva planering dels av översiktlig karaktär (policy för olika områden), dels av detaljplanekaraktär (inom kvarteren). (Exempel från Biskopsgården, se sid. 54f.)

Eva Öresjö har i sina studier av förnyelsen i Norra Göta i Borås gjort erfarenheter av företagsstyrd ombyggnadsplanering. Hon sammanfattar dem i figur 3.3 på nästa sida. Den illustrerar i korthet att bostadsföretaget sätter villkoren för ombyggnadsområdet, som ofta innebär detsamma som byggprocessens villkor. En ökad grad av boendeinflytande ger inga större förbättringar för slutresultatet.

Att förändra förorten

Björn Andersson och Sören Olsson har ingående studerat förändringsprocesserna i tre områden från miljonprogrammets tid i sin studie

Figur 3.3 Boendeinflytande på byggprocessens villkor? (Efter Eva Öresjö (Öresjö 1988, sid. 51))

"Förändra förorten" (Andersson-Olsson 1986). De tre områdena förvaltas alla av kommunala bostadsföretag, två av dem av AB Göteborgshem. Det är samma företag som tog initiativ till Stadsstudiecentrum och var vår viktiga samarbetspart i Biskopsgården.

Denna studie behandlar ingående områden och processer med i stort sett samma villkor som mitt arbete i Biskopsgården. Tonvikten ligger vid att betrakta områdena som grannskap, dels som ett ideal för livet i ett bostadsområde (kontrasterat mot ett "stadslivsideal"), dels som föremål för socialt grannskapsarbete.

Grannskapsarbetet är en typ av insatser som har gjorts för att förbättra områdena. Detta arbete har stöttat de boendes deltagande i **planeringsprocessen**, som i sin tur har gällt de **miljöförbättringar** som genomförts för att förbättra utemiljö, fasader eller gemensamma lokaler i området.

Några av erfarenheterna från arbetet handlar om planeringsprocessen:

- Miljöförbättringar upplevs som verkliga förbättringar och inte bara som kosmetika
- Det krävs ett stort arbete för att få igång en planeringsprocess där de boende kan delta
- Planeringsformen måste vara öppen för de boende

- Grannskapsarbetet och engagemanget i planeringsfrågor kunde stötta varandra och leda till att processer utvecklades
- Grannskapsarbetare bör inte lämna ett område helt - ett stöd behövs som regel
- Man bör eftersträva sammansatta insatser som berör flera olika problem snarare än endimensionella
- Ett processperspektiv måste tillämpas eftersom förändringar tar lång tid och förutsättningarna förändras.

Expertplanering, villkorligt medinflytande och den företagsstyrda planeringsprocessen skapar hinder för en pedagogiskt medveten planering. Nästa avsnitt handlar om de pedagogiska öppningar som finns i planeringsprocesser.

Att utveckla planeringsprocessen pedagogiskt

Ett av de viktigaste kraven från dem som arbetat, och arbetar, för ökat inflytande i planeringen är bättre information om vad som planeras, och information i tillräckligt god tid. Kritiken mot den kommunala planeringen

handlade mycket om detta. Sedan 70-talet har många kommuner förbättrat sin information i planfrågor.

Många olika medel har använts (se bl.a. Wikforss 1984):

- planutställningar (skärmar, modeller)
- informationsbroschyrer
- informationsmöten
- enkäter
- videofilm
- informationskontor
- studiecirklar

Tonvikten har legat på enkelriktad information - att få ut kommunens budskap. I många fall har kommuner också försökt förbättra samrådsdeltagandet genom enkäter, möten och studiecirklar. I Arnsteins steg rör man sig från ren information över konsultation mot eftergifter. I enstaka fall har aktiva grupper kunnat driva fram alternativa planförslag. Wikforss anar också manipulativa inslag i samråd (Wikforss sid. 254). Han pekar både på svårigheterna att organisera meningsfulla samråd trots stor resursinsats och på möjligheterna att söka nya former.

Planeringsprocessens pedagogiska möjligheter

Här följer några inledande reflektioner över vilka pedagogiska problem som planeringsprocessen ställer. En ambitiös information bör kombineras med planeringsmetoder som gör det möjligt att ta ställning mellan olika alternativ och även formulera egna. När man som medborgare har fått del av information ska man kunna säga:

- 1) Ja, nu förstår jag hur det var tänkt
- 2) Så tycker inte jag att det ska gå till
- 3) Man måste kunna göra så här istället
- 4) Detta vill jag framföra så att det kan påverka besluten.

För att detta ska vara möjligt, krävs det att man har fått tillräcklig information om planeringens innehåll, de disponibla resurserna och planeringsorganisationen, som den är tänkt att fungera i praktiken.

I Wikforss studie framgår inte klart hur resurser och organisation behandlats i samrådet,

men planinnehållet är det som dominerar alla fallstudier. Om inte informationen gör det klart vilka resurser som finns eller hur man kan påverka organisationen, lämnas man halvvägs med sina kunskaper: "dom har tänkt göra så - men det är tydligen ingenting att göra åt".

Resurser är ofta knappa och organisationen lämnar ofta små utrymmen för inflytande. Detta är inte idealsituationen för en kommun som vill framstå som öppen och demokratisk. I denna situation kan man välja på

1. att inte nämna några begränsningar, utan säga: "tyck till, du kan påverka." Detta kan leda till att folk engagerar sig och sedan känner sig lurade (terapi, manipulation).

2. Att det hela framstår som genomarbetat och färdigt. De boende bör ha förtroende för de fastlagda riktlinjerna, men får gärna lämna rand-kommentarer. Detta kan leda till att det inte känns meningsfullt att engagera sig ordentligt.

3. En tredje väg är att planeringsorganisationen tar upp ett bredare samråd, där man kan diskutera planens innehåll, alternativa sätt att använda resurser och organisationsfrågor. Ett sådant samråd är mödosamt, men kan lämna bestående resultat och engagemang.

Den tredje modellen gör det möjligt att få fram de målkonflikter som ofta ligger bakom människors missnöje med planering: "Det här är fel sätt att göra det på." Stadsstudier och Stadsstudiecentrum syftar i planeringsprocessen till den breda diskussion som anges i det tredje fallet.

I de olika fallen ovan utnyttjar planerarna olika pedagogiska möjligheter. I fall 1 och 2 är det en enkelriktad kunskapsförmedling: "så här ser förslagen ut". I fall 2 ingår dessutom en pedagogisk framställning av hur samhället fungerar: "Vi har redan tänkt. Planeringen kan du lita på." I fall 3 förlitar man sig på en dialogpedagogik, där kunskap växer i en process.

Dessa pedagogiska effekter av hur ett planeringsråd läggs upp är inte alltid medvetna. I stadsstudier försöker man utnyttja de pedagogiska möjligheterna som finns, i såväl deltagande i planeringsprocesser som granskning av dem. Se kapitel 2 och 7.

Arbetsboksmetod och studiecirklar

Det finns exempel på medvetet pedagogiskt arbete i planeringsprocesser. Studiecirklar har

använts på många håll i planeringssammanhang för att få igång en fördjupad diskussion om planering på olika nivåer, t.ex. Hedemora översiktsplan (se Wikforss 1984, sid. 167 ff.) och i stadsförnyelsen i Norra Göta, Borås (Öresjö 1988, sid. 40 ff.)

Med grund i idéer från Norsk Institutt for By- og Regionplanering har **arbetsboksmetoden** introducerats i Sverige. Den beskrivs bl.a. i NIBR (1979) och Mårtensson-Orrskog (1986). Syftet är att skapa en dialog mellan boende och andra brukare och planerarna. I formella eller informella grupper har man möjlighet att diskutera igenom programidéer och planförslag, som presenteras i den första arbetsboken, frågeboken, och lämna in sina svar. Svaren samlas i en svarsbok som förslag till åtgärder. I den utvecklade arbetsboksmetoden skall man kunna reagera även på svarsboken innan ett förnyelseprogram färdigställs. Arbetsboksmetoden har använts i utvecklad form i Lövgärdet i Göteborg. I många fall har den förenklats, t.o.m. till en mer ambitiös enkät (konsultation), men ändå kallats arbetsboksmetoden.

Arbetsboksmetoden bygger på ett aktivt boendedeltagande och utnyttjar de pedagogiska fördelarna i gruppdiskussioner. Den utvecklade arbetsboksmetoden bygger på liknande idéer som stadsstudier. I Lövgärdet har metoderna använts parallellt. När det finns vilja, tid och andra resurser kan arbetsboken bli ett kraftfullt medel för pedagogiskt arbete som leder till önskade miljöförbättringar.

4. Konstruerande forskning

Låt våra sinnen alltid vara vår vägvisare, världen vår enda bok och fakta våra enda regler.

Jean Jacques Rousseau

Konstruktion och aktion

Vid arbetet med att starta, driva och utvärdera Norra Biskopsgårdens stadsstudiecentrum har jag använt en **konstruerande metod**. Denna metod innebär, att forskaren även syftar till att skapa eller omforma verkligheten, inte bara avbilda den som är vanligt i forskningen. Syftet med den konstruerade verkligheten är att den ska kunna visa sig fungera och fortleva.

Konstruktionen kan ske idémässigt, på papper. I mitt forskningsprojekt har jag gjort åtskilliga idéskisser till ett projekt om Stadsstudiecentrum. Men för att pröva en konstruerad idé kan den behöva prövas i praktiken. Forskaren flyttar ut sin konstruktion i den sociala verkligheten. Detta kallas ofta för aktionsforskning. Aktionen startas, beskrivs och utvärderas på olika sätt.

I Biskopsgården startades en aktion, där initiativet kom från både forskaren och bostadsföretaget. Längre fram i projektet drev jag som forskare aktionen vidare, eftersom arbetsmetoden visade sig ha så många positiva effekter för stadsdelen.

Göran Wallén har i en artikel om arkitekturforskning (Wallén 1989) tagit upp några skäl att välja konstruerande aktionsforskning som också varit motiv för mitt arbete:

- Aktionsforskning är ett sätt att få kunskap om skeenden, arbetssätt m.m., som inte skulle komma till stånd utan aktionen. Utan att bygga upp ett Stadsstudiecentrum hade det inte blivit någon forskning.

- Forskningen sker ur ett bestämt perspektiv, i mitt fall "stadsdelens", brukarnas, de boendes och verksammas.
- Aktionsforskning kan ge inifrånkunskap. Med Stadsstudiecentrum som utkikspunkt kunde jag både delta i och observera processer i stadsdelen.
- Tillämpning och forskning sker integrerat. Stadsstudiernas arbetssätt används i det praktiska utvecklingsarbetet, men ingår också i forskningsarbetet.

Konstruerande forskning inom arkitektur och pedagogik

Sociomaterien är konstruerad genom en rad samverkande processer. Arkitekter och samhällsplanerare arbetar i sin yrkespraktik med att skapa sociomateria eller skapa processer som bidrar till att sociomaterien formas efter nya linjer. Pedagoger inom undervisning och utvecklingsarbete arbetar med kunskapsprocesser, vilka innebär att människor kan finna vägar att bidra till konstruktionen av sociomateria.

Att forska inom arkitektur och pedagogik betyder att forska för förändring av sociomaterien, för förändrade processer. I många fall handlar det i båda vetenskaperna om att utveckla helt nya metoder eller processer, som måste prövas i verkligheten. .

Arkitektur och planering, ett möte mellan systematik och kreativitet

Att gestalta goda miljöer och att gestalta goda processer som leder fram till sådana miljöer är kärnan i arkitekters och planerarens yrkesroll. I detta arbete behövs ett brett underlag. Det behövs en systematisk insamling av ett faktaunderlag genom statistik, inventeringar av natur- och kulturresurser samt etnologiska undersökningar.

För att kunna arbeta i en planeringsprocess krävs erfarenheter av samarbete, god språkvana och organisatoriskt tänkande. För att kunna samla kunskaper till planförslag och åskådliggöra dem krävs ett gestaltande arbete med kreativa och konstnärliga inslag, inte minst för att kunna foga in förebildliga planer och olika gruppers synpunkter i en fungerande helhet.

De flesta större städer är ganska kaotiska och visar tydliga tecken på att inte kunna planeras. Sociomaterialet är ett kollage som tillkommit genom intressen i konflikt och nyckfulla möten mellan naturmiljö och samhällsbygge. Detta kollage står starkt gentemot påverkan, som trög sociomateria.

I planerarens praktik är det ett fruktbart möte mellan systematisk materialinsamling och kreativ gestaltning som skapar bra planer och bra processer. Den systematiska kunskapen ensam kan inte leda till en bra plan. Många planerare tror på det går att planera staden på ett systematiskt och målstyrt sätt. Det kan dock leda till att delar av staden kommer att se ut som om ett faktadiagram direktöversatts till stadsmiljö. Inte heller leder ett individuellt gestaltande utan vidare till en väl fungerande stadsmiljö.

Dialektiken mellan systematik och kreativitet går också igen i forskningen kring planering och arkitektur. I den systematiska inriktningen söker man efter allt mer förfinade planeringsunderlag och planeringsmetoder.

Inom en annan inriktning prövar man nya planeringsmetoder eller beskriver och värderar planeringsfall. Här gestaltas processer i olika typer av områden eller planeringssituationer. Processen blir viktigare än den färdiga planen. Att utgå från processen ger möjligheter till dialog, kontinuerligt brukarinflytande och flexibelt arbetssätt.

Att gestalta processer

Pedagogisk forskning syftar oftast till att skapa processer som bidrar till människors utveckling i kunskaper och färdigheter. Vid Stockholms universitet har pedagogiska institutionen drivit projektet "Individ-Arbete-Närmiljö", som bl.a. studerat bostadsmiljöer som pedagogiskt problem. I denna anda vill jag arbeta vidare med pedagogiska processer som rör stadsmiljö och planering.

Det vore önskvärt, att flera grupper kunde dras in i konstruktionen av morgondagens sociomateria, främst brukargrupper men också andra grupper av experter, oberoende visionärer, m.fl. För arkitekter, som vill hävda estetiska, kulturella och helhetsmässiga aspekter i stadsbyggandet, skulle en viktig uppgift kunna vara att **gestalta processer** som leder till ett rikhaltigare stadsbyggande. I mitt forskningsprojekt gör jag en sådan ansats genom stadsstudier, som kan bidra till att förlänga och fördjupa planeringsprocesser. Se sid. 7f.

Processer som är viktiga att gestalta är

- **Byggprocesser** som lämnar utrymme för kompletteringar under en byggnads hela livstid, och som kanske för in förvaltnings- och förändringsaspekter på ett sådant sätt att livstiden förlängs.
- **Planeringsprocesser** som ger utrymme för ett brett fält synpunkter och som i sig främjar människors utveckling och kunskapsutbyte.
- **Kunskapsprocesser** som främjar kunskapsutbyte och siktar till att ge människor kontroll över planerings- och byggprocesser.

Intressant är också att försöka koppla ihop dessa typer av processer till blandade processer, där de olika delarna ingår parallellt. Här blir det pedagogiska inslaget centralt.

Ett kreativt möte mellan planering och pedagogik

Om man observerar att planeringsprocesser har en pedagogisk betydelse, blir det intressant att ta hänsyn till detta när man konstruerar processerna. Sådana planeringsprocesser kan bli ett möte mellan två världar: planeringspraktik och pedagogiskt arbete.

I stadsstudier utnyttjar man den kreativa kraften i mötet mellan planering och pedagogik. Stadsstudiepedagogiken är ett led i att förbättra människors inflytande i planeringen. Att delta i planeringen är ett led i att bedriva stadsstudier.

En författare och vetenskapsman som har studerat kreativitetens väsen är Arthur Koestler. I boken *Janus* (Koestler 1978) visar han på de gemensamma dragen i humor, konst och vetenskap. Han beskriver komiska effekter som resultatet av "den plötsliga kollisionen mellan två varandra ömsesidigt uteslutande regelsamlingar" (sid. 112). Detta fenomen kallar han en **bisociation**: kreativa mentala aktiviteter som alltid är verksamma på mer än ett plan.

Om vetenskapen skriver han (a.a. sid. 130): "Kreativitet inom vetenskapen kan beskrivas som konsten att lägga ihop två och två och få fem. Med andra ord består den av att kombinera tidigare orelaterade mentala strukturer på ett sådant sätt att man får ut mer av den uppkomna helheten än man har satsat." Han ger flera exempel på banbrytande upptäckter som består i sådana kombinationer. Örstedt kombinerade magnetism och elektricitet. Pythagoras musik och aritmetik.

Jag hävdar att stadsstudier hämtar sin kreativa inspiration från såväl planeringens konstruktiva framtidstänkande som från pedagogikens utvecklingsinriktning. I detta möte, förmedlat av sociomaterien, uppstår (med Koestlers term) bisociationer med en kreativ kraft.

Genom sociomateriens och planeringens pedagogiska dimension och de bisociationer som skapas i mötet mellan de två världarna blir stadsstudier en nyckel, som kan öppna flera lås. Stadsstudier kan bli ett sätt att hantera sociomaterien och dess konstruktion.

Dialektik mellan inriktning och lyssnande

I mitt projekt går jag ut med en klar målinriktning: att konstruera pedagogiskt intressanta planeringsprocesser genom att bygga upp stadsstudiearbete och Stadsstudiecentrum. När jag med mitt mål möter stadsdelen och dess människor blir det viktigt att **lyssna** till de frågor, önskemål och initiativ som är angelägna för dem i området. I bästa fall kan ett bestämt mål i kombination med ett öppet lyssnande leda till en dialektisk utvecklingsprocess där

synteser skapas i mötena mellan mål och lyssnande. Detta hände även i Biskopsgården.

Den dialektiska utvecklingsprocessen kräver många initiativ av forskaren. Stadsstudiecentrum måste byggas upp och utvecklas aktivt, annars blir det inget forskningsprojekt. Å andra sidan kan det ibland vara nödvändigt att vänta, stundom i år, på att rätta tillfället för ett samarbetsprojekt dyker upp. En fiktiv forskare som arbetar med kombinationen av målinriktning och öppet lyssnande är detektiven Martin Beck i Sjöwall-Wahlöös romaner. Se t.ex. Sjöwall-Wahlöö 1967.

Att beskriva konstruerande forskning

Att utvärdera konstruerande forskning genom att sätta upp hypoteser och pröva dem blir ganska poänglöst. Det viktiga är att göra en noggrann beskrivning av arbetets förutsättningar, arbetssätt, förlopp och resultat. Denna beskrivning ger grunden för en utvärdering som tar upp resultat i stadsdelen och i form av metodfarenheter. Se kap. 8-10.

Dokumentationen bygger på direkta iakttagelser av händelser och processer, spontana samtal och förberedda intervjuer. De samlade erfarenheterna har i många fall gått att uttrycka i koncentrerade skildringar, som tagit sig uttryck i bilder och historier.

Bilder och historier

I min beskrivning av projektet har jag lagt stor vikt vid **sociomaterien**: stadsdelen och de processer som pågår där, samt de **konstruerade processer** som Stadsstudiecentrum tagit initiativ till eller blivit inblandat i. Med sociomateria som centralt begrepp har det varit följdriktigt att skildra denna i resebeskrivningar, områdesbeskrivningar, historiska beskrivningar och situationsbeskrivningar, som alla är berättande bilder. De ger unika skildringar från just Biskopsgården och just mitt projekt, men innehåller många drag och samband som har generell innebörd.

Se vidare kap. 6: Sociomateria i Biskopsgården, kap. 7: Stadspedagogiska situationer samt **Handboken**.

Konvergenta och divergenta problem

Svårigheterna att utveckla nya planeringsprocesser leder mig in på en analys av samhällsliga problem. I "Vägledning för vilseförda" gör E.F. Schumacher en klargörande uppdelning i **konvergenta** och **divergenta** problem. (Schumacher 1986, sid 177. ff)

Konvergenta problem är sådana, där man kan finna en lösning, t.ex. mekaniska konstruktionsproblem. Dessa problem går att lösa!

Men det finns problem av ett annat slag. Schumacher tar som exempel problemet "Hur ska vi uppfostra våra barn?" Det finns stora grupper som hävdar att största möjliga mått av auktoritet och disciplin är bäst, medan andra hävdar att barn utvecklas bäst i största möjliga frihet. Detta problem är divergent. Det har ingen entydig lösning. Det kan behandlas på en högre nivå som kan kallas människokärlek eller existentiell nivå, men problemet kan inte lösas, snarare upplösas och överskridas. (sid. 179 ff.)

Problemet "hur planerar man för ett samhälles utveckling?" är divergent. När man analyserar möjligheterna att planera för stadsbyggande eller stadsförnyelse möter man grundläggande motsattpar som frihet kontra ordning och tillväxt kontra förfall. I mitt forskningsämne som berör såväl pedagogik som planering är det uppenbart att problemen är av divergent karaktär.

Många betraktar samhällsplaneringsproblem som lösbara. Men man kan fundera över vad det har betytt att inflytelserika organisationer i det svenska samhället har ansett att man kan **lösa** bostadssociala problem genom att **bygga** om samhället, rent fysiskt. I verkligheten leder denna inställning snarast till nya problem. De stora tekniska, ekonomiska och sociala problem som man nu står inför i miljonprogrammets förnyelse kan tjäna som exempel på följer av att söka **en** lösning på bostads- och stadsförnyelsefrågan.

I min forskning ställer jag det divergenta tänkandet mot planerarsamhällets strävan att alltid nå enkla, byggda resultat. Mellan strävan att nå resultat och viljan att tänka divergent måste ett ömsesidigt samspel råda, ett dialektiskt förhållande.

Kollaget som beskrivningsmetod

Det är i många fall svårt att finna ett språk som kan förmedla erfarenheter från en mångskiftande verklighet. Vetenskapens språk fungerar bäst inom väl avgränsade fackområden. Planeringens språk lider av att det hämtar begrepp från såväl vardagslivet som utredar- och forskarverkligheten utan att det har smält samman till något smidigt hjälpmedel. Själva staden, föremålet för planeringen, är ett kollage som inte går att ringa in entydigt, och planeringens språk kommer ofta till korta.

De divergenta problemen kräver ett språk för att kunna behandlas. De leder till en uppsättning av olika perspektiv och handlingsinriktningar som bryts mot varandra.

I varje avsnitt av den sociomateriella verkligheten finns det undermeningar, bibetydelser och samband som oväntat visar sig (t.ex. bisociationer) som gör att en språkdräkt kan stänga ute innebörder och ge en ytlig eller abstrakt bild av händelser och tankar.

Kollaget är ett konstnärligt sätt att ställa samman bilder och föremål på ett sätt som lämnar utrymme åt betraktarens egna tolkningar och fantasi. Vetenskap och forskning strävar efter att klarlägga entydiga samband, men forskning som handlar om divergenta problem syftar till ny belysning och till att vidga tankebanor. Här kan kollaget ha en uppgift att fylla som beskrivningsmodell och som språk.

Stadsstudiecentrums verksamhet är mångskiftande och kan vara svår att göra klar med gängse planerarspråk. (En tjänsteman vid Göteborgs stadsbyggnadskontor som besökte Stadsstudiecentrum, krävde upprepade gånger "strukturer" av vår verksamhetsbeskrivning.) Jag har i rapporterna gjort flera olika ansatser till system och överblick i projektbeskrivningen, men har också litat till kollaget som beskrivningsmetod på följande sätt:

- Tre rapportdelar med olika uppläggning som delvis täcker varandra. De ger en fullständig bild än vad som vore möjligt i en rapport med en disposition.
- I **handboken** ställs situationsbilder från projektet mot bilder av stadens kollage och dess potential för stadsstudier
- I denna rapport ställer jag bilder och situationsbeskrivningar mot analyserande texter och översikter.

Med ställningstagandet för kollaget som beskrivningsmodell har jag också accepterat faktum att vi måste ta staden som den är med sin samling av divergenta problem och försöka utveckla processer för att förbättra den i all sin mångfald. Att först förenkla den för att kunna använda entydiga metoder för problemlösning och planering kan leda till att staden förlorar sin själ och mening.

I kapitel 9 och 10 diskuterar jag slutsatser från arbetet med projektet. En möjlighet som ligger i kollaget är att det kan ge utrymme för läsaren att själv vaska fram flera och andra slutsatser.

Det ofullgångna

Hur kan ett förändringsarbete vara djupt kritiskt och ändå nå fram till stora och inflytelserika grupper? Thomas Mathiesen beskriver detta problem i förändringsarbete. (Mathiesen 1972 sid. 10). Å ena sidan kan man bli inordnad (indefinierad) av systemet och få sina förbättringsförslag kontrollerade och kanske oskadliggjorda. Å den andra kan man ställas helt utanför (utdefinieras) och förklaras som verklighetsfrämmande och kanske farlig.

Mathiesen menar att man måste söka sig en väg som varken går att indefiniera eller utdefiniera. Han kallar vägen för **det ofullgångna**. Den är tillämplig på en stadsstudiepraktik som söker sig fram för att finna öppningar till förändring på olika håll. Kollaget som beskrivningsmodell och det divergenta tänkandet kan vara verksamma hjälpmedel när man söker sig framåt och inte vill fastna. Detta är en kärnpunkt i min tolkning av konstruerande forskning.

Stadsstudier är en motrörelse, med Björn Hettnes begrepp (Hettne 1982), en kontrapunkt mot strömfåran. Mot strömfårans orientering mot tillväxt, koncentration och funktionsuppdelning ställer stadsstudiestrategin lokalt baserad planering, dialog och integrerade planerings- och kunskapsprocesser. Många stadsstudieexperiment innehåller arbetsmetoder som utmanar skolsystem och planeringssystem. Men genom att arbeta inom skolan och planeringen finns hela tiden en möjlighet till dialog mellan dem som företräder strömfåran och dem som söker sig över gränserna.

5. Tillämpningsstudien: Norra Biskopsgårdens stadsstudiecentrum

*Tänd hellre ett ljus, än klaga över mörkret.
Kinesisk vishet*

I detta kapitel ger jag en översikt över hur projektet genomförts: initiativet, tidsöversikt, huvudsakliga arbetsuppgifter, och metoder. I bilagan sist i rapporten presenteras samliga delprojekt.

Initiativ till projektet

Samtliga stadsstudiecentra i Sverige har startats av eldsjälur, som är övertygade om de stora fördelar som stadsstudier och stadsstudiecentrum har som arbetsmetod. Med denna övertygelse har vi övertalat olika organisationer att ställa medel till förfogande eller gå in i ett samarbete. Så småningom har en rad stadsstudieprojekt kunnat starta.

I Göteborg med omnejd har initiativen till stadsstudier främst tagits av Centrum för Byggnadskultur i västra Sverige. Stadsstudiegruppen inom Centrum hade sedan 1977 strävat efter att starta pilotprojekt, där idén om ett mångsidigt stadsstudiecentrum kunde prövas fullt ut.

I detta fall kom ett möte till stånd med en annan förändringsvilja. På AB Göteborgshem kände en projektledare till idén med stadsstudiecentrum. Företaget ansåg att ett sådant skulle kunna vidga boinflytande och öka kvarboendet. De föreslog, att stadsstudiecentret skulle inordnas i ett större stadsförnyelsearbete i stadsdelen Bergsjön. Men eftersom AB

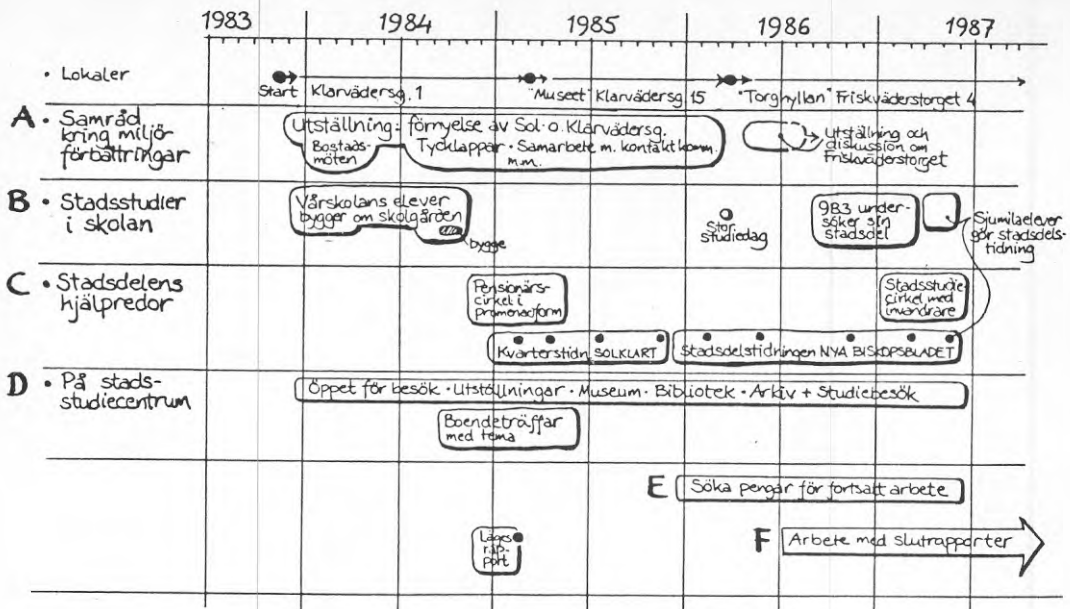
Göteborgshems kvarter i denna stadsdel efter ledningsbeslut skulle monteras ned eller säljas, inställdes hela stadsförnyelseprojektet. Stadsstudiecentrum, som vid det här laget redan tilldelats byggforskningsanslag, kunde dock flyttas och ingå i ett stadsförnyelseprojekt i Norra Biskopsgården i stället, där det fanns en del tomma lägenheter.

Stadsdelen valdes inte med tanke på att där fanns ett stort intresse för stadsstudier. Bostadsföretaget Göteborgshem var den enda på förhand positivt intresserade samarbetsparten. Av en slump hade jag 8-10 år tidigare arbetat dels med elevarbeten, dels med ett kommunalt stadsförnyelseprojekt i stadsdelen och kände till området väl (Se vidare Andersson och Hansson 1974, Stadsbyggnadskontoret 1975).

Tidsöversikt

Schemat på nästa sida ger en bild av hur arbetsuppgifterna vid Stadsstudiecentrum har skiftat. En del uppgifter lades på oss av andra, främst i samrådet kring miljöförbättringar på Klarvädsgatan som tog mycket tid i början. Från 1986 avtog intresset från bostadsföretagets sida.

I övrigt tog vi själva många initiativ till arbete. Upprustningen av Vårskolans gård var det första viktiga samarbetsprojektet med skolan.

Figur 5.1 Översikt över de viktigaste arbetena vid Norra Biskopsgårdens stadsstudiecentrum.

Vi fortsatte att bearbeta skolan fram till 1986, när nya stora projekt kom igång.

Som stadsdelens hjälpredor har vi haft arbete hela tiden. Arbetet med stadsdelstidningen var ett initiativ från bostadsföretag och förvaltningar som tog allt mer tid 1986- 87.

De spontana besöken på Stadsstudiecentrum var flest under 1984-85, när lokalen låg i området Sol- och Klarvädersgatan, där upprustning hela tiden var aktuell.

Lokaler

Hjärtat i projektet, själva Stadsstudiecentrum, fick disponera lokaler av AB Göteborgshem. Den första låg i en lägenhet en trappa upp. Efter drygt ett år fick vi en mindre men bättre belägen lokal i gatuplanet vid ett gångstråk. När AB Göteborgshem behövde denna lokal fick vi en lägenhet vid Friskväderstorget (stadsdelscentrum). Den låg tyvärr en trappa upp men var väl disponerad och rymde utställningslokal och arbetsplatser för flera. Se även **handboken** sid. 12.

Tidplan och resurser

Projektiden sträckte sig ursprungligen över två år, 1983- 85. Arbetet finansierades av

Byggnadsrådet och fick stöd av AB Göteborgshem. När det visade sig att upprustningen av Sol- och Klarvädersgatan inte påbörjats under perioden förlängdes projektet med ett år. Byggnadsrådet krävde då finansieringsbidrag från bostadsföretag och kommunala förvaltningar.

Eftersom verksamheten fungerade bra 1986 tog jag själv initiativ till ytterligare förlängning. Finansieringen blev dock problematisk, ett pussel med små anslag från förvaltningar, bostadsföretag och länskolnämnd. På detta sätt fungerade det fram till sommaren 1987.

Ett viktigt bidrag till verksamheten var de tio beredskapsarbetare som medverkade under 3-8 månader var. Chalmers kunde ordna lämpliga personer (sammällsvetare, kulturvetare, arkitekter, journalister). Under flera perioder var vi tre personer på Stadsstudiecentrum. Namn på medarbetarna, se förordet.

Aktörsförteckning

Det är många som har varit inblandade i samarbete och projekt vid Stadsstudiecentrum:

- Hyresgäster på Sol- och Klarvädersgatan
- Kontaktkommittén i samma kvarter
- Hyresgästföreningen

- Många andra biskopsgårdsbor
- Föreningar och studieförbund verksamma i området
- AB Göteborgshem, fr.o.m. 1987 omvandlat till Bostads AB Poseidon: förvaltare, projektledare och chefer
- Andra bostadsföretag: Bostadsbolaget och Skanska
- Sjumilaskolan: elever på alla stadier, lärare och skolledare X
- Andra skolor i området X
- Fritidsförvaltningen i stadsdelen X
- Stadsdelsbiblioteket X
- Socialförvaltningen X
- Områdesgruppen, som består av chefer för de lokala, kommunala förvaltningarna markerade med X
- Utomstående intresserade högskolestuderande, forskare, kommunala och statliga tjänstemän

Metod

Den konstruerande metoden har jag beskrivit närmare på sid. 26f. Norra Biskopsgårdens Stadsstudiecentrum är ett experiment som byggdes upp (konstruerades) i en befintlig fysisk och organisatorisk miljö (sociomateria). Jag genomförde experimentet och har beskrivit det. Arbetet hade vissa drag av **aktionsforskning**, se vidare sid. 26, 86.

I beskrivningen av arbetet använder jag några olika hjälpmedel:

Iakttagelser av stadsdelen, förändringsprocesser som startats av andra samt resultatet av egna delprojekt.

Ett antal **intervjuer** har gjorts med boende på Sol- och Klarvädersgatan, skolelever samt yrkesverksamma inblandade i stadsdelens verksamheter och förnyelse. Intervjuerna är alltså gjorda med nyckelpersoner och frågorna anpassade till vars och ens verksamhetsfält.

Sociomateria som beskrivningsmetod. I texter och kartbilder visar jag Biskopsgården och förändringsprocesser som läsbar och tolkad sociomateria.

Stadspedagogiska situationer. I 12 exempel beskriver och analyserar jag ett urval typiska situationer som visar problem och möjligheter med pedagogiskt arbete i stadsförnyelsesammanhang och Stadsstudiecentrum som bas.

Kollaget är en konstnärlig metod. I detta arbete har jag medvetet använt kollaget som en metod för att ge förstärkning åt beskrivningen, dels i urvalet av beskrivningssätt ovan, dels i uppläggningsen av rapportserien: forskningsrapporten, handboken och stadsdelstidningen.

Dokumentationen och utvärderingen i projektet bygger på direkta iakttagelser av handlingar och processer, spontant uppkomna samtal, förberedda intervjuer och samlade erfarenheter från projektarbetet och tidigare arbete. Iakttagelserna har tecknats ned i projektdagboken, liksom en del viktiga samtal.

De erfarenheter som jag under projektets gång har samlat under vardagsarbete och reflektion har i många fall varit lättast att uttrycka direkt i koncentrerade skildringar, som tar sig formen av bilder och berättelser.

Tre rapporter

Under projektiden diskuterade jag en form av rapportering som svarade mot projektets pedagogiska ambitioner, dels med andra forskare, dels med Byggforskningsrådet. Två syften som kom fram förutom dokumentation och utvärdering var

- att sprida erfarenheterna i en lätt tillgänglig form
- att återföra erfarenheter från projektet till dem som bor och arbetar i Biskopsgården.

Ur de tre syftena föddes den tredelade rapporten:

- **Forskningsrapporten** (denna skrift), med projektbeskrivning, bakgrund, teori och slutsatser.
- **Handboken** som förmedlar konkreta erfarenheter från projektet, ger tips och inspiration till stadsstudier i allmänhet samt beskriver andra stadsstudiearbeten.
- **Stadsdelstidningen**, som gått ut till biskopsgårdsbor m.fl. och beskriver stadsdelen ur projektets perspektiv, historiskt och metodinriktat samt ger tips för egna hembygdsstudier.

Delprojekt och samarbete

Figur 5.1 ger en översikt över Stadsstudiecentrums verksamhet. Samtliga delprojekt presenteras i bilagan sist i rapporten. Jag går här igenom olika typer av delprojekt, uppdelade efter den "praktiska uppdelningen" i olika samarbetsparter.

A. Samråd inför stadsförnyelse. Initiativet kom huvudsakligen från bostadsföretaget. Syftet var att göra en fysisk förbättring av bostadskvarteret och förbättra de boendes inflytande. I planeringsprocessen möttes aktörerna: bostadsföretaget med sina konsulter och hyresgästerna med sina organisationer. Stadsstudiecentrum tog som uppgift att stötta hyresgästerna. Samrådet ägde rum i olika möteslokaler och i diskussioner kring utställda förslag på Stadsstudiecentrum. Se stadspedagogiska situationer i kap. 7: S5, S9-S11.

B. Arbeten i skolan. Initiativet kom från Stadsstudiecentrum, som fick mer eller mindre gensvar från skolan. Syftet var att pröva stadstudiepedagogiken och väcka intresse för arbetssättet. Aktörerna var lärare, elever och skolledare. Arbetet ägde rum med skolan som bas, några gånger med Stadsstudiecentrum som extra studielokal. Se stadspedagogiska situationer S2-S4.

C. Stadsdelens hjälpredor. Initiativen kom främst från olika organisationer i stadsdelen som ville utnyttja Stadsstudiecentrums kunskaper och tjänster. Syftet var att knyta samman stadsdelen kring ett intresse för miljö- och planeringsfrågorna. Aktörerna var enskilda personer, föreningar och lokala förvaltningar i området. Detta samarbete ägde rum både på organisationernas hemmaplan och på Stadsstudiecentrum. Se stadspedagogiska situationer S6- S7.

D. På Stadsstudiecentrum. Initiativ till utställningar, träffar och annat arbete på Stadsstudiecentrum kom från oss själva och från andra som ville utnyttja lokalen. Syftet var att upprätta en öppen pedagogisk miljö, ett informationscentrum och samtalsforum. Aktörerna var alla typer av besökare. En speciell grupp var de studiebesök som ville studera hela vår verksamhet.

E. Arbete för fortsatt verksamhet. Detta arbete blev mer intensivt mot slutet av perioden. Syftet var att Stadsstudiecentrum skulle kunna överleva och att fortsätta att pröva arbetssättet. Vi vände oss till olika tänkbara an-

slagsgivare. Förhandlingarna ägde rum i alla slags lokaler och skriftligt.

F. Redovisning och kontinuerlig värdering. Syftet var att förmedla erfarenheter och dra slutsatser från arbetet. Stadsstudiecentrum var aktör och övriga svarade på frågor. Arbetet ägde rum både mitt i det intensiva utåtriktade arbetet och på distans med eftertanke.

De fyra arbetsfälten A, B, C och D täckte varandra. Det fanns arbeten som var samråd i skolan, skolarbete som gjorde nytta i stadsdelen osv. Dessa gränsöverskridande arbeten var viktiga i Stadsstudiecentrums strävan att skapa en öppen pedagogisk miljö i stadsdelen.

Initiativ och väntan

Stadsstudiecentrums olika arbetsuppgifter skilde sig påtagligt i graden av initiativ från vår sida. Hela projektet präglades av växlingar mellan initiativ och väntan på gensvar, väntan på andras initiativ. Växlingarna skapade olika tyngdpunkter i olika perioder - se schemat ovan. Fyra grader av initiativ:

1. Starta. Stadsstudiecentrum lade ned ett stort arbete på att få igång verksamheter, främst i skolan (S1), men också i hembygdsarbete och miljöförbättringssamråd.

2. Driva. I detta låg stora arbetsinsatser i att genomföra projekt som hade kommit igång inom skolan, i samrådet och i hembygdsstudier samt inte minst att få själva stadsstudiecentrum att fungera. Arbetet med att få fram resurser hörde hit. (S2-S6).

3. Finnas-lyssna. Att existera som öppen resurs, som ett lyssnande öra var viktigt. Den bemannade utställningen med miljöförbättringsförslag och vår beredvillighet att ge råd var exempel. (S7-S8)

4. Iakttä. Många skeenden tvingades Stadsstudiecentrum stå utanför. Från utkikspunkten i stadsdelen kunde vi dock iakttä intressanta händelser i planeringsprocesser och teckna helhetsbilder av stadsdelen. (S9-S12)

De fyra initiativgraderna motsvaras av skalan av moment i forskningsmetoden: sondering - konstruktion - beskrivning - värdering - reflektion.

Stadspedagogisk analys

I de följande kapitlen beskriver jag projektet mer noggrant. Jag har valt ut delar som jag anser intressanta att belysa ur pedagogisk syn-

vinkel och kallar det för stadspedagogisk analys. Denna delar jag upp i **sociomateria** och **stadspedagogiska situationer**.

Sociomaterien är stadsdelen Biskopsgården och de planeringsprocesser som format och förändrat den under åren. Om detta handlar kapitel 6.

De stadspedagogiska situationerna är händelser som Stadsstudiecentrum har deltagit i eller blivit vittne till som belyser pedagogiska möjligheter och problem i denna typ av arbete. Om detta handlar kap. 7.

6. Biskopsgården som sociomateria

Militär sanning: Om kartan inte överensstämmer med verkligheten, så är det kartan som gäller.

Begreppet sociomateria har presenterats och diskuterats i kap. 3. I detta kapitel tillämpar jag begreppet sociomateria i en beskrivning av stadsdelen Biskopsgården: ramen för projektet.

Vandringar och turer är effektiva sätt att bekanta sig med sociomaterien. En resa genom Göteborg och en vandring genom Biskopsgården introducerar stadsdelen.

Med hjälp av några kartor tolkar jag Biskopsgårdens sociomateria:

- Stadsdelens historia
- Stadsförnyelseinitiativen
- Servicestrukturen
- Organisationsstrukturen

Varje kvarter har en unik historia som förklarar situationen idag. Två "huvudrollskvarter", Sol-och-Klarvädersgatan och Friskväderstorget tolkas på detta sätt.

Biskopsgårdens planeringshistoria är ett stycke samtidshistoria sedd ur stadsdelens perspektiv, också den en unik historia som stämmer till eftertanke.

Men först två bilder ur 80-talets verklighet. Det är en resa med spårvagn genom Göteborg och en vandring i Biskopsgården. De ger en introduktion till stadsdelen. Samtidigt är de exempel på hur man i stadsstudier kan tolka miljön. Följ gärna turlerna på ort och ställe!

En resa genom det tidiga 80-talets Göteborg

Min resa till arbetet börjar i Haga, den gamla stadsdelen där de boende allt sedan 1970 har engagerat sig hårt för ett varsamt bevarande med en social och kulturell helhetssyn. Idag är stadsdelen en lerig, bullrande byggplats. Samråd inför ombyggnad pågår i ett par kvarter. Hyresgästerna känner sig överkörda av bostadsföretagen, besvikna och arga.

Bostadsbolagets och HSB:s byggskyltar och flaggor höjer sig över rivningstomterna.

Vid hållplatsen där jag väntar på spårvagnen sitter annonstavlor: "Hos Bostadsbolaget behöver du inte vänta på fastighetsskötaren". Det är klart, tänker jag. Det är ett problem hos en del hyresvärdar.

Från andra hållet passerar en spårvagn med reklam på sidan: "Nu är det inte värden utan **du** som bestämmer." Boinflytandeavtal i all ära, men det var väl ändå att ta i!

I Haga gäller det i varje fall inte, tänker jag surt. Nere i stan ser jag stora annonspelare från spårvagnsfönstret: "Blåsippa ute i Hjällbo-backen står", "Vid en sjö uppe på berget..." Det är bostadsföretaget Göteborgshem som med hjälp av vackra naturbilder annonserar efter hyresgäster till sina outhyrda lägenheter i Hjällbo och Bergsjön.

Under den fortsatta spårvagnsresan mot Biskopsgården kommer frågorna. Varför går Hyresgästföreningen och de allmännyttiga bostadsföretagen just nu ut i påkostade annon-

skampanjer? Kan det vara så att problemen just är de som berörs i annonserna - att det faktiskt **är** värden som bestämmer, att många **inte** vill bo i betonghusen i blåsippsbacken, att man **får vänta** på fastighetsskötaren?

Är annonserna **ett** av uttrycken för en kris i bostadspolitik? Är det sådana faktorer som ligger bakom att jag som forskare får göra ett försök med nya planeringsmetoder? Tankarna kretsar kring detta när jag sticker nyckeln i låset till Stadsstudiecentrums lokal, en hittills outhyrd 4-rumslägenhet, som numera fungerar som min arbetsplats.

Kommentar

Den här dagen berättade hela staden om ett av de stora samhällsproblemen: de outhyrda lägenheterna och krisen i bostadsbyggande och bostadspolitik. En motsvarande resa 1988 skulle ge en annan bild: bankerna annonserar ut bostadsrättstrear som kostar 600 000 kronor. Stora kontorshus växer upp ur marken som svampar. En byggjätte annonserar: Vi vill bygga bostäder (underförstått: men vi får inte ta tillräckligt betalt). Ett ockuperat hus i Haga med bandroller: "Vi vill ha bostäder, inte P-hus". Allt talar om bostadsbrist och dyrtid. Staden har förändrats under de sex åren mellan resorna. Den fysiska strukturen är i huvudsak intakt. Men olika skyltar och direkt synliga förändringsprocesser ger besked om att det händer stora saker under ytan.

En vandring genom Biskopsgården - från Vårväderstorget till Friskväderstorget

(Siffrorna hänvisar till figur 6.1 till höger)

Jag stiger av spårvagnen vid Vårväderstorget. Hållplatsen ligger på en blåsig och trång viadukt med utsikt över stadsdelen. (1) Här uppe känner jag tydligt varifrån gatudöparna fick sin idé om vädernamn på gatorna: väder och vind är kännbara här på höjderna nära västerhavet. Jag skyndar nedför trapporna - och hamnar i ett smutsigt virrvarr av betongpelare, trafikfiler, refuger, kiosker och stickiga buskar. En otrivsam och splittrad baksida bildar entré till stads-

Figur 6.1 En vandring i Biskopsgården. Siffrorna på kartan återfinns i texten.

delen. Det känns som om någon hållit en vacker glasflaska, och sedan bara släppt den.

Torget som blev flera

Bakom en kiosk skymtar själva torget. Som bjärt kontrast till kaoset runt hållplatsen är själ-

va torget ett medvetet format stadsrum som i allt bredare terrasser öppnar sig mot eftermiddagssolen i sydväst. (2) Butiker inramar torget och fonden markeras av en kyrka med djärv utformning: "det störtade flygplanet". Omsorgen om torgrummet understryker den betydelse arkitekterna lade vid centrum, när de planerade 50-talets grannskapsenheter.

Men - här saknas en del. Matserveringen? Från början fanns här ett EPA-varuhus, men för ovanlighetens skull vågade man inte öppna någon servering. Gubbarna från systembolaget skulle bli alltför påtagliga matgäster. Fritidslokalerna? De planerades **utanför** torget - men just nu, 30 år efter torgets invigning, byggs delar av gamla EPA om till Folkets Hus och bibliotek.

Jag kryssar grenom hållplatskaos ännu en gång och över farliga korsningar med skymd sikt - och upptäcker nya delar av centrum, utanför själva torget. (3) I ett tungt, illa proportionerat kontorskomplex, där infarten till ett parkeringsdäck hälsar (även den gående) besökaren, har socialförvaltning, försäkringskassa, vårdcentral och apotek samlats, som i andra svenska städer. Efter att ha kryssat över ytterligare refuger, parkeringsinfarter och trottoarer som upphör helt överraskande finner jag till slut fritidsgården (4), som blev färdig 17 år efter att folk hade flyttat in i området.

Vårväderstorget gestaltar i sin uppsplittring och i de olika verksamheternas läge den svenska samhällsplaneringens strävan till sektorisering: var sak på sin plats. Mellan sektorerna får man sedan sy och lappa med asfalt och betong.

Folkhemmets gestaltning och experiment

Runt torget utbreder sig en provkarta på de olika slags bostadshus som utvecklades och byggdes i folkhems-Sveriges strävan att lösa bostadsbristen. I öster (5) ligger arvtagarna till 30-talets barnrikehus: enkelt byggda hus med nästan bara fyrarumslägenheter i långa trevåningslängor. Rummen är små och balkonger saknas. Ursprungligen var de klädda i grå eternit: Göteborgs svar på västerhavsklimatet. Men på 70-talet med de tomma lägenheterna som ständigt hot blev grå betong och eternit symboler för otrivsamma bostadsområden. Husen rustades upp och tilläggsisolerades på 80-talet och kläddes i den tidens beigerosa uniform. Bostadsföretaget hade också bytt

namn, från Göteborgsbostäder till Göteborgshem. Nu har Skanska tagit över.

På andra sidan torget ligger Bostadsbolagets tegellängor (6), med mindre lägenheter men med högre kvalitet på material och planlösningar. Skillnader i bostadsföretagens ideologi och policy syns tydligt i husens yttre. På en bergknalle ligger ett tiotal punkthus uppradade (7). Strävan efter boendegemenskap uttrycks i en lokal i varje hus bottenvåning. Nu används de av småbutiker eller står tomma. Söndervittrade sandlådor vittnar om att barnfamiljerna har sökt sig från de här höghusen med deras små lägenheter.

Industristadens amfiteater

En bit upp i backen ligger Ryaskolan (8), som består av tre rejäla tegelbyggnader med skolgården som en amfiteater för lek och möten. När jag låter blicken följa slutningen bakom skolgården utbreder sig en industristadens amfiteater. Den är vidsträckt och skoleleverna är åskådare. I förgrunden ligger, lummigt och lockande, Biskopsgårdens hittills enda radhuskvarter (9), ett bostadsideal för många. Där bortom tar industri- och hamnlandskapet vid med bl.a. varv, bilfabriker och raffinaderier. Härifrån sprids många av de luftföroreningar som förföljt stadsdelen sedan den byggdes. Och här skall många av Ryaskolans elever finna sina arbetsplatser.

Under marken - och ovanför

En bäck forsar nedför skogsbacken och försvinner ned i en kulvert - vart tar den vägen? Här och var öppnas gropar i stadens hud. Breda dubbelrör berättar om att de lokala fjärrvärmenäten nu knyts ihop med resten av stadens. På andra ställen (10) susar det hemlighetsfullt genom gallerdörrar. Kanske hemliga bergrum, men på svenskt manér är öppningarna markerade som särskilda kvarter på stadsplanekartan, med namn och allt. Under jord är det ordning, reda och organisation.

Mittemellan Södra och Norra Biskopsgården tar cykelvägen av till själva "bruket" i Biskopsgårdens brukssamhälle: Volvo Torslandaverken (11). Cykelvägen är en fin genväg genom skogen. Men anslutningarna till cykelstråket genom Biskopsgården är dåliga. Man får sneda över en gräsmatta och ta obekväma omvägar

över dåligt asfalterade gångvägar. Vägvisare saknas på ett par ställen. Ovan jord kan det vara svårt att organisera det som verkligen behövs.

Kontraster på Sol- och Klarvädersgatan

När jag närmar mig nästa bostadskvarter möts jag av en skola (12) som skriker ut att den har legat här på nåder, som ett provisorium i 20 år. Trasiga eternitplattor på fasaderna, lera på marken och nedslitna lokaler, fjärran från idealskolan. Men det är en liten skola där man känner varandra och lärarna jobbar ihop. Och - något har tydligen hänt ganska nyss. I skogen ligger en nyanlagd bollplan och på skolgården står en ny lekställning. Här leker många glada barn, turkiska och svenska. De fick själva göra om sin skolgård. Den lyckade förvandlingen märks på barnen.

På Solvädersgatan (13) berättar husens yttre om ett område som har kommit till med knappa resurser. De små balkongerna är avsedda att vädra arbetskläder på, inte att sola på. Där eterniten spruckit skymtar en tunn värmeisolering. Köken saknar matplats. En del lägenheter har ingen hall. Allt för att vinna yta för rum åt stora arbetarfamiljer. Samtidigt har området kvaliteter som ljusa, varierade lägenheter och naturen inpå knutarna. Men tiden har gått och omsorgen om området har upphört. Trasiga eternitplattor har ersatts med olika tiders skivmaterial i bitvis spräckliga lapptäcken i grått och grågult.

Några klatschigt färgade socklar och balkongfronter visar på den strävan att sätta färg på kvarteret som de i området verksamma konstnärerna hade på 70-talet. Flagnade bokstäver på väggarna vittnar ännu om 1960-talets små kvartersbutiker, där de nyligen återinförda "vicevärdarna" nu residerar.

Som en bjärt kontrast möter oss ännu ett beigerosa kvarter (14), omiskännligt 80-tal. En femtedel av området har gynnats med uppbyggnad av fasader och gårdsmiljö och dessutom med nya balkonger och en uppskattad väggmålning. Men resten av området väntar ännu. En halvt nedriven byggskytt skvallrar om projekt som kom av sig, när ett bostadsföretag organiserades om. De många invandrarna i området visar på lokala kulturer som fungerar mitt i det enhetliga Sverige. Samtidigt är de ett tecken på att detta område under många år inte varit särskilt attraktivt för svenskar. Invandrar-

na har kunnat få plats och har satsat mycket på att finna sig tillrätta i stadsdelen.

Trafik med hinderlöpning

Längre ner i backen vittnar miljön om kamp mot bilar som befinner sig på fel ställen. Mycket kraftiga bommar avgränsar gårdarna - men de flesta står öppna. På de "bilfria" gårdarna har man tvingats sätta in fartdämpande gupp. Huvudgångstråket förvandlas ofta till en gata med vild trafikblandning. Man tror sig vara i ett land som är betydligt mindre planerat än Sverige. Längst ner (15) har man gett upp och delat upp det smala gångstråket i en bilgata och en smal gångbana. Men enligt skyltarna är fortfarande biltrafik förbjuden...

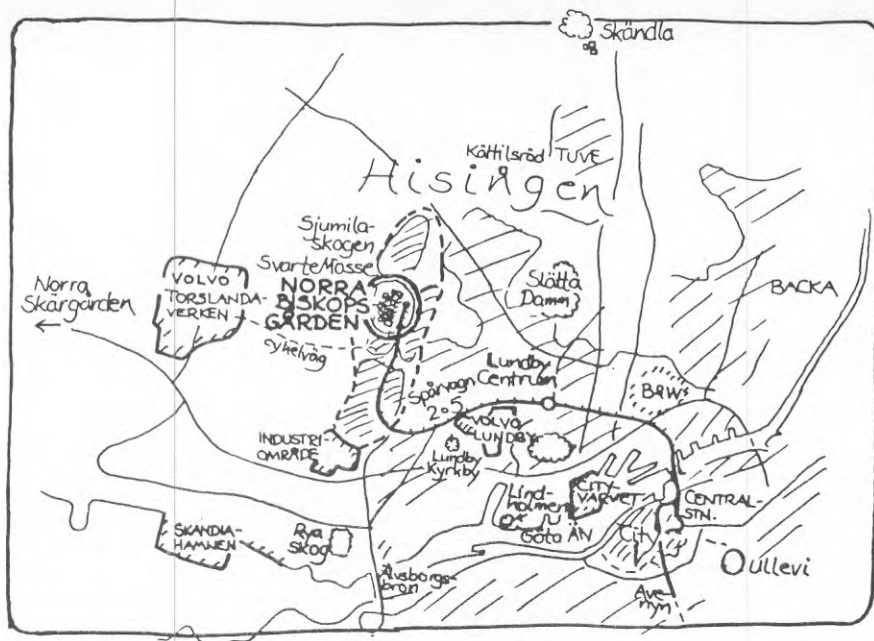
Butikscentrum i gränsland

I backen ligger en rad småbutiker och en post. Denna har ett egendomligt läge, vid sidan av själva torget. Ingen parkering finns utom på förbjudna ställen. Men nedläggningen av fyra konsumbutiker i området har lämnat rationella lokaler efter sig. Denna, den största av dem kom väl till pass när posten blev trångbodd vid torget.

Genom en ruggig gångtunnel hamnar jag åter i ett virrvarr av stickebuskar, betongmurar och förvirrande vägval (16). Huvudgångstråket verkar sluta i en skolgård, till vänster går stigar som människor själva har banat över grässlutningar och till höger genom ett trångt och slitet gatt går tydligen huvudstråket till butikscentrum: Friskvädertorget. Allt skvallrar om en stadsplanering där omsorgen inte räckte utanför bostäderna, och där det inte har hjälpt att lappa och laga.

Inne på själva torget (17) har vi lämnat 50-talet och står i en oblyg blandning av 60-, 70- och 80-tal. Höghusskivan med butiker i bottenvåningen är ett osedvanligt tydligt exempel på det tidiga 60-talets arkitektur. Men så är det också de berömda arkitektbröderna Ahlsén som har ritat det. Här och var finns den ursprungliga, samordnade designen på butiksskyltarna kvar. Annars berättar torgytan och butikerna mest om 70-talets försiktiga färgglädje: eternitfasad ersatt av rött tegel, asfaltyta ersatt av betongsten, varav några gula och röda.

En arkad och ett par märkliga stödben sätter myror i huvudet. Är det här som den berömda amfiteatern låg? När arkitekt Erik Ahlsén en

Figur 6.2 Stadsdelen Biskopsgården i arbetets stad Göteborg. Kartan visar stadsdelen inlagd på en karta (från 1983), där främst näringslivets geografiska struktur framgår, bl.a. koncentrationen av industrier längs vattendargen, bl.a. på Göta Älvs Hisingssida. Här ligger varv (nu till stor del nedlagda) och raffinaderier. Volvo ligger nära Biskopsgården..

gång besökte torget, berättade han om idén med en stor gillestuga för de boende i huset som övergick i en amfiteater med trappor upp till torget: en inbjudande entré till samlingslokalen och samtidigt en plats för spel och teater under blå sommarhimlar. Men skolan behövde denna lokal, som så många andra, och inrättade trots pelarna i mitten en gymnastiksal. Teatern skars av och blev "Norra Europas största papperskorg". Vid sitt besök fick den 70-åriga arkitekten kasta sina ben över rostiga nätstaket, skakande på huvudet: "Det var inte meningen att det skulle bli så här".

I ändan på torget sticker en 80-talsgavel upp (18): flackt sadeltak, runt vindsfönster, fasadkomposition i vitt och himmelsblått och ett kafé i glasad veranda. Denna ombyggnad uppskattas mycket av prövade invånare och torgbesökare: äntligen ett lyft för Friskvåderstorget! Före ombyggnaden var detta hus en avkortad version av det långa skivhuset. Arkitekternas idealism gick inte att fortplanta till förvaltarna, och på 70-talet var huset svårt misskött och förfallet.

I det långa höghusets bottenvåning har skomakeri, tandläkarmottagning m.m. byggts om

till ett påkostat kontor. Numera oanvända skyltstöd skvallrar om en ambitiös uppdelning av AB Göteborgshem i divisioner, varav en

fick kontor här på torget. Redan efter två år har Göteborgshems symbol plockats ned och ersatts av Poseidon, havsguden med musslan. Och små lappar med ordet "Skanska" berättar på ett diskret sätt om ett ägarbyte för det långa huset. I detta ägarbyte ser Biskopsgårdens invånare både hot och möjligheter och en fortfarande osäker framtid för Friskvåderstorget.

Vandringens sociomateria

Längs vandringen förmedlas budskap till oss. Sociomaterien verkar, mer eller mindre handfast:

Den **hindrar** oss: Vid Vårvåderstorget är det omöjligt att på egen hand finna vägen till olika serviceställen.

Den **underlättar och leder**: väggmålningen drar oss välkomnande in i det upprustade kvarteret.

Den **förmedlar budskap**: de trasiga eternitplattorna berättar om en bostadsförvaltning där ambitionerna sjönk.

Den **ställer samman historia**: På Friskväderstorget möts decennierna i olika byggnadsstilars disharmoniska samtal.

Den **ger perspektiv**: Vid Ryaskolan öppnar sig industristadens amfiteater.

Biskopsgården i kartor

I fyra kartor visar jag aspekter av Biskopsgårdens sociomateria. Karta 6.3 visar bl.a. tillkomsthistorien som är en förklaring till dagens stadsförnyelseinitiativ på karta 6.4.

Karta 6.5 visar servicestrukturen. Den skapar och avbildar samtidigt organisationsstrukturen på karta 6.6.

Figur 6.3. Biskopsgårdens historia.

Hisingen är en gammal kulturbygd. Även i Biskopsgården finns minnen från stenålder och bronsålder: hällkista och röse. (1). På medeltiden var den nuvarande stadsdelens mark en karg men omstridd gränstrakt mellan Norge och Sverige. Ett tidigare gränsröse är en fin utsiktspunkt (2). De karga backarna var betesmarker åt Lundby by på Hisingen. Några små torp låg här uppe och rester finns kvar (3).

När Biskopsgården skulle byggas ut på 1950-talet var bostadsbristen stor men framtidstron stark. Just i Biskopsgården prövades många nya byggmetoder (bl.a. tidigt elementbygge på Blidvädersgatan) och nya material (bl.a. eternit) för att göra bostadsbyggandet snabbare och billigare. För att locka göteborgarna att flytta till denna avlägsna del av staden ordnades en bostadsutställning, "Boplats -58", där lägenheter och möbler visades upp.

Vid starten fanns det fyra kommunala bostadsföretag i Göteborg. De fick bygga stora delar av stadsdelen. En stor del i öster byggdes av privata fastighetsägare men köptes av HSB. De skillnader som fanns mellan företagen syns tydligt, när man jämför de olika kvarteren. Jämför också dagens karta, figur 6.4.

På kartan är bostadsföretagen markerade:

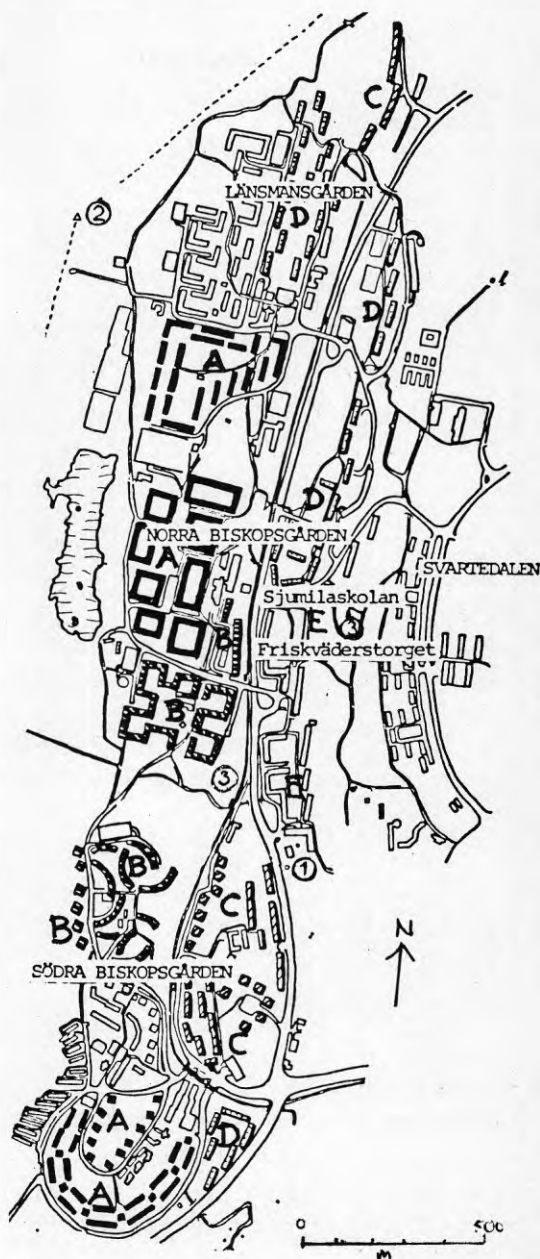
A. Bostadsbolaget, äldst och stabilast. Bygde helst i tegel och puts.

B. Göteborgs Bostadsföretag, Stiftelse, med rötter i Solgårdarnas barnrikehus.

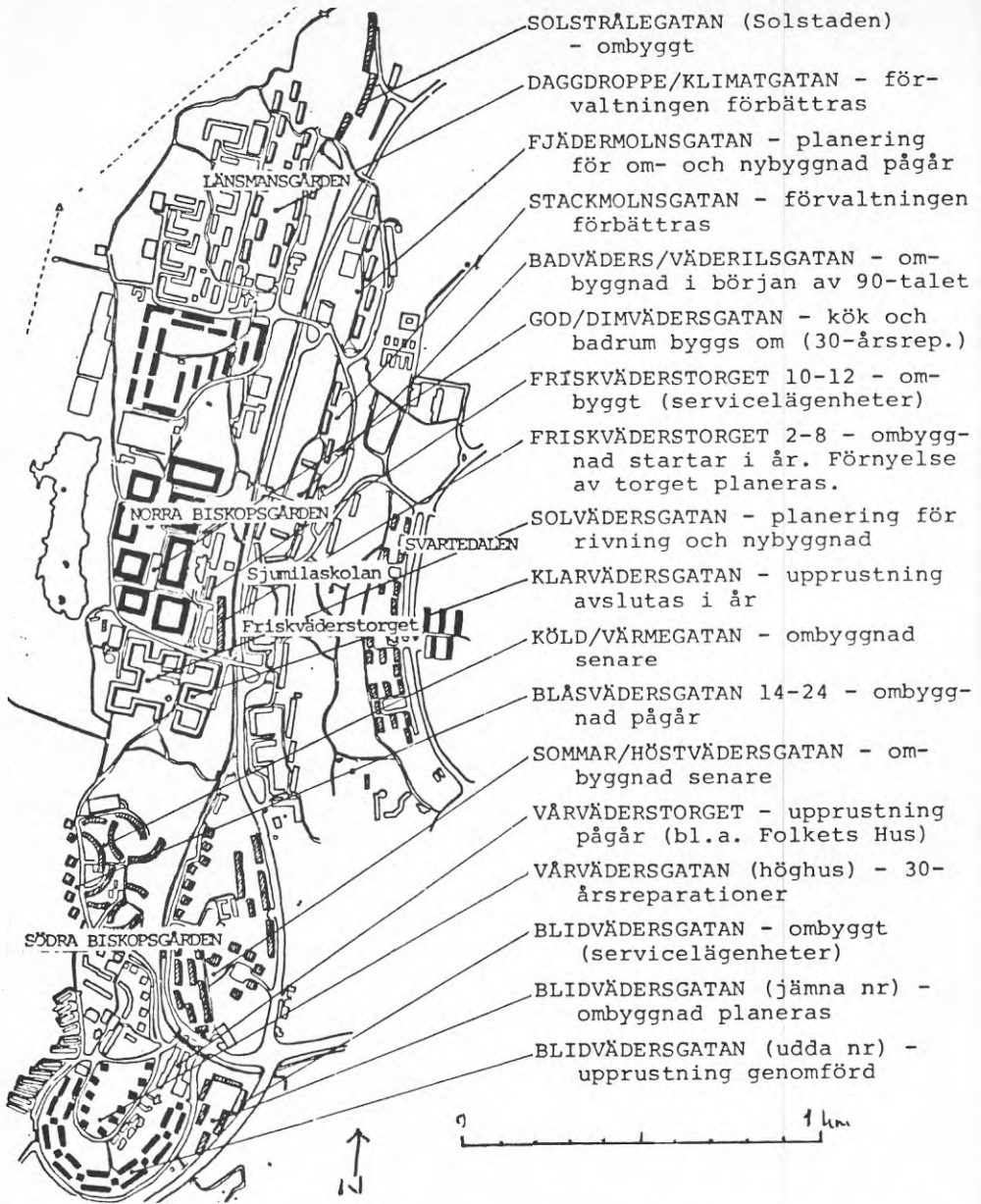
C. Göteborgsbostäder, satsade på stora lägenheter för barnfamiljer och experimenterade gärna, bl.a. med eternit.

D. Samhällsbyggen, utvecklade elementbyggnadsteknik redan på 1950-talet.

E. HSB-området, olika hustyper. Små välskötta bostadsrättsföreningar

Figur 6.3 Biskopsgårdens förhistoria och utbyggnad. Se text till vänster.

Figur 6.4. Biskopsgården idag. Aktuella stadsförnyelseinitiativ.

Denna karta visar namnen på olika kvarter i Biskopsgården. Några av dem nämns i texten. Av de kommunala bostadsföretagen är Bostadsbolaget intakt. De tre övriga slogs 1969 samman till AB Göteborgshem. Det privata Skanska köpte Solstrålegatan 1984. 1987 tog Skanska över ytterligare ett stort antal hus, främst i Södra Biskopsgården, samtidigt som

AB Göteborgshem ombildades till Bostads AB Poseidon.

En omfattande stadsförnyelse pågår i Biskopsgården, där alla typer av åtgärder kommer till användning. Kartan visar läget sommaren 1989.

Bostadsbolagets hus

Poseidons hus

Skanskas hus

Figur 6.5. Biskopsgårdens servicestruktur

Kartan till vänster visar stadsdelens servicestruktur. Denna avspeglar de olika grannskapsenheterna i stadsdelen. Varje enhet har sitt köpcentrum. Vårväderstorget i Södra Biskopsgården är huvudcentrum för hela stadsdelen. Hit lokaliseras också stadsdelsnämndens kansli. Stadsdelens stora bibliotek har i många år legat i Norra Biskopsgården. Först 1988 fick Södra Biskopsgården ett fullständigt bibliotek. Vårdcentral, apotek och fritidsgård finns i Södra Biskopsgården och Länsmansgården, men inte i Norra Biskopsgården som får betraktas som underförsörjt på flera punkter. Indelningen i skoldistrikt följer delvis andra gränser än grannskapsenheternas - se vidare figur 6.6.

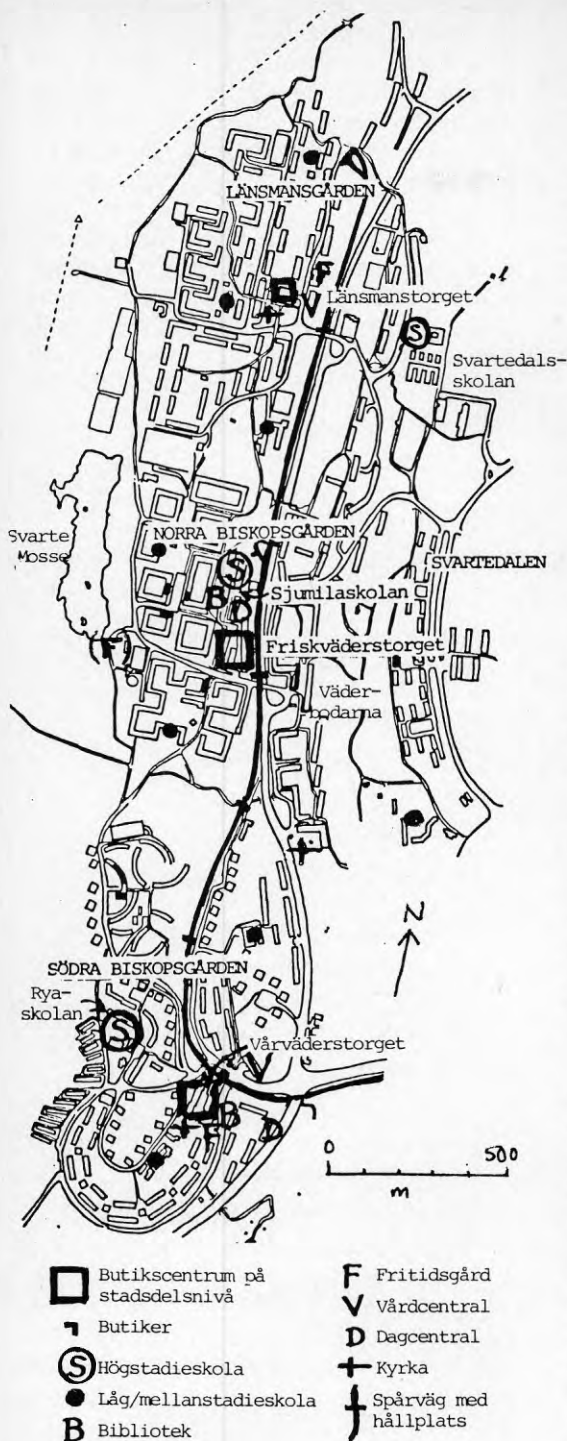
Figur 6.6. Organisationernas sociomateria - samarbetets gränser.

Kartan på nästa sida visar olika områdesindelningar i Biskopsgården. Biskopsgården byggdes upp i två grannskapsenheter, först Södra och i direkt följd Norra Biskopsgården, mellan 1956-60. På 1960-talet tillkom dels Länsmansgården, dels Svartedalen.

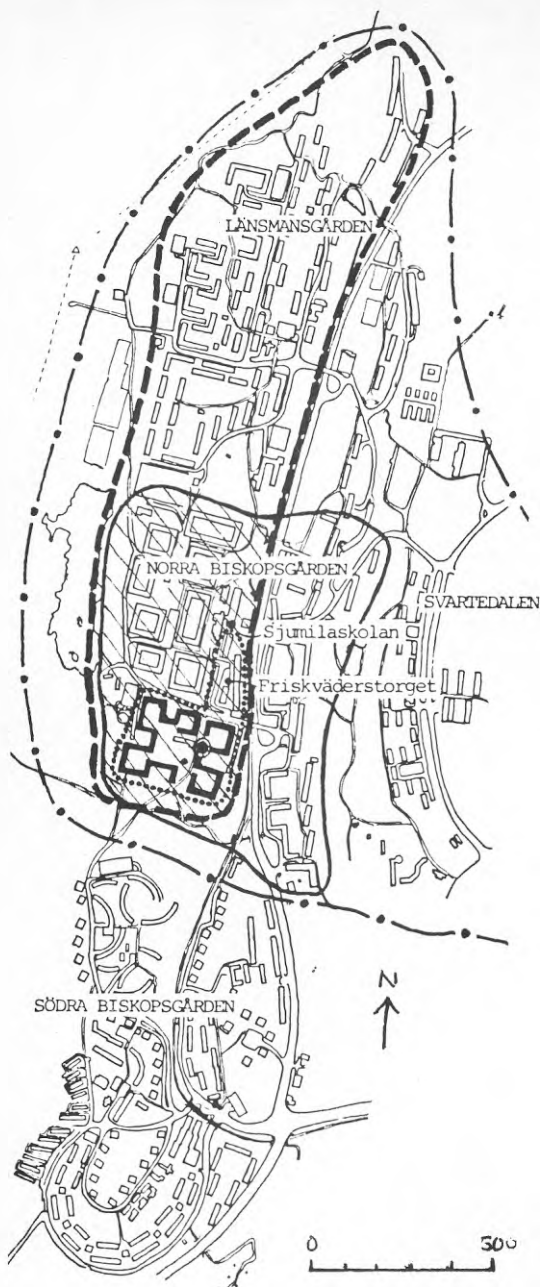
De organisatoriska gränserna följer inte den historiska tillkomsten. Grannskapen är för små för att bilda skoldistrikt/rektorsområden. Skolorna är inte heller alltid placerade mitt i grannskapsenheterna. Den stora Sommarvädersgatan som går från söder till norr genom hela området har blivit en kraftig barriär som också påverkar organisationsgränserna.

Figur 6.3 och 6.4 visar de betydelsefulla gränserna mellan bostadsföretagens förvaltningsområden och de konsekvenser de får för olika ambition i förvaltning och stadsförnyelse. De gränser som närmast berörde Stadsstudiecentrum återfinns även i figur 6.5.

Här finns också olika kommunala gränser. Rektorssområdenas gränser avgjorde vilka elever som fanns i Sjumilaskolans klasser, vilka vi arbetade med. Av kartan framgår att det var ett ganska långsträckt område, där eleverna i norra Länsmansgården inte var särskilt intresserade av Sol- och Klarvädersgatan, vilket vi var. Områdesgruppen gav gränserna åt det område där stadsdelstidningen kunde komma ut, eftersom det sammanfaller med Fritidsförvaltningens. Stadsdelsnämnden som nu börjar fungera täcker hela kartans område och ytterli-

Figur 6.5 Biskopsgårdens servicestruktur

Figur 6.6 Organisationernas sociomateria - samarbetets gränser.

Teckenförklaring

- Stadsstudiecentrums läge
- ┌┐ Sol- och Klarvådersgatan
- Göteborgshems N.Biskopsgården
- ▨ Primärområde (statistikområde) Norra Biskopsgården
- Norra Biskopsgården, historiskt
- Sjumila rektorsområde
- · - · Områdesgruppen N.Biskopsgården

gare områden, som historiskt och känslomässigt inte hör samman med kartans Biskopsgården. Primärområdet (heter också Norra Biskopsgården) är den viktigaste statistikenheten för Göteborgs kommun. Indelningen bestämmer områdenas identitet i statistiken för sådana viktiga egenskaper som andel invandrare.

Erfarenheterna från projektet visar att dessa gränsdragningar är en viktig fråga, både för hur verksamheter och stadsförnyelse kan fungera och för känslan av en "hel" stadsdel. Stadsstudiecentrum bidrog genom att samarbeta med alla olika gränsdragare till att gränser mjukades upp.

Statistikområdet (primärområdet Norra Biskopsgården (streckat på kartan):

- är byggt 1956-59
- innehåller 2041 lägenheter, alla i flerbostadshus, varav 4% 1rok, 37% 2rok, 42% 3rok, 15% 4rok, 2% 5rok.
- rymmer 1777 hushåll, därav med minst:
 - ett barn under 15 år - 34%
 - en person över 65 år - 11%
 - en utländsk medborgare 28%

Andelen barnhushåll är alltså stor och andelen invandrare mycket stor

Figur 6.7 Några fakta om Biskopsgården. Ur Göteborgs officiella statistik.

Figur 6.8 Sol- och Klarvädersgatan. En gård i ursprungligt skick. Socklar och balkongfronter renoverade på 1970-talet. I bakgrunden vattentornet, vitt synligt över Göteborg.

Historier om kvarteren

Två kvarter har huvudroller i historien om stadsförnyelsen i Norra Biskopsgården. Vi har passerat båda på vandringen: Sol- och Klarvädersgatan samt Friskväderstorget. Varje kvarter har sin unika historia, ibland med överraskande inslag. Samtidigt förmedlar de generella villkor för livet och stadsförnyelsen i kvarter från slutet av 50-talet och början av 60-talet.

Sådana drag är

- inbyggda problem, tekniskt och funktionellt
- svårigheter att finna vägar för en nödvändig förnyelse
- samspel mellan olika faktorer i ett svårfångat mönster

Varje kvarter i Sverige har sin historia, som bygger upp vår tids sociomateria. Kunskaperna om kvarteren finns hos de boende, hos arkitekter och byggare, men de är sällan nedtecknade. Stadsstudiecentrums position som ett lokalt informationscentrum gav oss möjlighet att under

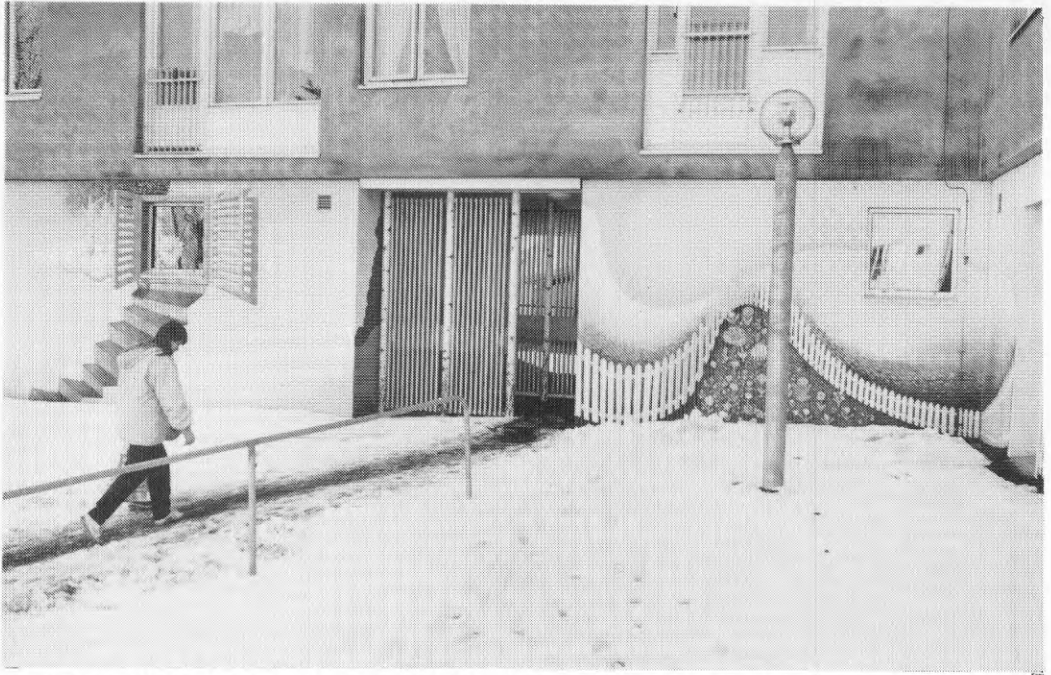
arbetets gång samla pusselbitar till två sådana historier genom iakttagelser och många samtal. Den ibland halsbrytande verkligheten har gjort det motiverat att använda historieberättandets form, där rena fakta ställs mot upplevelser.

Historien om Sol-och-Klar

Den nya kostymen som bidde en tumme - som bidde nåt kritstrecsrandigt

Det område i Biskopsgården som Stadsstudiecentrum haft mest att göra med är Sol- och Klarvädersgatan, oftast kallat Sol- och-Klar. I detta område bröts folkhemsbyggets omsorgsfulla planlösningar och stadsrumsutformning mot besparingskrav och experiment med oprövd eternit.

Under de senaste åren har en rad initiativ till upprustning och förnyelse av området avlöst varandra inför de boendes och Stadsstudiecentrums förvånade och ibland förgrymmade ögon. Sol-och-Klar:s historia speglar också de konjunkturen på Göteborgs bostadsmarknad och de policyförändringar i bostadsföretagen

Figur 6.9 Väggmålning i den upprustade delen av Klarvädersgatan, färdigställd 1986. Blommorna till höger om portalen är målade av barn under konstnärens, Bengt Nordenborgs överinseende.

som bestämmer arbetsklimatet för utvecklingsarbeten av Stadsstudiecentrums typ.

Arkitekten som ville bo i sitt område

Området med sina 570 lägenheter ritades av arkitekt Rune Falk för Göteborgs Bostadsföretag, Stiftelse (som gick upp i Göteborgshem 1969). Husen byggdes av olika byggmästare och kvaliteten blev skiftande. Hela området stod klart 1959.

Rune Falk fanns på plats i området när bostäderna förmedlades. Bl.a. förklarade han den då ganska nya principen om trafikseparering för de nyinflyttade. Rune ville t.o.m. bo i det nybyggda området för att kunna följa på nära håll hur det fungerade. Han fick dock "nej" av bostadsförmedlingen, som tyckte att han bodde bra där han bodde, i Slätta Damm, ett 40-talsområde på Hisingen.

I början av 60-talet var befolkningen blandad, men det bodde mest barnfamiljer i de stora lägenheterna. Servicen släpade efter och skolbarnen fick sina skolsalar i ombyggda garage och kvartersbutiker.

Färgsättning och invandring

Med sina asfalterade gårdar och sina slagkänsliga eternitfasader gjorde området med tiden ett ganska slitet intryck. När det på 70-talet blev möjligt att köpa billiga bostadsrätter i Backa och Kärra på Hisingen flyttade många, som bott länge i Biskopsgården, dit.

Det var svårt att få någon upprustning till stånd genom AB Göteborgshem. Men några konstnärer i området utarbetade ett djärvt färgsättningsförslag för socklar och balkonger - som tillsammans med nya lekredskap genomfördes i mitten av 70-talet, utan hyreshöjning.

När folk flyttade ut blev det lätt för nya grupper att få lägenheter här. I olika omgångar har grupper av invandrare slagit sig ned. PÅ Sol-och-Klar är det särskilt portugiser och turkar, som bildat egna kulturkolonier. För många av dem är det viktigt att kunna få tag i flera lägenheter i närheten av varandra - för släktsammanhållningens skull. Det har gått bra på Sol-och-Klar.

Många kulturer - tomma lägenheter

De många invandrarbarnen har skapat förutsättningar för att bibehålla provisoriska skolor och utveckla dem till små skolor. På Sol-och-Klar ligger Vårskolan, där turkiska och svenska lågstadieskolor går tillsammans.

För fastighetsägaren, AB Göteborgshem, var Sol-och-Klar ett problem i slutet av 70-talet. Flera stora lägenheter stod tomma och omflytningen var stor. I början av 80-talet gjorde bostadsföretaget ett åtgärdsprogram för att minska antalet tomma lägenheter i Angered, Bergsjön och Biskopsgården. Sol-och-Klar kom med bland dessa områden.

Vinkelby som omgestaltning

Men Sol-och-Klar hade tjuvstartat. Göteborgshem hade velat pröva stadsförnyelsemetoder förutsättningslöst och därför kontaktat det tvärfackliga konsultkontoret "Landskronagruppen". Dessa valde ut Sol-och-Klar som testområde för sin Vinkelbymodell: en projekttid för att förbättra bostadsområden både fysiskt och socialt.

Förslaget var ganska idémässigt hållet (konsultgruppen hade t.o.m. råkat sätta fel gatunamn på omslaget till den första rapporten) och omfattande: "stadsmässiga" gårdar dit bilarna flyttats in, sporthall, stor centralbyggnad med bl.a. restaurang och pensionärsbostäder, taklägenheter, klimatskärm, nya förvaltningsformer m.m.

Social plan med problem

Landskronagruppen arbetade vidare med både en fysisk plan och en social plan, trots att många som arbetade i området var skeptiska till den senare. När Stadsstudiecentrum började arbeta i området hösten 1983 inpassades vi i den sociala planen. Hyresgästerna själva var mest intresserade av att det skulle hända något med miljön i området: nya fasader, grönare gårdar och kvartersstuga. Den sociala planen omfattade nu bl.a. mångsysslande fastighets-skötare, invandrarfrågor och samarbete med Fritidsförvaltningen.

Vid informationsmöten för varje gård i mars 1984 applåderade hyresgästerna det fysiska upprustningsförslaget ("Men när händer det något?") Socionomerna hade mest otur med sin

sociala plan. De sade rent ut till folk på Sol-och-Klar att "ni har sociala problem" - dessutom på ren skånska. Det mottogs inte väl. Förvaltningarna, som arbetat med sociala frågor i området i årtal, ifrågasatte helt den sociala planens förankring.

Samråd och stadstudiecentrum

Samtidigt drogs Stadsstudiecentrum in i det påbörjade samrådet med hyresgäster och förvaltningar, med sammanträden, konsultkontakter, utställningar och diskussioner. I god samförståndsanda började vi ställa ut upprustningsförslagen i en tidigare tom lägenhet på Klarvädersgatan 1. Snart började vi också arbeta med stadsstudier i Vårskolan, där barnen bl.a. fick rusta upp sin skolgård.

Kontaktkommittén och hyresgästerna tyckte att huvudtanken i förslaget var bra. Men Göteborgshem hade strukit balkongerna och ville skjuta upp bygget av kvartersstugan. Dessa frågor stred hyresgästerna för och de lyckades när det gällde att ha stugan kvar i planen.

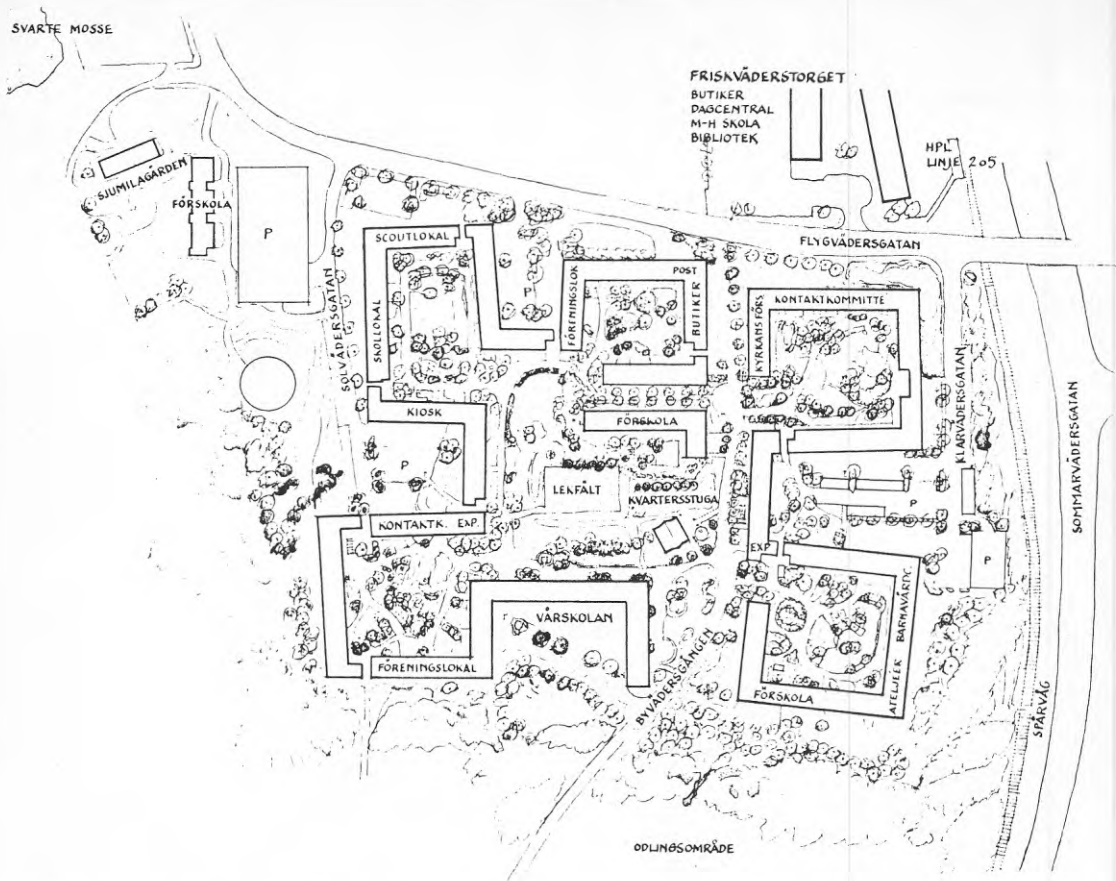
Socionomernas sociala plan föll så småningom i glömska och de kopplades bort helt. Många hyresgäster besökte Stadsstudiecentrum och tittade på förslaget till nya gårdar. De kom med många synpunkter och hoppades på en snabb hantering. En del undrade varför Göteborgshem skulle börja med Klarvädershalvan, när Solvädershalvan var i sämre skick.

Enligt tidplanen skulle alla kvarterets sex gårdar vara färdigupprustade till 1988. Man skulle börja med "gård 5" i början av 1985, men byggstarten sköts upp till november.

Finansieringspussel och jobbigt bygge

Nu hade nya balkonger kommit tillbaka i förslaget - på Göteborgshems eget initiativ, inte på hyresgästernas. Dessa ville, i varje fall inom kontaktkommittén, hellre få fönstren byta när det nu fanns pengar. Men det var andra pengar, som inte gick att använda till fönster, slog Göteborgshem fast.

Så kom bygget igång på alla fronter. Det var mycket som inte fungerade. Hantverkare kom på besök utan förvarning. Asbest hanterades på ett oroande sätt. Under julen var gården en enda lerhög och många hyresgäster tyckte att det var den jobbigaste jul de hade varit med om. Fram emot sommaren var gården klar. De flesta blev

Figur 6.10 Karta över Sol- och Klarvädersgatan. Ur AB Göteborgshems broschyr "Solbergen" från 1985. Solbergen gavs då som nytt namn åt området.

mycket nöjda med slutresultatet. Särskilt förtjusta blev folk i den fina väggmålningen och i kvartersstugan. På kvarterets resterande fem gårdar var människor förväntansfulla: det är väl bara att fortsätta på samma sätt!

Göteborgshem lanserade det nya namnet "Solbergen" på Sol- och-Klar och decentraliserade sin organisation. Allt talade för ett fortsatt upprustningsprojekt i positiv anda. I en debatt i kvarterstidningen ställdes Göteborgshems "Solbergen" mot ungdomarnas namn på Biskopsgården: "Bronx". Det var två benämningar som lika tydligt betecknade en förort.

Stopp i maskineriet

Till nästa gård gjordes ett förslag i samma anda. I samrådet togs en del nya detaljer upp som fönsterbyten och matplats i burspråk utan-

för köken. Byggstarten skulle ske i början av 1987.

Men inget hände. Pengar saknas, sade man. Något låg i luften. Det ryktades om arkitekttävling för den återstående delen: Solvädersgatan. Antalet tomma lägenheter började minska, fast det fanns en hel del kvar. Göteborgshems intresse för att samarbeta med Stadsstudiecentrum minskade betydligt.

Julsmällen

Julen 1986 briserade bomben. Skanska tog över 4 000 lägenheter av Göteborgshem, som ombildades till Bostads AB Poseidon. När larvet kring affären tystnat, undrade man på Sol- och-Klar hur det skulle gå i Poseidons regi.

1988 kom upprustningen av "gård 6" på Klarvädersgatan äntligen igång - efter samma mo-

dell som på "gård 5" fastän med nya fönster och enklare fasadutformning.

Om Solvädersgatan gick bara rykten. Beträffande arkitekttävlingen ryktades det att ombyggnadsförslagen var påkostade och gav höga hyror, men inga förslag visades. Oroväckande litet hände.

Sista spiken

När regeringen hade lanserat den höjda ombyggnadsrörelsen i slutet av 1988 blev det stor vecklagan bland byggare och bostadsföretag. Efter ett tag gick Poseidon ut med budet att det var nödvändigt att riva flera hus, bl.a. Solvädersgatan, eftersom det skulle bli alldeles för dyrt att bygga om. Solvädersgatans grå eternitfasader valsade runt i pressen. Poseidon tog fram ett program som helt koncentrerade sig på områdets brister. Ett nybyggnadsförslag presenterades. Protester höjdes, bl.a. från skolan, som såg ett nedläggningshot för sin lilla, väl fungerade skola i kvarteret. Hyresgästerna var delade. Några ville se enupprustning. Andra dömde nu ut det upprustade Klarvädersgatan och ville se något helt nytt. Stadsbyggnadskontoret påbörjade ett programarbete.

Efter sju år av olika förslag från bostadsföretaget har Solvädersgatan blivit en stadsplane-fråga - men inte förrän rivningshotet formulerades.

- Mer att läsa om Sol-och-Klar:
- Kvarterstidningen SolKlart nr 1-4 1985
- Lägesrapporten
- Cruce-Fredriksson: Boendemedverkan eller... (Inst. för socialt arbete vid Göteborgs Universitet ht-83. Handlar om de tidiga ske- dena i stadsförnyelsen)

Historien om Friskvåderstorget

Ett torg med otur

Friskvåderstorget i Norra Biskopsgården är...

- en arkitektvision i folkhemsbyggets sista af- tonsol
- ett torg med en rad inbyggda konflikter
- ett stadsdelscentrum som aldrig fick fart

- ett av stadens mest försummade hus, som sprider otrivsel omkring sig och uppmanar till tillfällig användning
- en stadsplanefråga som kommunen försum- mat i 15 år och överlämnat åt bostadsföre- tagen att ta hand om
- en lista över förslag som aldrig förverkli- gats...

Bröderna Ahlséns centrumvision

När stadsdelscentrum i Norra BG skulle pla- neras, anlidade Göteborgs Bostadsföretag arki- tektbröderna Ahlsén, berömda bl.a. för det fina stadsdelscentret i Årsta i Stockholm. Förutsätt- ningarna var inte lätta: Eftersom stadsdelen hade fått mindre yta än planerat på grund av flygbullerstråk, var kraven på exploatering hårda. Arkitekterna prövade bl.a. ett alternativ med ett centrum på en bro över trafikleden.

Till slut avsattes en trång yta för centrum i stadsplanen. Exploateringskalkylerna gjorde att det krävdes sjuvånings bostadhus vid torget. Biblioteket skulle ligga i skolan, en bit från torget. Trafiken till skolan måste dras över torget.

Arkitekterna försökte sig på en flexibel lös- ning. Det långa höghuset ställdes på pelare så att bottenvåningen kunde användas fritt: till affärer eller fritidslokaler. En stor gillestuga en trappa ner skulle bli kvarterets samlingslokal. Utanför gillestugan anlades en amfiteater som skulle kunna användas för musik och teaterfö- reställningar.

Skolan kräver sin plats

Bröderna Ahlsén fick också rita Sjumilasko- lan som var färdigbyggd ett par år efter torget och fick ett vackert bibliotek. En lågstadieskola som fanns inritad i stadsplanen norr om Sjumilaskolan byggdes dock aldrig. Man kalkylera- de dessutom med provisoriska skollokaler i början av områdets historia. Skolans lokalsi- tuation förblev svår långt in på 70-talet, efter- som stadsdelen inte följde prognoserna för hur antalet barn borde minska. Till detta bidrog invandrarfamiljer med många barn som flytta- de in i stadsdelen, samt det stora antalet billiga 4-rummare, attraktiva för barnfamiljer i all- mänhet.

Figur 6.11 Friskvåderstorget 1984. Det långa höghuset ligger till höger och det korta som byggdes om till vänster. Butikslängan i förgrunden upprustad i slutet på 1970-talet.

Skolan lade så småningom beslag på flera av fritidslokalerna i torgets höghus, bl.a. gillestugan som fick fungera som gymnastiksal med en rad madrasserade pelare i mitten.

Inbyggda konflikter

Torget kom att rymma många funktioner på en liten yta. 224 lägenheter varav två tredjedelar var 4-rummare eller större. Butiker upptog hela bottenvåningen längs torget och skollokaler fyllde de tilltänkta fritidslokalerna i källarna. Trafiken till butiker och skola gick över torget. Torget kom att sakna fritidslokaler helt och ungdomsgång höll till i trappor och källare. Tidvis förekom åverkan och inbrott. Det var ingen som tog ansvar för att lösa dessa konflikter. En fysisk lösning var att trafiken till Sjumilaskolan fick ta vägen över en betongbro som byggdes över barnens skolväg.

På 70-talet gjorde torget ett hårt och slitet intryck. Den stora fasadskivan reste sig över en närmiljö med många tecken på förfall: en enkel lekplats omgiven av betongmurar, den oanvända amfiteatern ("Norra Europas största pap-

perskorg") och en butikslänga med spruckna eternitfasader. Redan på 70-talet fanns det tomma lägenheter vid torget, som sedan 1969 helt ägdes av AB Göteborgshem.

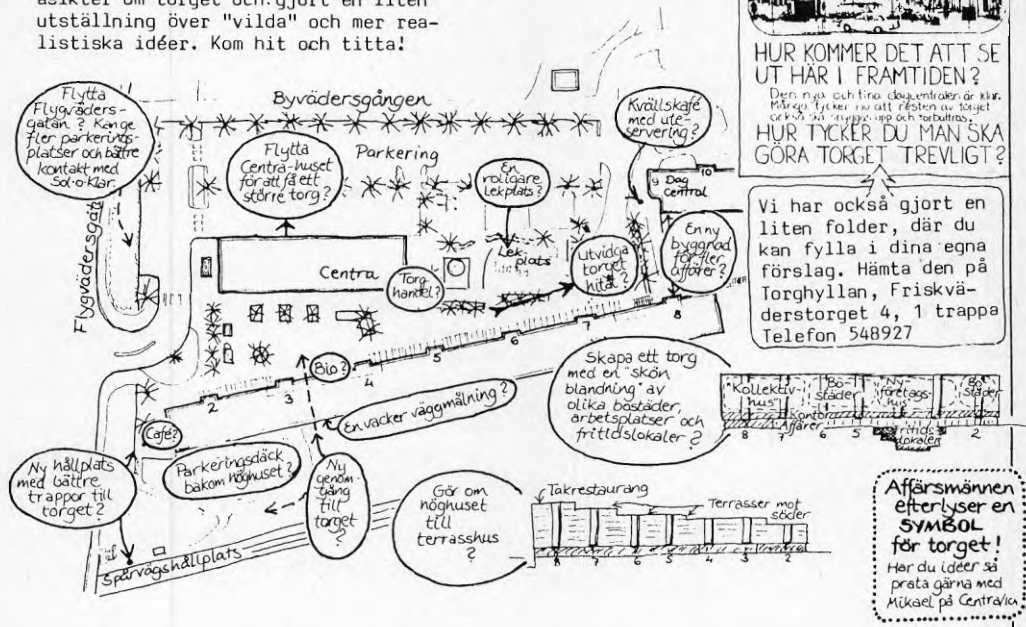
1972-73 gjorde en grupp elever i sista årskursen på Chalmers Arkitektur ett arbete, där man utredde hur Biskopsgården skulle kunna förnyas, och särskilt Friskvåderstorget. Göteborgshem var inte särskilt intresserade, men VD Olle Jansson försökte ändå hindra att en utställning om elevarbetet ställdes ut på torget, som faktiskt ägdes av Göteborgshem.

En kommunal utredning

1973 skrev invånare i Biskopsgården till kommunfullmäktige och krävde en upprustning av området. Stadsbyggnadskontoret fick i uppdrag att göra en utredning om miljöförbättrande åtgärder, som gav stort utrymme åt Friskvåderstorget (se även sid. 53). Behovet ansågs stort av en omgestaltning av hela torget. Ett grannskapsarbete med särskild inriktning på stöd åt invandrare startades. Av de fysiska åtgärderna genomfördes 1978 en upprustning av

Vad tycker du ?

Vi på "Torghyllan" har börjat samla in åsikter om torget och gjort en liten utställning över "vilda" och mer realistiska idéer. Kom hit och titta!

FRISKVÅDERSTORGET

HUR KOMMER DET ATT SE UT HÄR I FRAMTIDEN ?

Den nya och fina dagcentralen är klar. Många tycker nu att resten av torget också ska byggas upp och förbättras.

HUR TYCKER DU MAN SKA GÖRA TORGET TREVLIGT ?

Vi har också gjort en liten folder, där du kan fylla i dina egna förslag. Hämta den på Torghyllan, Friskvåderstorget 4, 1 trappa. Telefon 548927

Affärsmännen efterlyser en **SYMBOL** för torget!
Har du idéer så prata gärna med Mikael på Centra/vo

Figur 6.12 Inbjudan till diskussion om Friskvåderstorgets framtid. Ur Nya Biskopsbladet nr 2, 1986.

butikslängan. En pergola byggdes längs höghuset och torgytan fick ny beläggning. Amfi-teatern fylldes igen.

I samband med utredningen tillfrågade stadsbyggnadskontoret ovan nämnde Olle Jansson, om inte bolaget ville bidra till den angelägna upprustningen av torget. Jansson svarade, att för det första fanns det inte några pengar och för det andra, att om det hade funnits några pengar så skulle de ha satsats i Angered som nu hade flera hundra tomma lägenheter.

Väntan och förfall

Efter upprustningen skedde ingenting med torget. Förfallet fortsatte och de tomma lägenheterna blev fler. Torget gjorde ett egendomligt, "historiskt" intryck. Man kunde uppleva sig förflyttad till 60-talet och samtidigt till gamla vanskötta kvarter i Göteborgs innerstad.

Butikerna levde kvar, men en och annan byttes ut.

För de allt fler invandrarna i stadsdelen blev torget dock en träffpunkt. På det lilla kafé träffades turkarna (En skylt sade dock: "Högst 30 minuters vistelse per beställning"). Vackra sommareftermiddagar kunde man känna sig förflyttad till en piazza nära Medelhavet.

Biskopsgården börjar förnyas

På 1980-talet började Biskopsgården förnyas. Det "lilla" höghuset vid torget var nu nästan tomt och svårt förfallet. Nya signaler hade kommit om servicelägenheter för äldre och dagcentraler. Det förfallna huset passade utmärkt att bygga om för sådana syften. AB Göteborgshem startade ett projekt. Betongbron vid skolan revs och höghuset fick ett helt nytt

utseende med sadeltak och ljusblå fönsterband. "Ett lyft för torget" tyckte de flesta.

Långa husets långa väntan

Det långa huset fick behålla sin design oförändrad om än allt mera anfrått. Under 1985 och 1986 lanserade AB Göteborgshem det ena stora projektet efter det andra under litet hysch-hysch (för att höja spänningen?). Ett stort projekt skulle kunna ge underlag för en restaurang och en rejäl upprustning av hela torget. Gatukontoret och Nordiska Hälsovårdshögskolan var bland de tillfrågade, men det passade inte av olika skäl. Gatukontoret hamnade genom kommunalpolitiskt spel sedermera i ett annat ombyggt höghus, längre från stan. Det var i Hjällbo (Angered), varifrån ett planerat kollektivhus med en aktiv förening i stället fick flytta till Kortedala...

När AB Göteborgshem delades upp i divisioner ("fem myror och ingen elefant") byggdes några lägenheter om till kontor för Hisingsdivisionen. Ett annat initiativ var Företagsammanshus (Se även S11, sid. 75). Ett gäng förhoppningsfulla företagare och föreningsaktiva samlades en kväll i kreativitetens anda för att skapa ett företagshus med mycket gemensam service i upprustade men billiga lokaler. Efter det första mötet hördes dock inte Göteborgshem av vidare. Stadsstudiecentrum var de enda som flyttade in.

Skanska - räddaren?

För långa höghuset innebar julbudskapet 1986 att Skanska tog över förvaltningen från Göteborgshem. Göteborgshems Hisingskontor blev nu hyresgäster hos Skanska och skylten byttes till Poseidon. I övrigt märktes först ingenting. Så småningom hyrdes några lägenheter ut till flyktingar. 1988 påbörjades äntligen ett samråd om ombyggnad, och hyresgästerna bildar en mycket aktiv ombyggnadskommitté. Stadsbyggnadskontoret beställde en utredning som visade att Friskvåderstorget bland många andra Hisings-torg inte hade någon lysande kommersiell framtid.

Det gick trögt att samla bostadsföretag och butiker till en diskussion om ett framtida Friskvåderstorg. Först Poseidons planer på att riva Solvädersgatan öppnade vägen för en planutredning om torgets framtid...

Från Samhällsbyggen till Skanska

Olika slags översiktlig planering i Biskopsgården 1955-88

Biskopsgårdens historia är bl.a. historien om olika synsätt på översiktlig planering. Olika överväganden av översiktligt slag ligger bakom:

- stadsdelens tillkomst
- olika slags stadsförnyelse: idéer och projekt
- beslut att under perioder **inte** göra något åt stadsdelen

Biskopsgården och Länsmansgården erbjuder en mycket intressant provkarta på olika planeringssyn. Att följa denna historia från 1950-talet till idag är ett intressant sätt att utnyttja stadsdelens pedagogik. Stadsdelen berättar om samhället och dess planering. Denna berättelse har efter hand vaskats fram genom Stadsstudiecentrums arbete i kontakt med olika inblandade i planeringsprocessen. Berättelsen är ett exempel på vart man kan komma med nutidshistoriska stadsstudier.

Dispositionsplanen styr stadsdelens tillkomst

Biskopsgårdens utbyggnad planerades på 50-talet. Här fanns ett större sammanhängande markområde, där varken bönder eller industriintressen lade hinder i vägen. Målet för den översiktliga planeringen var "så många bostäder som möjligt". Här kunde det förverkligas i samarbete mellan:

- stadsbyggnadskontoret (dispositionsplan, stadsplan)
- fastighetskontoret (markfördelning, exploateringskalkyler)
- de kommunala bostadsföretagen (utformning av bostadskvarter och hus)

I princip var arbetsgången enkel:

1. Hyran för en tvårummare får vara högst 25% av en industriarbetares inkomst.
2. Inrikta byggandet på större lägenheter: 3:or och 4:or.
3. Gör en exploateringskalkyl: hur många lägenheter måste man bygga (med given hyres-

nivå) för att hyrorna ska täcka både räntor på lån och kommunens tomträttsavgäld?

4. Gör en stadsplan där detta antal lägenheter placeras ut i form av trevåningshus och max. tio vånings punkthus på ett så funktionellt och estetiskt tilltalande sätt som möjligt.

Kommunen utarbetade på detta sätt en styrande stadsplan som formade stadsdelen Biskopsgården och fick stor betydelse för förutsättningarna för att förnya stadsdelen i framtiden.

Biskopsgården byggdes ut snabbt under perioden från 1956 till 1960. Därefter var behovet av byggbar mark fortfarande stort. "Reservområdet" Länsmansgården planerades stod klart 1966 i det som var tänkt som grönområde.

Färdigbyggd stadsdel får klara sig själv

När bostadshusen var färdigbyggda tog bostadsföretagen hand om förvaltningen. De kommunala insatserna under de första decennierna handlade om att komplettera service som fanns med i stadsplanen men som fick vänta på utbyggnad på grund av knappa resurser.

Under 60-talet och 70-talets första år skedde förändringar i samhället som påverkade de översiktliga förutsättningarna för livet i stadsdelen på ett sätt som bostadsföretagen inte hade möjlighet att tackla inom sin förvaltning:

- byggnadstekniska brister framträdde tydligt
- ökad biltrafik skapade problem i stadsdelen
- ändrade levnadsförhållanden ställde nya krav på service, bl.a. daghem och fritidshem
- området började uppfattas som slitet och många sökte sig från stadsdelen, omflyttningar kom igång, invandrare flyttade in och ställde bl.a. krav på språkundervisning i skolorna
- tomma lägenheter dök slutligen upp som ett tydligt tecken på att stadsdelen inte betraktades som attraktiv

Kommunens ställningstagande under dessa år var att förnyelse av Biskopsgården inte var lika väsentligt som fortsatt utbyggnad av nya bostadsområden och därefter sanering i innerstaden.

Invånare tar initiativ till upprustningssamråd

1973 tog invånare i Biskopsgården kontakt med Göteborgs kommunstyrelse om brister i stadsdelen. Detta ledde till en utredning om miljöförbättrande åtgärder i stadsbyggnadskontorets regi. Ett brett samråd ägde rum, där representanter för boende och verksamma i tre faser diskuterade fram ett allsidigt "programunderlag" för fysiska och sociala förbättringar i stadsdelen. Byggnadsnämnden skickade programmet vidare - men kommunen, och särskilt den centrala administrationen, var inte mogna för att samordna åtgärder i en stadsdel.

Dessutom hade en mängd tomma lägenheter börjat dyka upp i de då nybyggda områdena i Angered och Bergsjön. För nästan ett decennium framåt blev dessa tomma lägenheter kommunstyrelsens och bostadsföretagens stora huvudvärk och direkt styrande för den översiktliga planeringen. Trots att även Biskopsgården 1975 kunde uppvisa ett litet antal tomma lägenheter, lades Biskopsgårdens väl förankrade förbättringsprogram åt sidan.

Se vidare utredningar från Göteborgs stadsbyggnadskontor (Stadsbyggnadskontoret 1975).

Bostadsföretagens översiktliga planering

De tomma lägenheterna blev fler under 1970-talets senare del och 1980-talets början, inte bara i Angered och Bergsjön utan också i Biskopsgården/Länsmansgården. Med statliga miljöförbättringsbidrag hade AB Göteborgshem och Bostadsbolaget börjat rusta upp miljön i några av de drabbade områdena. I början av 80-talet lade staten ansvaret på kommunerna och i Göteborg gick bollen vidare till bostadsföretagen.

AB Göteborgshem hade flest tomma lägenheter och presenterade ett brett åtgärdsprogram. För det första innehöll programmet åtgärder som **utgick** från människorna i området, satsningar på kvarboende: miljöförbättringar, sociala satsningar och vidgat boinflytande. För det andra föreslogs åtgärder som **bortsåg** från människorna i området: försäljning till ny ägare, nedmontering, genomgripande ombyggnad till t.ex. kontor eller servicehus.

Genom denna indelning gjorde AB Göteborgshem ställningstaganden av avgörande be-

tydelse för livssituationen för människorna i områdena, förvaltningarnas planering av bl.a. skolor m.m. Detta är ett exempel på bostadsföretagens egen översiktliga planering.

I Biskopsgården/Länsmansgården valdes några områden ut för upprustning och vidgat boinflytande (t.ex. Sol- och Klarvädersgatan, där också Stadsstudiecentrum prövades), ett var redan sålt (Solstrålegatan) och i några skisserades kraftiga ombyggnader (t.ex. Friskväderstorget). Några områden fick vänta på besked. I denna process stod kommunens stadsbyggnadskontor passivt.

Kommunens rivningsutredning för Hisingen

Samtidigt som bostadsföretagen arbetade fram sina åtgärdsprogram, togs andra initiativ bland förvaltningschefer vid bl.a. stadsbyggnadskontoret, fastighetskontoret och hälsovårdsförvaltningen. De konstaterade nettoöverskottet av lägenheter och gjorde översiktliga miljöstudier av bl.a. yttre miljö och luftföroreningar i några bostadsområden på Hisingen. Deras åtgärdsförslag var att **riva** flera tusen lägenheter på Hisingen, bl.a. stora delar av Biskopsgården. Rivningsförslagen omfattade inte bara områden med tomma lägenheter, utan också fullt bebodda områden i gott skick, där luftföroreningarna ansågs särskilt allvarliga.

Denna utredning kan ses som en översiktlig plan för stora delar av Hisingen. Den väckte kraftiga protester hos hyresgäster och bostadsföretag och ett genomförande diskuterades aldrig på allvar. Förslaget sporrade dock AB Göteborgshem till ett motdrag: ett försök med varsam upprustning på Fjädermolsngatan i samverkan med socialförvaltningen.

Omfattande försäljning av hyreshus

De allmännyttiga bostadsföretagen har på många håll sökt lösa sina problem genom att sälja sina hyreshus, både problemområden som man vill bli av med och attraktiva områden som kan ge goda försäljningsinkomster. En försäljning som blivit känd på riksnivå är "Skanska-affären". AB Göteborgshem ombildades då till Bostads AB Poseidon, överlät 4 000 lägenheter till Skanska och överlät samtidigt sina förluster. En stor del av dessa lägenheter ligger i

Biskopsgården. Affären var sanktionerad av Göteborgs kommunstyrelse och innebär ett ställningstagande som har karaktär av översiktlig planering: kommunen **överlät** åt Skanska att bestämma vad som skall hända med dem som bor i de 4 000 lägenheterna.

En estetisk helhet?

Större delen av Biskopsgården ligger, åtminstone än så länge, utanför de områden där husens yttre måste ägnas speciell karaktär vid ombyggnad. När området byggdes ut, prövades olika hustyper och fasadmaterial och området blev en blandad provkarta som berättade mycket om villkoren för 50- och 60-talets bostadsbyggande. När nu områdena byggs om eller rustas upp ett efter ett kan man urskilja en debatt mellan två synsätt, när det gäller områdenas **estetiska** uttryck.

Det första företräds av bostadsföretagen och kan formuleras så här: "De här områdena har så länge varit grå och slitna. Här behöver man göra om, sätt på tegel och färgsätt med varma färger." Resultatet av detta synsätt kan beskådas på flera håll i Biskopsgården/Länsmansgården. Det andra synsättet företräds framför allt av stadsbyggnadskontoret och kan formuleras så här: "De här områdena representerar också en epok i stadsbyggnadshistorien och får inte förvanskas för mycket när de byggs om."

Ett exempel är den tidigare nämnda ombyggnaden till dagcentral m.m. på Friskväderstorget. För denna allmänt uppskattade ombyggnad har Bostads AB Poseidon fått grävskopepriset av Svenska Föreningen för Byggnadsvård för okänslig förvanskning av god arkitektur. (Tillsammans med några andra av Poseidons ombyggnader av Ahlsén-ritade hus, bl.a. kring Väderlekstorget i Biskopsgården).

Diskussionen mellan synsätten fortsätter.

Norra Älvstranden - likheter och hot

Göteborgs kolonisering av Hisingen har gått i många steg: varven och andra industrier anlades från mitten av 1800-talet. Stadsbyggandet i stor skal kom med spårvägen på 40-talet. Biskopsgården byggdes på 1950-talet. På 60-talet anlades nya storindustrier som Volvo Torstrandaverken och Arendalsvarvet.

Nu planeras ett nytt steg: utbyggnaden av det nya stadsområdet "Norra Älvstranden", på det

gamla varvsområdet. Det ser i förstone ut som en kommunal vision, en översiktsplan med en rad delområden, ungefär som när Biskopsgården byggdes ut. En stor skillnad är dock att det idag inte finns någon samhällelig budget som garanterar finansieringen av utbyggnaden. Göteborgs stad blir hänvisad till förhandlingar med markägare och dem som vill bygga, dvs. byggherrar som Bostadsbolaget, Poseidon och Riksbyggen. Dessa förväntas bidra till finansieringen av stadsbyggnadsinvesteringarna och kan därför också ställa vissa krav i en förhandling.

Denna situation har likheter med **dagens läge** i Biskopsgården, där de stora bostadsföretagen "äger" stadsdelen och har ett starkt förhandlingsläge gentemot kommunen. Hittills har de skött stadsförnyelsen i stort sett på egen hand. Förhandlingssituationen ställer krav både på bostadsföretagen och på kommunens planerare att verkligen förhandla sig fram till ett gott planeringsresultat. Kraven på invånarnas inflytande blir komplicerat att hantera, men inte mindre viktigt.

Planeringen av Norra Älvstranden kan få andra konsekvenser för Biskopsgården/Länsmansgården, sett i ett översiktligt planeringsperspektiv:

- kan detta utbyggnadsområde förbättra för Biskopsgårdsborna, t.ex. genom bättre service, nya rekreationsmöjligheter på nära håll eller bättre förbindelser till stadskärnan?
- kan utbyggnaden av Norra Älvstranden ta stadens planeringsresurser i anspråk på ett sätt som minskar resurserna för förnyelseplanering i Biskopsgården?
- om konjunkturerna mattas av - kan utbyggnaden av attraktiva bostäder på Norra Älvstranden leda till att Biskopsgården åter får tomma lägenheter?

Översiktliga planer

Under den tid som Biskopsgården/Länsmansgården har varit utbyggda stadsdelar har två generalplaner gjorts:

- Generalplan för Göteborg 1959
- Generalplan för Hisingen 1971

Det enda som sägs om Biskopsgården i dessa generalplaner är att stadsdelen skall användas

för bostäder i flerbostadshus. I avsnitten ovan diskuterar jag huvudsakligen nivån mellan en översiktsplan och en detaljplan för ett avgränsat område. Som framgår finns det en rad ställningstaganden som är viktiga för livet i och framtiden för en stadsdel som tas upp i olika sammanhang och som behöver studeras närmare:

- Bostadsföretagens inflytande på planeringen
- Parallella och motstridiga planeringsinitiativ
- Planering som utgår från stadsdelens dokumenterade behov respektive planering som bortser från dessa behov

Sammanfattning

Med vandringar och historier har jag velat ge en bild av Biskopsgården som en bakgrund till beskrivningar av delprojekt och resultat. Jag vill också peka på några andra saker.

Visa på en typ av **kunskaper** som är viktiga som planeringsunderlag för en stadsdel, men som sällan finns med i sammanställningar av material.

Ge inspiration till andra, boende såväl som planerare, att upptäcka den brokiga bakgrunden och det intrikata spelet som gäller deras stadsdel.

Biskopsgårdens planeringshistoria talar i tydliga ordalag om en stadsdel, som inte har ansetts särskilt viktig i sig. Olika planeringsinitiativ har tagits på grund av uttryckliga problem, men många har inte fullföljts, utan att protesterna har blivit särskilt starka.

Inget områdesprogram har gjorts, trots att många andra stadsdelar med betydligt mindre problem begåvats med sådana. Systerstadsdelen Kortedala valdes för ett lokalt utvecklingsprojekt med fältkontor och utlokaliserad förvaltningspersonal (Se Kortedalaprojektet 1989), men inte Biskopsgården med sina tidigare (Stadsbyggnadskontoret 1975) dokumenterade problem.

Biskopsgården har uppmärksamats i andra sammanhang, bl.a. i TV-filmen "Femmans spårvagn från Örgryte till Biskopsgården" och i stora tidningsartiklar. Här visas stadsdelen upp som förfallen och med människor som hamnat på välfärdssamhällets skuggsida. De grå husen har kunnat användas för att illustrera

samhälleliga problem på ett snarast övertydligt sätt.

Biskopsgården som sociomateria är en symbol som ändrat värde, från folkhemsbyggets framtidstro med bostadsutställning och ljusa fasader, till de spruckna fasaderna på dagens välfärdssamhälle. Det är en stadsdel där många förändringar skett, där stora förändringar behövs, men där hindren att genomföra dem finns såväl i den fysiska strukturen i sig som i de föreställningar som omger den.

7. Stadspedagogiska situationer

Alltför ofta är papperssamtalet medel i en maktkamp i stället för ödmjuk anslutning till de sanningssökarens skara som ännu vågar tala med blicken i någon annans.

Lena Blom

Jag beskriver erfarenheterna från arbetet vid Stadsstudiecentrum i en form som jag kallar **stadspedagogiska situationer**. Dessa situationer ger beskrivningar och analyser dels av Stadsstudiecentrums aktivt pedagogiska arbete, dels av problem och hinder som uppstått i de förändringsprocesser vi deltagit i. Dessa är pedagogiska på så sätt att de förklarar planeringsprocesser.

Beskrivningarna är uppbyggda enligt följande:

1) En kort beskrivning av en pedagogisk situation som varit typisk för en sida av Stadsstudiecentrums verksamhet. I flera fall illustreras den med foto.

2) En analys av situationen, där olika grepp används. I analysen ingår dock alltid Stadsstudiecentrums roll och grad av initiativ, liksom förhållandet till planerings- och förändringsprocesser.

Beskrivningarna kallas S1-S12 och är ordnade efter Stadsstudiecentrums grad av initiativ. I figur 7.1 är de också inplacerade efter typer av samarbete.

Att starta verksamhet:

S1. De tröga organisationerna (skola)

Att driva pedagogiskt arbete:

S2. Gatan som klassrum (skola)

S3. Stadsstudier som undersökning (skola)

S4. Stadsstudier som miljöförbättring (skolasamråd)

S5. Ett bättre samråd om miljöförbättringar (samråd)

S6. Stadsdelstidningen - samarbete med flera (stadsdelen)

Att finnas till hands:

S7. Stadsdelens hjälpredor

S8. Stadsstudiecentrum står öppet

Att iaktta processer med pedagogisk innebörd:

S9. Samråd som bild av samhället

S10. Samrådsprocess och låneprocess.

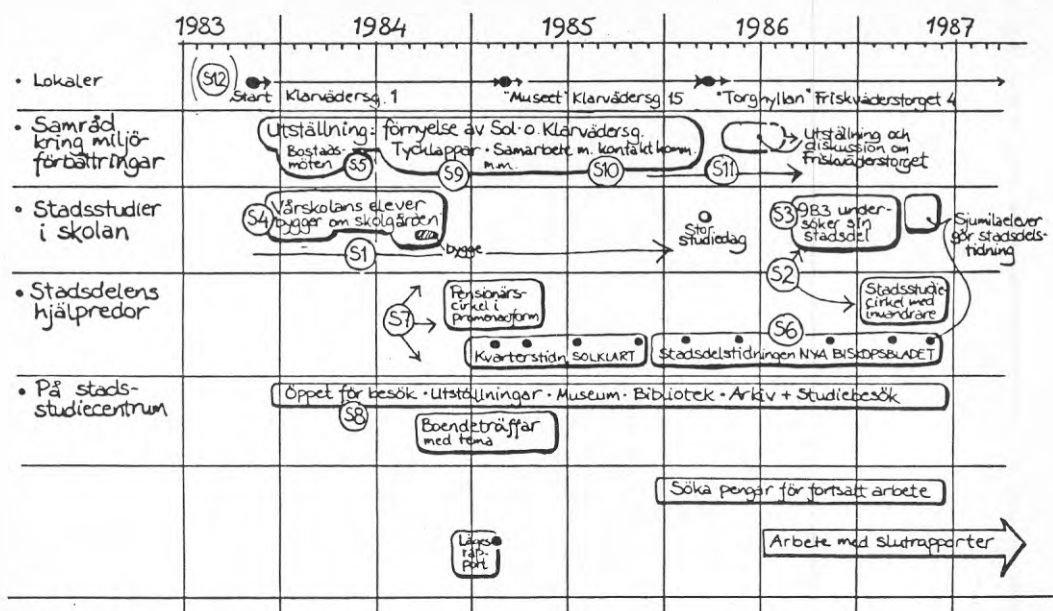
S11. Stadsförnyelse till allas bästa?

S12. När Stadsstudiecentrum flyttade från Bergsjön till Biskopsgården

S1. De tröga organisationerna

Skolan vill jobba med stadsstudier...

När jag kom till Biskopsgården hösten 1983 för att starta mitt projekt möttes jag med stor entusiasm av skolledningen, som tipsade mig vidare till intresserade lärare. Jag talade på möten, höll föredrag inför hela lärarkåren, formulerade studieförslag skriftligt, samlade skolledare och pratade informellt med lärare. Ett arbete kom igång på räls - se situation S4. Men för övrigt ledde initiativen bara till enstaka lärarkontakter och samarbetsidéer som inte gick att förverkliga. En stadsdelspromenad med elever i årskurs 8 genomfördes i samarbete

Figur 7.1 De stadspedagogiska situationerna S1-S12 inplacerade i översikten över projektet. Jämför lista på föregående sida.

med en eldsjäl, men följdes inte upp. Inte förrän vid en studiedag våren 1986 tände några lärare och ett par lyckade projekt kom igång, se situation S3 och S6.

Hindrande struktur

Att det är trögt att dra igång stadsstudier i skolan har många stadsstudieentusiaster fått känna på. Även när ett stadsstudiecentrum finns som resurs på nära håll i flera år och de flesta lärare och skolledare uttalar sig positivt om stadsstudier så kan det vara mycket svårt. Hindren finns på olika nivåer. (källa bl.a. intervjuer med lärare och skolledare på Sjumilaskolan):

Lärarens arbetssituation är pressad. Det är mycket stoff som ska läras in. Nya arbetssätt kräver engagemang, omställning och tid för planering. Det finns många utomstående som vill komma in i skolan med teckningstävlingar och annat.

Skolschemat är anpassat till önskemålet om inläring i olika ämnen. Schemat är uppdelat i korta arbetspass som gör det svårt att planera in längre fältstudiepass och att anpassa skolarbetets tider till de tider som gäller i det samhälle

man vill studera. Detta gäller främst högstadiet, men i stadsdelar med många invandrarelever kan även mellanstadiet schema bli uppsplittrat på grund av olika språkundervisning för olika elever.

Kunskapsyn och arbetssätt. Faktainläring dominerar undervisningen och eleverna måste lära in det stoff som lärarna uppfattar att läroplanen, föräldrarna och eleverna själva kräver. Stadsstudier uppfattas lätt som ett ytterligare kunskapsstoff som konkurrerar om tiden med annat. Till viss del är det så att stadsstudier innehåller ett viktigt stoff om bl.a. arkitektur och samhällsplanering som av någon anledning inte prioriteras i läroplan och lärarutbildning. Men huvudsakligen är stadsstudier en arbetsmetod som kan användas för att tillägna sig baskunskaper, färdigheter och annat stoff. En del lärare, som anser att det är viktigare att elever utvecklas i egen takt än att de pluggar in ett visst stoff, ser tvärtom fördelar i ett friare arbetssätt.

Skolans organisation bygger på att den enskilde läraren har hand om sin klass och inte samarbetar med andra. Där lärarlag fungerar är det också lättare att tillämpa friare arbetssätt, byta timmar och planerar gemensamma satsningar. På vissa skolor finns en pott på några

timmar för friare studier. För att kunna utnyttja en sådan pott krävs dock att någon skolledare eller lärare kan avlönas för planering, vilket förefaller svårt idag.

Skolans uppgifter i samhället är motstridiga. Den har inte bara syftet att bibringa eleverna goda baskunskaper och ett självständigt och kritiskt tänkande. Att skolan utöver den vanliga läroplanen också har en "dold läroplan" anförs ofta som en förklaring till grundskolans problem, bl.a. i flera nummer av tidskriften KRUT (t.ex. nr 49/1988:1). Skolan har också som uppgifter att skola in ungdomar i en dominerande kultur, att förvara dem så att de inte finns på de många platser i samhället där de inte är välkomna samt att anpassa till yrkeslivets krav vilket bl.a. innebär att sortera upp människor för olika positioner i klassamhället. Det är självklart att dessa stora krav på skolan gör det svårt att utan vidare börja tillämpa stadsstudiernas friare pedagogik.

Inspirerande material om stadsstudier är inte tillräckligt lätt att få tag i, anser några. Det är möjligt att lätt tillgängliga arbetsblad och metodblad i stadsstudier på varje skola skulle underlätta för de intresserade lärarna att välja metoden. Men dels kan alltför tillrättalagt material minska poängen med det forskande arbetssättet, dels utgör nog skolans dominerande kunskapssyn, skolans dubbla uppgifter i samhället och skolans organisation större hinder som behöver bearbetas långsiktigt. Handböcker i stadsstudier finns dessutom redan - se **handboken** och litteraturlistan.

Även andra organisationer är svåra att anpassa till nya arbetssätt, se t.ex. bostadsföretagen i situation S5, S10.

Stadsstudiecentrums roll har varit att försöka driva igång stadsstudier, att finna de öppningar som finns i en struktur fylld av hinder. **Pedagogiken** i detta ligger i att visa på det frigörande perspektiv som ligger i stadsstudieidéerna, men framför allt i genomförda och lyckade stadsstudieprojekt (se S2-S4).

I förhållande till planering är arbetet för stadsstudier i skolorna ett arbete för att ge ungdomar större möjligheter att begripa och påverka planeringsprocesser i framtiden.

S2. Gatan som klassrum

Biskopsgårdens miljö berättar och engagerar

En grupp killar i årskurs 9 bedrev stadsstudier med ögonbindel, "blindpromenad". De konstaterade under promenaden att det luktade påtagligt olika i olika trappuppgångar. Av detta drog de en rad slutsatser om skillnader mellan de olika kvarteren, i ägare, underhåll och status.

Några andra 9:or intervjuade äldre människor i stadsdelens nya servicehus. På så sätt fick de reda på mycket om hur det är att vara äldre i Biskopsgården idag och om hur det var att vara ung förr.

2:orna i Vårskolan utgick från sin dagliga miljö - skolgården - och funderade igenom vad de saknade där samt tänkte ut förbättringar.

Pensionärerna på vandring i sin barndoms Lundby kyrkby mindes människor, hus och händelser som de berättade livfullt för varandra och oss andra i studiecirkeln.

Cirkeln med invandrare besökte 100 år gamla, ännu ej ombyggda, lägenheter i varvsarbetarstadsdelen Lindholmen och lärde sig mycket om levnadsförhållanden genom mått och utrustningsdetaljer.

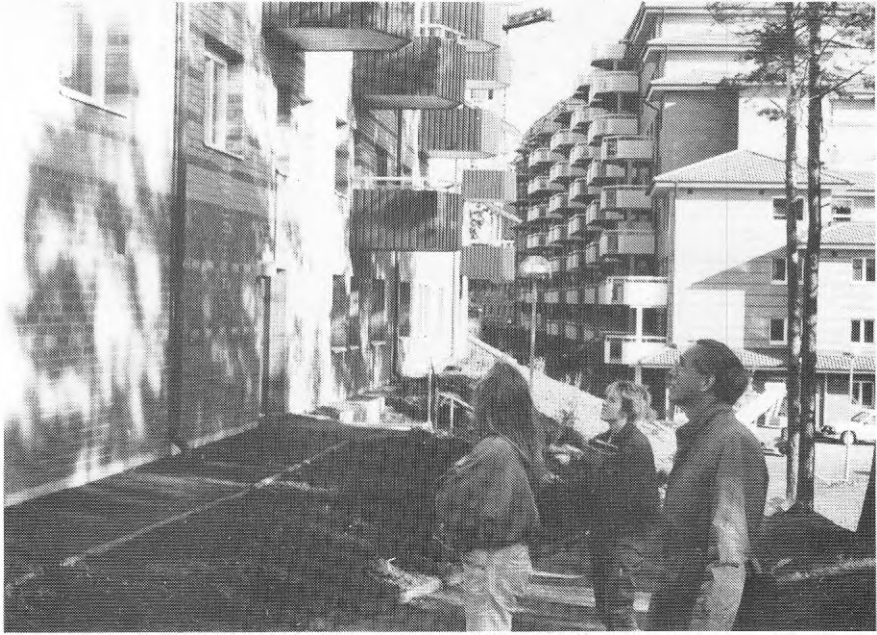
Elever vid Institutionen för huslig utbildning blev guidade i Norra Biskopsgården och fick en drastisk bild av hur olika kvarter och bostadsföretag skiljer sig åt.

Sociomaterien frigör och stimulerar

Gatan som klassrum är den pedagogiska metod som är utmärkande för stadsstudier. Miljön används som kunskapskälla. Man upplever den med alla sinnen, ställer frågor "direkt" till miljön och till människorna i den. Man ställer samman intryck och tolkar miljön. Man börjar fundera över förändringar.

Under projekttiden tillämpades denna pedagogik på alla skolstadiet, i studiecirkel och vid studiebesök. Den fungerade alltid. "Eleverna" blev nyfikna, ställde frågor och utvecklade egna idéer. Ofta dök det upp helt nya aspekter, som "läraren" inte hade tänkt på trots sin erfarenhet.

Stadsmiljön har kollagets rikedom och associationsmöjligheter. Den överbryggar traditionella gränser mellan ämnen. Den öppnar sig för olika betraktare på olika sätt.

Figur 7.2 Elever från Sjumilaskolan studerar det ombyggda Solstrålegatan. Guide är arkitekt Torsten Hansson, som gjorde nybyggnadsritningar till husen i mitten av 60-talet.

Figur 7.3 Studiecirkel i promenadform. Projektledaren guidar pensionärer från Biskopsgården på Lindholmen, en gammal varvsarbetarstadsdel. Härifrån flyttade många till Biskopsgården, när det var nybyggt.

Att komma **utanför klassrummet** betyder mycket. I våra projekt betonade många elever hur roligt och skönt det var att arbeta utanför skolan, under friare former. Den informella situationen, med färre regler kan frigöra sinnet för inläring.

Den informella stämning som uppstår i en grupp utomhus har andra fördelar. Både vid grupparbete i skolklasser och vid guide stadsvandringar är det påtagligt hur lätt diskussioner tar fart och fria, kreativa samtal stimuleras.

Erfarenheterna av arbete med gatan som klassrum i Biskopsgården bekräftar dem från andra stadsstudieprojekt. (Se Apell, Berg, Caldenby, Ekblad, Ganslandt, Williams). De två följande situationerna är tillämpningar av "gatan som klassrum" i Biskopsgårdens skolor.

Stadsstudiecentrums roll: Ta initiativ och driva. Stadsstudiecentrum har helt och hållet själva stått för idén "gatan som klassrum", tagit initiativ till att tillämpa den och driva den i olika situationer.

Pedagogiken. Detta är en pedagogisk metod, som kan tillämpas i olika sammanhang där man tror på människors förmåga att lära sig själva.

I förhållande till **deltagande i planeringen** kan denna metod användas i flera olika skeden: i förberedande studier, direkt i planeringssituationen och som granskning av planeringens processer och resultat.

S3. Stadsstudier som undersökning

Klass 9B3 på Sjumilaskolan undersöker sin stadsdel

Hösten 1986 drog Stadsstudiecentrum igång ett stadsstudiearbete i klass 9B3 på Sjumilaskolan. Vid första genomgången talade vi om för eleverna, att de skulle arbeta som forskare: att ta reda på saker och redovisa den nyvunna kunskapen för andra.

Vi började med en "metodövning": en kort övning där eleverna fick pröva på arbetssättet "Gatan som klassrum". Med entusiasm gick eleverna in för uppgifterna "blunda- lyssnäkänn" och "människor på torget".

Inför huvudarbetet hade vi formulerat olika uppgifter, som var grundade på vad eleverna hade sagt sig vara intresserade av att arbeta

med. Ämnen fick god spridning, t.ex. "Det ombyggda Solstaden", "Klotter och vandalisering", "Att vara äldre i Biskopsgården idag".

I slutet av september och början av oktober arbetade eleverna intensivt med intervjuer och annan materialinsamling. De påbörjade arbetet med redovisningen i form av häften och utställningsskärmar.

På grund av annat skolarbete fick slutredovisningen skjutas upp till mars. I bibliotekets läsesal fick ett tjugotal föräldrar, syskon och lärare fick njuta av skickliga redovisningar. Bl.a. framförde två elever en sketch om miljöförbättringar på Sol-och-Klarvädersgatan till allas jubel. Därefter fick utställningen stå i biblioteket i några veckor.

Stadsstudier är träning i ett forskande arbetssätt

Med utgångspunkt i metoden "gatan som klassrum" kan stadsstudiearbeten läggas upp på olika sätt. I 9B3:s arbete "Vi undersöker vår stadsdel" fick eleverna pröva på stadsstudier som **forskningsprocess**. De gick igenom moment från problemformulering till redovisning av resultat.

Problemformulering. Eleverna hade själva förtecknat olika områden som de var intresserade av att undersöka. Arbetet var alltså grundat i deras eget kunskapsintresse.

Metodövning. Elevernas korta förövning visade att metoden "gatan som klassrum" både gav resultat och var rolig att använda.

Planering av undersökning. Eleverna fick planera hur de skulle avgränsa sitt ämne, vilka de skulle intervjua och vilket underlagsmaterial som i övrigt var viktigt att få fram.

Val av redovisningsmetod. Eleverna valde målgrupper och metod för redovisningen, oftast häfte eller utställningsskärm, vilket sedan ställde krav på bearbetningen av materialet.

Sammanställning och bearbetning av material. De insamlade intervju svaren m.m. fick eleverna sammanställa och dra slutsatser av.

Pedagogisk redovisning. I arbetet med redovisningen fick eleverna välja ut vad som var viktigast att förmedla till andra och finna pedagogiska redovisningssätt..

Ur skolans synvinkel är detta arbetssätt av stort värde. Eleverna lär sig mycket förutom faktakunskaper. De lär sig att utgå från sina egna erfarenheter när de planerar sin undersök-

Figur 7.4 En grupp ur klass 9B3 på Sjumilaskolan använder Stadsstudiecentrum som faktakälla och arbetsplats.

Figur 7.5 Resultaten redovisas i utställningsform. Denna bild är från den muntliga föredragningen en kväll i stadsdelens bibliotek.

ning. De lär sig ett sätt att arbeta, som är användbart såväl vid kommande skolarbeten som i arbetslivet och i vardagslivet överhuvud taget. Enligt intervjuer med läraren och rektor överensstämmer arbetssättet väl med läroplanens intentioner, såväl som med deras pedagogiska erfarenheter.

I en enkät tyckte så gott som alla elever att arbetet var roligt, därför att man fick komma ut från klassrummet och träffa olika slags människor. De uppskattade att arbetet var fritt och annorlunda. Läraren menade att detta arbetssätt var utmärkt för att få kunskaper i samhällskunskap, samtidigt som det gav träning i andra färdigheter och gav eleverna ett värde: det här har vi själva tagit reda på.

Ur samhällets synvinkel öppnar elevernas forskande arbetssätt intressanta perspektiv. Eleverna kan genom sina undersökningar göra direkt nytta för samhället, samtidigt som de får kunskaper och träning. Några exempel på hur elevernas undersökande skolarbete direkt kan komma till användning:

- Specialundersökningar inför stadsförnyelse, t.ex. av barns och ungdomars behov
- Undersökning av planer för kommunala nedskärningar i området och förslag till alternativ
- Undersökande journalister vid en stadsdelstidning.

Stadsstudiecentrums roll: Ta initiativ och driva. Arbetet i 9B3 är ett resultat av Stadsstudiecentrums målmedvetna bearbetning av skolan för att få till stånd stadsstudiearbeten. Under själva arbetet deltog Stadsstudiecentrum i planering och undervisning.

Pedagogiken i detta arbete är en medveten användning av det forskande arbetssättet där eleverna lär sig mycket själva.

I förhållande till **deltagande i planering** har stadsstudier som forskning en förberedande roll: eleverna lär sig saker och tränar sig för att kunna delta i och påverka stadsdelens förändring vid senare tillfällen. Men denna typ av stadsstudier skulle också kunna ingå som ett led i **själva stadsförnyelsen**, som ett led i en utvidgad samrådsverksamhet, där barnen och ungdomarna ges stort utrymme.

S4. Stadsstudier som miljöförbättring

Vårskolans elever planerar och bygger om skolgården

I Vårskolan går ett 50-tal svenska och turkiska barn på lågstadiet. Skolan ligger på Solvädersgatan och är ett permanentat provisorium från 1958 med slitna lokaler och en skolgård som till 1984 var bara asfalt. Men här finns ett väl sammansvetsat lärarlag som bl.a. arbetar för att finna nya former för att förbättra kontakten mellan svenska och turkiska barn. Det var Vårskolans lärare som tände direkt på våra initiativ till stadsstudier hösten 1983.

Den tråkiga skolgården blev ett självklart arbetsområde. Eleverna inventerade gården och gjorde önskelistor över förbättringar. De gjorde lermodeller och teckningar som visade förslagen, diskuterade realismen i dem med oss, ställde ut dem på biblioteket, kom i tidningen och var stolta och förväntansfulla.

Enligt AB Göteborgshems tidplan skulle den del av området som skolan ligger i inte rustas upp på några år. Men efter påtryckningar från lärarna och oss gick tidplanen att ändra! Dessutom tog AB Göteborgshem sina egna trädgårdsarbetare till jobbet för att barnen skulle kunna vara med i själva ombyggnadsarbetet. I oktober 1984 deltog alla skolans elever med liv och lust. De röjde i skogen, grävde, schaktade och anlade bollplan och lekplats. Alla fick plantera var sin buske.

Barnen fick njuta av en skolgård som de själva byggt om. Enligt lärarna blev stämningen på gården mycket bättre. Halva gården finns kvar att rusta upp för nya årskullar.

En verklig planeringsprocess som skolarbete

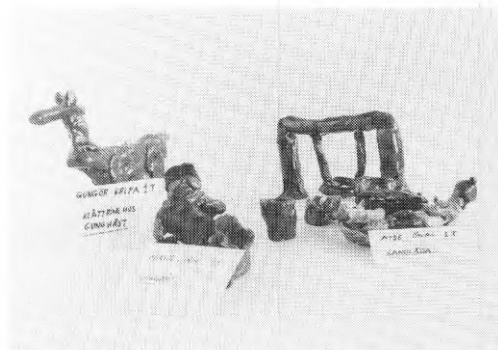
Stadsstudiearbetet i Vårskolan utvecklades efter hand till en fullständig planeringsprocess som eleverna fick följa och delta aktivt i. Skolan var mycket intresserad. Stadsstudiecentrum stödde och drev på. Bostadsföretaget ändrade sina rutiner och planer. Alla visade en god vilja, vilket var avgörande för att projektet skulle utvecklas till ett mönsterprojekt som borde kunna leda till efterföljd.

Figur 7.6 Klass 2 i Vårskolan med sina förslag till förbättringar av skolgården. Här ställs de ut på Stadsstudiecentrum.

Figur 7.7 Vårskolans elever och Göteborgshems trädgårdsarbetare samarbetar vid upprustningen av skolgården.

Figur 7.8 Lermodeller av förbättringsförslag för skolgården, gjorda av årskurs 1 och utställda på Stadsstudiecentrum.

Momenten i planeringsprocessen var följande:

Problemformulering. Den tråkiga skolgården upplevdes som problem av alla.

Inventering. Barnen undersökte skolgården och gjorde listor på brister och förslag.

Program. Eleverna gjorde listor på förbättringsförslag och diskuterade realismen i dem med oss.

Förslag. Eleverna illustrerade sina förslag i lermodeller och på teckningar. Återkommande önskemål var mer grönska, olika slags lekredskap och klocka.

Genomförandeplan. Landskapsarkitekterna gick igenom barnens förslag innan de ritade upp det slutliga förslaget. Barnen önskade sig ett snabbt genomförande. Bostadsföretaget anpassade sin tidplanering och arbetsmetod till detta.

Genomförande. Barnen kunde delta i alla arbetsmoment vid röjning, anläggningsarbeten och planering.

Genom detta arbete uppfylldes flera olika mål:

- Genom arbete i olika grupper och genom att skolgården blev en bättre social miljö efter ombyggnaden uppfylldes skolans allmänna mål om bättre kontakter mellan svenska och turkiska barn.
- Barnen fick träna basfärdigheter som språk och teckning.
- Barnen fick arbeta praktiskt på skoltid.
- Barnen fick övning i att diskutera hur ett förslag förverkligas.
- Barnen fick uppleva känslan av att deras förslag åtminstone i huvudsak förverkligades, känslan av att det ibland faktiskt **går**.

Stadsförnyelseprocesser kan mer generellt utvecklas så att de ger mer utrymme för såväl elevernas behov och önskemål i stadsdelen som deras deltagande i planering och genomförande. Förslag för hur sådana planeringsprocesser skulle kunna utformas, med bl.a. större utrymme för att fatta beslut lokalt, finns i kap. 10 och i **handboken**, sid. 42-43.

Stadsstudiecentrums roll: Driva och stödja. Arbetet i Vårskolan drevs i hög grad av lärarna själva efter vårt igångsättningsinitiativ. Vi deltog dock på många sätt:

- deltog i planeringen av arbetet

- bidrog med material och tips
- introducerade arbetet i klasserna
- deltog på lektioner som grupparbetsledare och vid diskussioner om förslagen
- skötte kontakter mellan skolan och AB Göteborgshem respektive landskapsarkitekten
- ställde ut förslagen på olika sätt och gav arbetet publicitet, även i pressen
- dokumenterade arbetet i text och foto, särskilt under ombyggnadsskedet

Pedagogiken i detta arbete är en mångsidig pedagogik med målet att eleverna ska utvecklas som människor.

I förhållande till **deltagande i planering** är Vårskolans arbete stadsstudier som helt realistisk planering som omgående förverkligades. Arbetet kan ses som ett demonstrationsexempel för en fördjupad och förbättrad stadsförnyelsepraktik.

S5. Ett bättre samråd om miljöförbättringar

Ett samråd som får fler dimensioner

När Stadsstudiecentrum startade i en lägenhet på Klarvädersgatan hade AB Göteborgshem presenterat sitt upprustningsförslag för kontaktkommittén. Vi tog hand om ritningarna och ställde ut dem, gjorde tycklappar, höll öppet, tog emot synpunkter och svarade på frågor. Många kom på besök. Dessutom kopplade vi in skolan och gav startenergi åt upprustningen av skolgården på skolgård (Se S3).

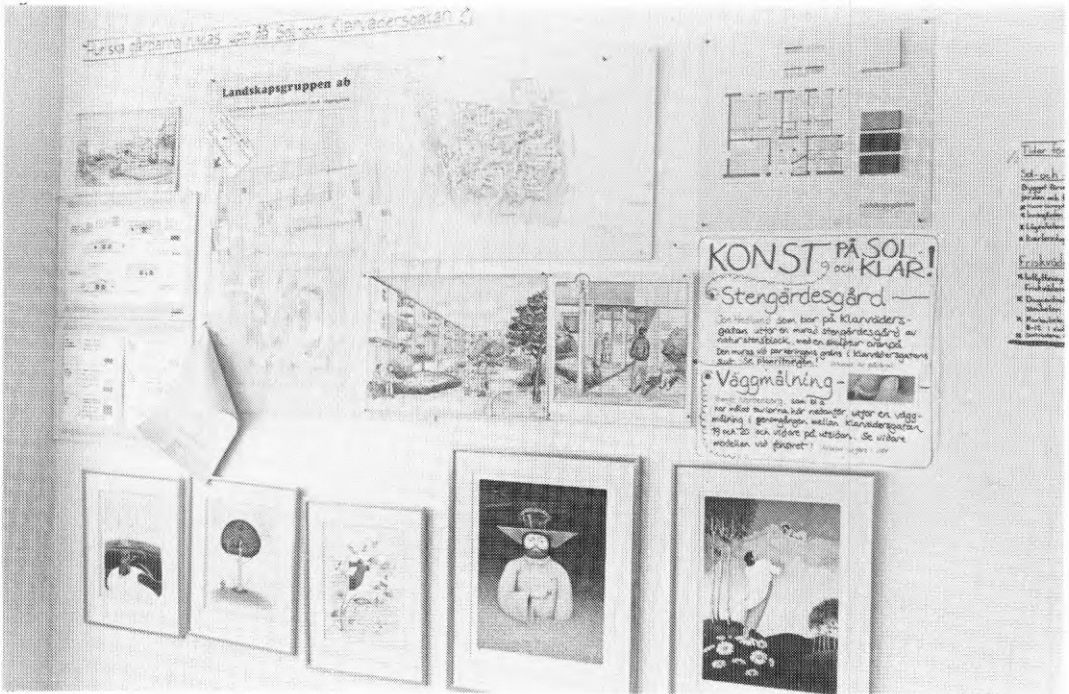
Vi var med på olika typer av möten med bostadsföretaget och konsulterna. Genom mötena och de ritningar som konsulterna gärna försåg oss med, hade vi alltid senaste nytt att komma med. Samtidigt höll vi oss mycket informella och lade egna synpunkter. Vi låtsades inte vara anställda av bostadsföretaget, utan försökte vara konsulter åt de boende. Stadsstudiecentrum blev en plats för en dialog om kvarterets framtid där många deltog.

Vilken grad av boinflytande?

Bostadsföretagets vilja till information och samråd skiftade ganska mycket under de år

Figur 7.9 Samrådsmöte på Stadsstudiecetrum. Pensionärer framför synpunkter på ombyggnaden till dagcentral på Friskvåderstorget.

Figur 7.10 Aktuella förslag till gårdsupprustning, kvartersstuga, inredningar och konstnärlig utsmyckning på Sol- och Klarvädersgatan - utställda på Stadsstudiecetrum.

Stadsstudiecentrum följde Sol-och Klarvädersgatan. Det kan finnas skäl att tillämpa Arnsteins "stege till inflytande", som presenterades på sid. 21.

Självstyre och **delegerad makt** förekommer knappast i vanliga miljöförbättringsprocesser. I Eriksbo i Göteborg har man tagit steg åt delegeringshållet efter en lång period av aktivitet och självverksamhet hos hyresgästerna.

Medinflytande kan man kalla det som eleverna i Vårskolan hade när deras förslag påverkade utformningen av skolgården.

Eftergifter förekom. En energistudie gjordes efter det att hyresgästerna kraftfullt påpekat att det drog i lägenheterna. Hyresgästernas starka påtryckningar om fönsterbyte ledde dock inte till några eftergifter.

Konsultation har det funnits inslag av i samrådet. Särskilt Stadsstudiecentrums arbete, där bostadsföretaget efterlyste synpunkter genom oss och de tidiga samrådsmötena skedde i konsultationens anda. När det kom till kritan var det dock mycket som inte bostadsföretaget tog hänsyn till. Kvartersstugan tidigare lades dock enligt hyresgästernas önskemål.

Information var ett vanligt mönster. Ofta beslöts saker på direktionnivå efter konsultationer med länsmyndigheter. Andra beslut fattades i gruppen av konsulter. I båda fallen informerades hyresgästerna i efterhand. Se även S10.

Som **terapi** kan man betrakta initiativet från bostadsföretaget till skogskolonin Skogskojan, trots goda avsikter från bostadsföretaget. Det bildades en koloniförening och många var intresserade. Förslaget var inte förankrat hos förvaltningarna och omlokaliseras ett par gånger innan det dog ut.

Manipulation är svårt att peka på, men i de olika turerna kring Solvädersgatans ombyggnad har bostadsföretaget undanhållit information för hyresgästerna på ett sätt som väckt oro och misstankar.

Stadsstudiecentrums roll. Vi gjorde sådant arbete som bostadsföretaget och konsulterna själva borde ha gjort, men som inte ingår i rutinerna. I vår **pedagogik** ingick att visa så mycket material som möjligt och föra en omfattande dialog med hyresgästerna. Planeringsprocessen fick ett fördjupat innehåll och de boendes positioner stärktes, så länge som bostadsföretaget var intresserat. När intresset svalnade kunde vi inte heller få tillgång till information.

Vi kom aldrig i öppen konflikt med företaget, men kände oss ställda utanför i de senare skedena när olika förslag diskuterades för Solvädersgatan.

S6. Stadsdelstidningen - samarbete med flera

SolKlart och Nya Biskopsbladet

Vi arbetade intensivt med information i samrådet kring miljöförbättringar, samtidigt som vi bearbetade skolan för att få igång stadsstudier. AB Göteborgshem tryckte samtidigt på om att vi borde göra en kvarterstidning på Sol-och Klarvädersgatan. Vi tvekade, eftersom arbetsbelastningen var stor, men när vi fick en ny medarbetare - med erfarenhet av att göra tidning! - accepterade vi förslaget. Tidningen fick namnet SolKlart, trycktes i 800 ex., blev av bra kvalitet och mycket uppskattad i kvarteret som informationskälla och trevligt inslag. Den väckte t.o.m. debatt någon gång.

Solklart väckte också uppmärksamhet utanför kvarteret. Fritidsförvaltningen skulle gärna se en sådan påkostad tidning i brevlådorna hos alla hushåll i "sin" stadsdel. Efter förhandlingar med bostadsföretagen om tryckkostnadsbidrag och innehållsbalans, kunde Nya Biskopsbladet se dagens ljus. Den blev av samma höga kvalitet som SolKlart, med mycket information och reportage, men kom ut i 8000 ex. Den var mycket uppskattad i stadsdelen, men tog mycket arbetstid, särskilt när vi efter ett års utgivning fick förhandla om pengar till varje nummer.

Till slut måste tidningen läggas ned, trots allas uttryckta uppskattning. Det sista numret blev också en höjdpunkt: nästan helt fyllt med reportage, insändare och dikter gjorda av elever i 6:e och 9:e klass på Sjumilaskolan.

Uppskattat men enkelriktat

Tidningen förmedlade information och reportage på ett sätt som inte förekommit tidigare i stadsdelen. I den försökte vi skildra positiva händelser och verksamheter i stadsdelen. Därigenom ville vi balansera den negativa bild av stadsdelen som dominerat.

Vi var tveksamma till att arbeta med tidningen, bl.a. av det skälet, att den huvudsakligen fungerade som en enkelriktad informationska-

Figur 7.11 Nya Biskopsbladets redaktion intervjuar ungdomar i ett reportage som bl.a. handlar om graffiti.

Hjälp till med nästa nummer! SKRIV

En vanlig skoltrött dag...

Kviter i lektionen

"Tråkigt lärare"

"Räddas och samvetslös"

ETT MODERNT KEJSARDÖME

Japan är lite större än Sverige och har cirka 117 miljoner invånare. Landet är omgärdat med cirka 70 miljoner invånare. Spåren av Japans stora krig är fortfarande tydliga i landskapet. Reportaget i Japan sträcker sig över flera dagar och innehåller många intressanta fakta om Japans historia och kultur.

Sover på golvet

Enligt japanerna ska man sova på golvet. Detta är en gammal sedvänja som fortfarande finns kvar i många delar av landet. Det är inte bara en sedvänja utan också en symbol för respekt och disciplin.

Solens land

Japan är ett land som ligger i den östra delen av Asien. Det är ett land som har en mycket gammal kultur och historia. Det är ett land som har varit en viktig del av världens historia.

VÅRT DAGLIGA BRÖD

Köket är en viktig del av vårt liv. Det är där vi matar oss och där vi umgås med våra nära och kära. Det är ett viktigt område som vi bör ta hänsyn till när vi planerar våra dagar.

Köket är en glädje

Att laga mat är en av de mest nöjande saker som vi kan göra. Det är ett sätt att uttrycka sin kreativitet och sin kärlek till matlagning. Det är också ett sätt att umgås med andra människor.

DE TUSEN SJÖARNAS LAND

Finland är ett land som består av tusentals sjöar och öar. Det är ett land som har en mycket gammal kultur och historia. Det är ett land som har varit en viktig del av världens historia.

Finland är ett vackert land

Finland är ett land som har en mycket vackert landskap. Det är ett land som har mycket skön natur och många vackra sjöar och öar. Det är ett land som är mycket populärt bland turister från hela världen.

Figur 7.12 Några sidor ur Nya Biskopsbladet 2/1987, där elever från Sjumilaskolans årskurs 6 och 9 svarade för så gott som alla reportage.

nal, som inte direkt stämde överens med stadsstudiernas mål: aktivt kunskapsutbyte och ett forskande arbetssätt. Men stadsstudierna främjades troligen genom tidningens allmänna kunskapsförmedling. I tidningen skildrade vi Stadsstudiecentrums arbetssätt, lät ungdomar framträda och uppmanade människor att engagera sig i förnyelsen av stadsdelen såväl som i hembygdstudier. Direkt gensvar på detta märkte vi bara i enstaka fall. Skolelevernas tidningsnummer var en bra ansats, men den följdes inte upp av skolan.

Stadsstudiecentrums roll har inneburit granskande stadsstudier och en förlängning av planeringsprocessen genom att ge utförlig basinformation. Om tidningen hade garanterats fortbestånd, hade den kunnat ge utrymme åt diskussioner och fungera som forum och kanal för olika grupper i stadsdelen.

PR-problemet

De två bostadsföretagen Bostadsbolaget och Göteborgshem samt kommunala förvaltningar, särskilt Fritid, bidrog med pengar till tidningen, men de hade olika inställning till vad de ville få för pengarna. Redaktionen (Stadsstudiecentrum+Fritid) försökte göra en allsidig tidning utan reklamässig utslätning. Bostadsföretagen och Fritid levererade material utan anmaning. Övrigt material som reportage om skolan och om människor i stadsdelen fick vi välja ut och söka upp själva.

Vid mötena i redaktionskommittén tog särskilt Bostadsbolaget upp frågan om balans i materialet. De tyckte ibland att Göteborgshem fick för mycket plats och "reklam". Detta förhållande berodde på att det hände mest i Göteborgshems kvarter och att vi ansåg att det hade stort nyhetsvärde. Göteborgshems intresse för tidningen minskade efter hand. Till slut ansåg båda bostadsföretagen att de inte hade nytta av tidningen längre. Utlovade resurser uteblev, och kommunen fick gå emellan och rädda utgivningen av skolbarnens nummer (se ovan) som också blev det sista.

Detta exempel visar hur godtyckligt medel kan fördelas och dras in. Det är svårt att få garantier för att utfästelser hålls. En stadig budget som är oberoende av sponsorer är nödvändig för att en informationskanal ska överleva.

Bostadsföretagen verkar ha betydligt lättare att satsa pengar på egen reklam och marknadsföring. Denna tar sig ibland uttryck i broschyrer som ger en skev och glättad bild av verkligheten.

Stadsdelens "informationssamhälle" domineras av företagets eget PR-material och tidningsartiklar som ofta är dåligt informerade eller bygger just på bostadsföretagens eget material. Denna verklighetsbild kan ge upphov till ryktesspridning och felaktiga slutsatser. En oberoende informationskanal, i form av en tidning eller ett informationskontor är mycket viktig.

S7. Stadsdelens hjälpredor

Kontaktkommittén tittar in

Kontaktkommittén på Sol- och Klarvädersgatan har gått igenom olika skeden. Under en period tittade ordföranden in så gott som dagligen. Det gav tillfälle till att utbyta de senaste nyheterna. Även i informationssamhället kan djungeltelegrafan vara den effektivaste nyhetsförmedlaren. I våra samtal föddes många idéer, utvecklades förslag till affischer och kampanjer och byttes tjänster. Stadsstudiecentrum fungerade under denna period som konsulter åt hyresgästerna via kontaktkommittén.

Experthjälp åt boende

Några turkar i området hade länge försökt starta en livsmedelsaffär. På grund av bristande kommunikation inom bostadsföretaget schabblades dock utlovade lokaler bort. En av turkarna kom till Stadsstudiecentrum. Han hade fått löfte om en ny lokal, men anade att det skulle kunna bli svårt att få den ombyggd till affär. Han rådgjorde en stund med oss. Vi kunde skicka honom vidare till en arkitekt på Chalmers, som bl.a. specialiserat sig på att rita om bostadshus till lokaler för företag.

Biblioteket får förstärkning

Stadsdelsbiblioteket ville gärna få fram mer material om stadsdelen och om Göteborg, men hade ont om resurser. Med våra specialkunskaper kunde vi bidra på olika sätt. Vi gjorde en litteraturlista "med Biskopsgården i centrum"

Figur 7.13 Invigning av Stadsstudiecentrums lokaler på Friskvåderstorget 4: utställningsbesökare, diskussion och prisutdelning i poängpromenaden.

Figur 7.14 "Biskopsgårdens museum" på Stadsstudiecentrum med bl.a. torparhistoria, gamla skolplanscher, 50-talsföremål och stadsplaner som aldrig förverkligades.

och hjälpte biblioteket att välja ut en del litteratur. Vi skänkte exemplar av våra egna skrifter, och vi inledde ett samarbete, där biblioteket kunde hänvisa till Stadsstudiecentrums eget bibliotek.

Att finnas till hands - pedagogisk förstärkning

Exemplen ovan visar vilka "förtroendeuppdrag" vi på Stadsstudiecentrum kunde få. Vi fanns till hands på nära håll hela dagarna. Genom att besöka våra utställningar, läsa våra informationsblad och prata med oss fick människor i stadsdelen en uppfattning om vad vi kunde göra. Vår roll som lokal konsult var uppskattad - se exemplen ovan, samt **handboken**, sid. 13-15, 25-27, 40-41.

Vår arbetsinsats kan beskrivas som **pedagogisk förstärkning**. Genom dialog stärkte vi våra egna kunskaper och kunde bidra till att fylla luckor i människors kunskaper, t.ex.:

- Brister i bostadsföretagets information till hyresgästerna
- Osäkerhet om var man kan få hjälp med ritningar
- Osäkerhet om var det finns speciella skrifter om stadsdelen
- Bristande kunskap om vem som handlägger vad på bostadsföretaget

Genom våra kontakter med många människor, organisationer och institutioner som alla knöts samman genom stadsdelens geografiska band, kunde vi snart hänvisa vidare och förmedla kontakter på olika sätt. Vi kunde utföra konsulttjänster som svarade mot olika behov i stadsdelen. Vi blev ett exempel på det lokala samhällets effektivitet genom mångsidighet.

Stadsstudiecentrums roll i förhållande till planeringsprocessen var här mest förstärkande: vi visade människor vägar att själva gå vidare på. Men även den förlängande rollen, i stöd åt förberedande stadsstudier, t.ex. genom material på biblioteket, blev aktuell för Stadsstudiecentrum här.

S8. Stadsstudiecentrum står öppet

En plats för planerade och oväntade möten

Stadsstudiecentrum lockade många spontana besökare. En del var intresserade av utställningarna om miljöförbättringsförslag - och fördjupade sig i stället i våra museala samlingar. En turkisk kvinna letade efter sina söner som ofta brukade vara hos oss - och blev mycket intresserad av de nya planlösningarna i några trappuppgångar som skulle byggas om. Vid en av våra boendeträffar diskuterades om förbättringar för barnen i området - och när folk skildes åt hade de nästan bildat ett matlag. Två män kom var för sig för att framföra sina förslag - och förde plötsligt en djup diskussion med varandra om olika träd och buskar som kunde passa på gårdarna.

En öppen pedagogisk miljö.

Stadsstudiecentrum har verkat inbjudande. Många människor har sökt sig dit i olika ärenden, och många har återkommit flera gånger. Några egenskaper hos Stadsstudiecentrum bidrar till den öppna pedagogiska miljön.

Finnas till hands. Stadsstudiecentrum stod öppet alla dagar, redo att ta emot människor som sökte information eller diskussion, när de själva önskade.

Lokalen är viktig. När vi hade lokal vid gångstråket kunde människor se in och lockades av verksamheten.

Utställningar av olika slag. Utställningarna (främst av miljöförbättringsförslag och historiskt material) gav människor möjlighet att i lugn och ro bekanta sig med Stadsstudiecentrum och dess information. De fick en chans att samla sig till att fråga oss saker, men behövde inte känna sig tvungna.

Mångsidigheten i materialet. Utställningar och annat material byggdes ut efter hand. Det fanns möjligheter att upptäcka nya saker och få ny information. Man kunde också komma på besök utan något förutbestämt ärende.

Välinformerad personal. Vi lade stor vikt vid att kunna svara på alla frågor eller hänvisa vidare. Genom våra många kontakter med såväl människor i allmänhet som myndigheter och bostadsföretag fick vi en god allmänkunskap om vad som hände i stadsdelen.

Stadsstudiecentrums roll var att skapa ett rum för samtal och möten som kunde leda till dialog och informellt pedagogiskt utbyte. Även detta var ett led i en fördjupad och förlängd planeringsprocess. På Stadsstudiecentrum kunde människor i egen takt och i informell stämning skaffa information, ta ställning och kanske finna vägar att gå vidare.

S9. Samråd som bild av samhället

Uppsägningar serveras med mazarin

Under projektets första år har en rad samrådsmöten och informationsmöten hållits i Norra Biskopsgården. De flesta har handlat om den planerade upprustningen av Sol- och Klarvädersgatan. Just det här mötet handlar om den genomgripande ombyggnaden av tre trappuppgångar som AB Göteborgshem planerar och om de uppsägningar av hyresgäster som blir följden.

Ett litet drama utspelar sig. **Scenen** är Stadsstudiecentrum, det f.d. vardagsrummet i en fyrrarumslägenhet, en scen som uppfattas som neutral av **aktörerna**: en handfull uppsagda hyresgäster, bland dem den stridbara S.; Göteborgshems ansvariga för ombyggnadsprojektet och för uppsägningar m.m., samtliga med allvarlig min; Hyresgästföreningens ombudsman, också allvarlig; mannen med kaffet; Stadsstudiecentrums föreståndare, för dagen bara lokalansvarig.

Hyresgästerna anländer först, lågmälda, oroad eller litet upprörda. På klockslaget, eller något senare, kommer Göteborgshems och Hyresgästföreningens representanter, målmedvetet, med hårda portföljer. Mötet inleds med att den ansvarige för uppsägningarna gör upprop bland hyresgästerna. Några saknas. Göteborgshem tisslar internt.

Därefter presenterar Göteborgshems projektledare ombyggnadsförslaget i positiva termer: ni får en helt ny gård och i era uppgångar blir lägenheterna som nybyggda - men tyvärr måste ni flytta under ombyggnaden. Ni får ersättningslägenheter under tiden. Hyresgäster: "Var då?" Göteborgshem: "I närheten. Det ordnar vi sedan med var och en."

Nu säger S: "Jag flyttar inte! Jag har sett ritningarna. Min lägenhet blir nästan oförändrad. Ni kan göra arbetena medan jag bor kvar.

En lätt rörelse drar över de närvarande. Göteborgshem: "Det blir hemskt jobbigt för er att bo kvar." Hyresgästföreningen: "Det blir fruktansvärt när man börjar borra i huset." S: "Det blir jobbigare att flytta. Finns det några tekniska hinder för mig att bo kvar?" Göteborgshem: "Rent tekniskt är det möjligt, ja, men vi avråder bestämt."

Mannen med kaffet har anlänt. Han trampar otåligt i köket. Göteborgshems projektledare avrundar: "Ja, vi kommer att kontakta var och en om ersättningslägenhet. Nu är det kaffe!"

Med tanke på mötets allvar har den vanliga mötes- kanelbullen bytts ut mot mazarin. Hyresgästerna sitter kvar och småpratar till kaffet. Den uppsägningsansvarige försöker prata med några av dem om ersättningslägenheter. Göteborgshems ansvariga och Hyresgästföreningens ombudsman går in i ett angränsande rum och samtalar, lågmälat och mycket allvarsamt.

Ett sociodrama

Varje möte som arrangeras mellan bostadsföretaget och hyresgästerna kan ses som ett litet **sociodrama**. Dramat gestaltar koncentrerat bostadsmarknadens positioner och relationer samt samhällets styrkeförhållanden. (Mer om begreppet sociodrama och exempel på mer omfattande dramer i Nilson 1977.) De flesta möten i ett ombyggnadssamråd arrangeras och regisseras av bostadsföretaget som bjuder in aktörer, bland dem hyresgästerna.

Möten är viktiga delar i den komplicerade planerings- och byggprocess som leder fram till en ombyggnad. Det finns olika slag av möten. **Projekteringsmötena** är de verkliga arbetsmötena, där bostadsföretagets representanter och konsulter träffas, går igenom arbetet och beslutar om nästa steg. Ibland, men inte alltid, får hyresgästrepresentanter vara närvarande.

Hyresgästerna inbjuds i först hand till **samråds- och informationsmöten**. Dessa mötenes funktion kan variera, liksom benämningen antyder. De måste finnas av formella skäl, men de tilldelas en marginell tid. På mötena gäller byggsektorns dominerande tidsbegrepp: att snabbt ta sig från punkt A till B, en process där tid räknas i pengar. Presentation av förslag dominerar och de synpunkter som hinner framföras av hyresgäster blir ett slumpmässigt urval. Hyresgästernas mera långsiktiga intresse

av ett väl fungerande bostadsområde på lång sikt kan vara svårt att föra fram och foga in i detta slags planeringsprocess.

Det beskrivna mötet är inget samrådsmöte utan ett regelrätt delgivningsmöte. Hyresgästerna skall delges Göteborgshems beslut om att de ska sägas upp. Dessa hyresgäster har inte kunnat påverka att just deras uppgångar ska byggas om på ett genomgripande sätt. De drabbas av planeringen. De som framför synpunkter inom den av bostadsföretaget satta ramen blir också de motsagda av Göteborgshem och Hyresgästföreningen samfällt. Här står det klart vem som bestämmer.

För hyresgästerna är det dåliga nyheter som serveras. Därför kostar bostadsföretaget på sig att servera mazariner för att mildra hyresgästernas känslor. De centralt bestämda planerna serveras inlindade i sötna och vänliga ord.

Stadsstudiecentrums roll i en situation som denna är svår. Det finns i detta läge inget utrymme för att diskutera själva planerna på ombyggnad av lägenheterna i de här trappuppgångarna. Stadsstudiecentrum kan bara bidra med sakupplysningar till hyresgäster som undrar över vilka ersättningslägenheter som finns och hur man får förslag på sådana. En annan roll är att hyresgästerna kan komma dit och prata av sig efter mötet, lufta sin syn på planeringen och det samhälleliga dramat. På lång sikt kan Stadsstudiecentrums dokumentation av planeringsprocesser leda till förändrade rutiner.

Här fungerar Stadsstudiecentrum som kunskapsförmedlare till hyresgäster, som öppet forum och som granskare av stadsförnyelseprocesserna.

S10. Samrådsprocess och låneprocess

Nya balkonger på Klarvädersgatan?

Samrådet kring miljöförbättringarna på Sol- och Klarvädersgatan gick till på sedvanligt sätt. Ett förslag presenterades av arkitekter och landskapsarkitekter. Det visade en grönare gård, nya fasader, ny kvartersstuga och förbättringar av trafik och parkering. Hyresgästerna var glada - förslaget innebar ju ett stort lyft för det slitna och illa förvaltade området. Men de kom med en hel del synpunkter också, t.ex. att

drag och köldgenomslag måste undersökas och åtgärdas. AB Göteborgshem noterade detta och lovade titta närmare på det. I det sammanhanget diskuterades också att byta fönster, men det ansågs för dyrt.

Men så var det det här med balkonger. Husen var byggda med små balkonger kopplade till badrummet. De var avsedda för vådring av arbetskläder. Vid samrådsmötena framförde många hyresgäster önskemål om rejäla balkonger. Bostadsföretaget svarade att det skulle bli för dyrt. Man menade, att det inte skulle gå att få lån till sådant. Hyresgästerna accepterade faktum tills vidare.

Under året undersökte Göteborgshem möjligheterna att få ROT-lån till ombyggnaden av den första gården. Vid ett möte på chefsnivå bestämdes, utan samråd med hyresgästerna, att Klarvädersgatan skulle få nya balkonger tack vare dessa nya lånemöjligheter.

När detta meddelades till hyresgästerna blev reaktionen blandad. Många blev förstås glada över att få nya balkonger. Men några ansåg, att när det nu tydligen fanns mer pengar, så borde man i stället byta fönstren som på många håll var i dåligt skick. Kontaktkommittén drev nu linjen att nya fönster var viktigare än nya balkonger.

När kontaktkommittén framförde detta krav till bostadsföretaget, startade en febril aktivitet. En rad möten ordnades med tunga representanter för Göteborgshem och Hyresgästföreningen. Hyresgästerna pekade på andra kvarter som Göteborgshem byggt om. Där hade man tilläggsisolerat fasaderna och inte bytt fönster. När sedan fönstren måste bytas några år senare uppstod stora tekniska problem. "Bättre och billigare att byta nu", ansåg kontaktkommittén. Men Göteborgshem stod fast vid sitt nej. De nya lånen gick inte att använda till fönsterbyte, och detta skulle därför bli orimligt dyrt.

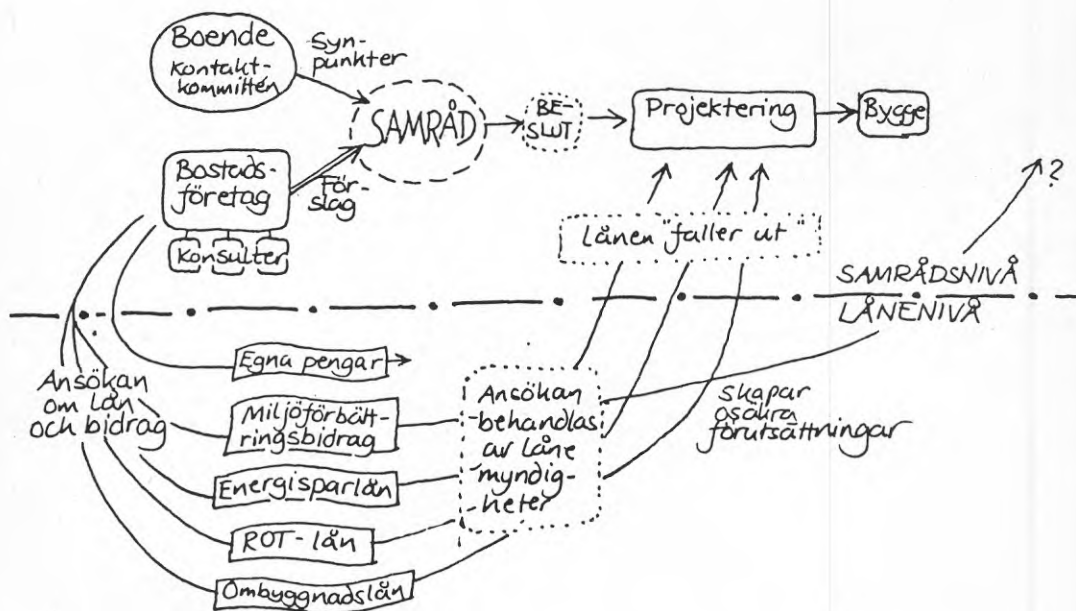
När nästa gård byggdes om byttes fönstren och balkongerna placerades ut litet mer sparsamt. Är detta ett resultat av diskussionerna? Har lånemöjligheterna förändrats?

Samrådsnivå och lånenivå

Fallet med balkonger och fönsterbyten på Klarvädersgatan belyser ett problem som handlar om både boinflytande och pedagogik. Samråd inför upprustningen av ett bostads-

Figur 7.15 Det ombyggda Klarvädersgatan, med nya balkonger men med de gamla fönstren kvar.

Figur 7.16 Schematisk illustration av samrådsnivå och lånenivå: synligt respektive osynligt för hyresgästerna.

kvarter är **inflytande på konsultationsnivå** (Se S5 samt sid. 21) Bostadsföretaget presenterar miljöförbättringarna som ett generöst förslag som hyresgästerna kan komplettera med egna önskelistor. Det förslag som visas har som regel redan begränsats genom bostadsföretagets egna föreställningar och låneramar, men sådana överväganden redovisas sällan på mötena. Vilka alternativ man har strukit och varför, var det finns öppningar för att komma med nya förslag - det är nyanser som försvinner i ett vanligt samråd. Lånen figurerar i bakgrunden, men på ett ganska ogripbart sätt. De kan tas fram som ett hot vid alltför vidlyftiga hyresgästönskemål. Det händer någon gång att de tas fram för att belysa en framtida möjlighet.

Det konkreta samrådet kring miljöförbättringarna förs mellan hyresgäster och bostadsföretagets projektledare med konsulter. Det ingår i "formuleringsprocessen" (se sid. 19). Projektledaren tar med sig samrådets resultat och frågor till en annan nivå, en värld dominerad av kalkyler och där chefer, lånehandläggare och långivande myndigheter rör sig. Här pågår "resursanskaffningsprocessen". Till denna värld har hyresgästerna inte tillträde. Den är abstrakt och obegriplig. Här gäller en annan tidsuppfattning än på gården vid Klarvädersgatan. Lånebehandlingen kan dra ut långt på tiden utan närmare förklaringar. Tiden kan gå förbi den punkt när de flesta hyresgäster har gett upp hoppet om att få se några miljöförbättringar, och många faller kommentaren: "Det är väl lika bra att man flyttar."

Synligt och osynligt

Begreppet "lånearkitektur" syftar på att Sveriges bostadsbebyggelse har fått en mycket ensartad utformning på grund av styrande lånebestämmelser. I detta begrepp ligger en insikt om att bakomliggande, "osynliga", strukturer får synliga uttryck, en form av sociomateria. Men vid normala samrådsmöten resoneras bara om det direkt synliga: hus och utemiljö. Hur den aktuella lånesituationen konkret påverkar valmöjligheterna i upprustning av miljön diskuteras inte.

I det här sammanhanget har **stadsstudiecentrum** en viktig roll som granskare och förmedlare av kunskaper till hyresgästerna. Att göra det osynliga synligt, genom att hitta nycklar och formulera samband, är en viktig uppgift i

arbetet med stadsstudier. Stadsstudiecentrum försökte vid flera tillfällen få Göteborgshem att redovisa lånebilderna med dess konsekvenser. Flera hyresgäster framförde också önskemål om att få överblick över kvarterets och upprustningens ekonomi. Men det var omöjligt att få fram belysande siffror eller bilder i tid.

Se även figur 7.16 som visar ett sätt att åskådliggöra de olika nivåerna "samrådsnivå" och "lånenivå" och deras samband med hur tiden går under ett samrådsstede.

S11. Stadsförnyelse till allas bästa?

Många glada projekt

Nyföretagshuset. "Bli din egen i Norra Biskopsgården. Tillsammans skapar vi en spännande framtid..." Så inbjöd AB Göteborgshem företagare och föreningar till att vara med och bygga upp ett nyföretagshus i Biskopsgården. Ett inledande möte hölls i sant kreativ och positiv anda - men sedan blev det tyst. Det kom inte ens ett meddelande om att projektet hade avbrutits.

Skogskojan. "Nu har du som bor i Göteborgshems hus på Sol- och Klarvädersgatan samt Friskvåderstorget möjlighet att förverkliga dina drömmar om en egen täppa att påta i och om du så vill också en egen liten stuga." Så stod det i inbjudan till möte om ett skogskoloniområde i Biskopsgården av samma modell som det lyckade Lövkojan i Lövgärdet. Många var intresserade, men det kom kraftiga protester från dem som inte ville se några ingrepp i friluftsområdet. Nya tomter prövades, men olika förvaltningar sade nej. Till slut rann det hela ut i sanden.

Solbergen. "Mitt i naturen, med all service inpå husknuten. Med egna bärbuskar och fruktträd utför fönstret. Och med egen vicevärd... Här - i vårt nygamla bostadsområde på Sol- och Klarvädersgatan - ska vi tillsammans med våra hyresgäster skapa ett kvalitetsboende av hög klass." Så skrev AB Göteborgshem 1985 i en reklambroschyr om det nydöpta "Solbergen". Den första etappen var påbörjad men det gick trögt med fortsättningen. Den ena halvan, Solvädersgatan, lämnades utan underhåll. Göteborgshem blev 1987 Poseidon, och 1988 beskrevs Solvädersgatan (f.d. Solbergen) som

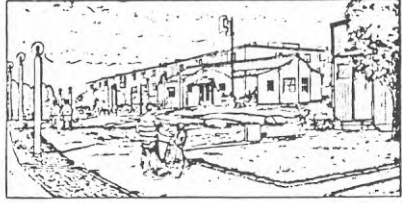
Kan du bo bättre? UTAN INSATS – MEN ÄNDÅ MED INFLYTANDE

ME i naturen, med all service inom huskvarteret, med egen förskola och matstuga i uterummet. Och med egen tvättstuga. Att bo i Solbergen ska innebära trygghet och trygghet. Här i vårt nygamla bostadsområde på Söl och Klaraströmet i Göteborg ska vi tillsammans med våra hyresgäster skapa ett bostadsområde av hög kvalitet.

Utan de närmaste åren kommer vi att totalt förnya den yttre miljön. Samtidigt ska vi också förbättra servicen i området. Det gäller såväl vår egen hyresgästservice som den kommunala och samhälleliga servicen.

Arbetet med den första etappen – Klaraströmet – har redan startat. Sedan följer under de närmaste åren de två andra etapperna. Arkitektur och byggnad ska vara av hög kvalitet. De grönare delarna ska vara fräscha, friska och byggkvalitet. Samtidigt ska byggkostnader vi får ett stort utnyttjande i våra nya bostäder.

Alla bostäder ska vara utrustade med tvättstuga, kylskåp och tvättmaskin. Och med i områdena byggs det även ut cykel- och barnvagnställen. Ett stort arbete väntar på att förbättra servicen i området. Det gäller såväl vår egen hyresgästservice som den kommunala och samhälleliga servicen.

Fotografierat av AB Göteborgshem.

Två etapper om bostadsområdet erbjuder utrustningar för tvättning, tvätt och grönare. Förutom tvättstuga och kylskåp erbjuds även matstuga och andra gemenskapssamlingar. Det är ett uttryck för ett stort utnyttjande av våra lokaler i Solbergen.

18. Länge de mest synliga förändringarna. Solbergen ska bli ett område där det är möjligt att flytta bostadsområde som vi har på ett sätt som gör att vi inte bara har ett bra serviceutbud av hög kvalitet. Därför måste vi också tänka på att förbättra servicen i området. Det gäller såväl vår egen hyresgästservice som den kommunala och samhälleliga servicen. Ett stort arbete väntar på att förbättra servicen i området. Det gäller såväl vår egen hyresgästservice som den kommunala och samhälleliga servicen.

Två etapper om bostadsområdet erbjuder utrustningar för tvättning, tvätt och grönare. Förutom tvättstuga och kylskåp erbjuds även matstuga och andra gemenskapssamlingar. Det är ett uttryck för ett stort utnyttjande av våra lokaler i Solbergen.

Allt har någon på plats som snabbt kan få en helhetsbild av de olika problemen, en person som alla känner och som själv känner sig ansvarig – det tror vi hjälper mycket till att skapa ett bra utbud av hög kvalitet i området.

15. Vårkvarter av varierande slag, från små, enkla bostäder till stora, komplexa bostäder. Samtidigt ska byggkostnader vi får ett stort utnyttjande i våra nya bostäder.

16. Vårkvarter av varierande slag, från små, enkla bostäder till stora, komplexa bostäder. Samtidigt ska byggkostnader vi får ett stort utnyttjande i våra nya bostäder.

17. Vårkvarter av varierande slag, från små, enkla bostäder till stora, komplexa bostäder. Samtidigt ska byggkostnader vi får ett stort utnyttjande i våra nya bostäder.

Tillsammans skapar vi en spännande framtid i norra Biskopsgården

Informational brochure content with illustrations of people in various settings, including a person sitting at a desk, a person walking, and a person sitting on a bench.

KOLONIOMRÅDE I SJUMILASKOGEN
SKOGSKOJAN

En egen odlingslott – eller kolonistuga
Nu har du chansen. Och alldeles in på knuten!

Valkommen till informationsmöte
tisdag 5 mars kl 19:00 i Sjumilaskogens aula
AB Göteborgshem

Figur 7.17 Ur Göteborgshems informationsbroschyrer om Solbergen, Nyföretagsmassan samt Skogskojan.

Idealbild och realbild

Bostadsföretagen presenterar sina upprustnings- och stadsförnyelseprojekt i påkostade broschyrer med reklamens språk och grafiska uttryck. De positiva planerna och de vackra broschyrerna uttrycker en förhoppning, en bostadsföretagens **idealbild** av verkligheten och framtiden.

Denna idealbild skiljer sig ganska mycket från verkligheten i bostadsområdena, den **realbild** som hyresgästerna har. De är vana vid att underhåll försummas och att projekt inte blir av. Många får dålig service och ibland t.o.m. ett snorkigt bemötande. Att leva i denna realbild och få bostadsföretagens idealbild presenterad för sig kan väcka både förhoppningar och misstro. Man får ibland känslan att bostadsföretagen själva inte tror på idealbild, eller att den bara hävdas av framtidsinriktade projektledare och informationsfolk på företaget, inte av förvaltningspersonalen. Idealbild speglar kanske en rädsla för att det aktuella kvarteret i realiteten inte ska visa sig tillräckligt attraktivt för dem man vill nå.

en trist och negativ, hårt nedsliten bostadsmiljö. Poseidon förordade rivning. De tre exemplen är ett urval. Det ena projektet efter det andra presenteras. Varje stadsförnyelseinsats presenteras som den mest positiva och fräschaste hittills. Med varje nytt projekt utlovas ett lyft för området. Många av projekten havererar (se ovan). Andra genomförs, men man får sällan veta om modellen var lyckad eller om den hade brister att lära sig av. Snart är det dags för nästa projekt som presenterar något nytt, en total förbättring, som om det vore det första i stadsdelen och världen.

Avsiktlig och oavsiktlig pedagogik

Idealbildens broschyrer innehåller både avsiktliga och oavsiktliga budskap. Avsikten är givetvis att människor ska tro på bostadsföretagets ambitioner och möjligheter att skapa attraktiva områden. Om broschyrernas löften hade följts av ett kraftfullt genomförande, hade den positiva pedagogiken kunnat bli stark: vi vill och vi lyckas. Men när broschyrens ställs mot bostadsområdets miljö och erfarenheter kan effekten bli att det klingar falskt.

Många projekt presenteras i vackra broschyrer, men avbryts sedan. Oftast kommer inga förklaringar från bostadsföretagen. Att projekt på detta sätt misslyckas skapar en egen pedagogik, som består i att man ser och funderar över de havererade projekten och gör sig en egen bild av ett bostadsföretag, som inte kan fullfölja sina utfästelser. Detta kan skapa resignation i området och bostadsföretaget kan förlora i trovärdighet. Bostadsföretagens ständigt nya satsningar utan utvärdering gör det svårt att bygga upp en samlad kunskap om vad som är lyckat och misslyckat i olika processer.

Ett annat problem med att idealbilden får så stark position i bostadsföretagens pedagogik är att det synliga och ytliga gynnas på bekostnad av mer djupgående analyser.

Stadsstudiecentrum har i Biskopsgården verkat för en **realbildens** pedagogik. Vi har försökt ta reda på vad som ligger bakom presentationsbrochyrer lika väl som bakom utebliven information. Det har inte alltid lyckats, men vi såg det som en viktig förberedelse inför kommande projekt att på detta sätt försöka kartlägga planeringens idealbilder och realbilder.

Ett särskilt problem är att förhålla sig till de förväntningar som ställs på förändringar i området. Alltför optimistisk hållning (bara man argumenterar så går det att genomföra vad man vill) eller pessimistisk (låsningsarna och hindren är många och oöverstigliga) leder lätt till besvikelser respektive resignation. Att försöka hålla både realbilden och höga målsättningar levande samtidigt kan vara en möjlig hållning.

S12. När Stadsstudiecentrum flyttade från Bergsjön till Biskopsgården

Sommaren 1982 sökte vi anslag för forskningsprojektet "Stadsstudier som led i stadsförnyelse...". Platsen var bestämd till Bergsjön, ett "miljonprogramsområde" i östra Göteborg, där AB Göteborgshem hade många tomma lägenheter. Bostadsföretaget hade därför skisserat ett program där fysisk upprustning skulle kombineras med nya verksamheter och andra socialt inriktade åtgärder.

Inom det aktuella området i Bergsjön ligger bl.a. det hus som byggts om till kollektivhuset Stacken. I andra höghus planerades sjukhem och kollektiva boendeformer för äldre. Ett annat delområde var Stjärnbildsgatan med ett sedan länge aktivt kvartersråd. Ett stadsstudiecentrum skulle kunna fylla många viktiga uppgifter i en stadsförnyelse här. Flera andra aktiva boendegrupper och skolor, där vi visste att det fanns ett intresse för stadsstudier gjorde att det var spännande att gå runt och bekanta sig med Bergsjön med sikte på kommande stadsstudier.

Under sommaren signalerade Göteborgshems projektledare att jag skulle ligga lågt med kontakter i Bergsjön. Någon närmare förklaring fick jag inte. Vid nästa kontakt med Göteborgshem frågade de om jag kunde tänka mig att ha stadsstudiecentrum i Biskopsgården istället. Något undrande gick jag med på det. Jag hade under ett par år arbetat i det området, dels som arkitektstuderande, dels som kommunal utredare och hade en del kontakter kvar.

Efter ett brev till Bygghörsrådet med förklaringar kunde projektet snabbt komma igång i Biskopsgården istället. Men - vad hände egentligen i Bergsjön?

Göteborgshems ledning hade bestämt en helt ny framtid för kvarteren i Bergsjön. Något omfattande åtgärdsprogram skulle inte startas och det fanns inget utrymme för ett stadsstudiecentrum. På Stjärnbildsgatan skulle ett stort tekniskt experiment utföras, där husens övervåningar lyftes av och bottenvåningarna byggdes om till radhus. De andra kvarteren skulle säljas till Riksbyggen och HSB.

Det var första gången jag fick erfara, att bostadsföretagens ledningar kan besluta sig för stora, företagsekonomiskt motiverade grepp som gör allt tal om boinflytande orealistiskt.

Figur 7.18 Den riksberkanta spårvägslinje 5 - en del av resan från Bergsjön till Biskopsgården.

Andra områden, som i det här fallet Biskopsgården, får stanna kvar bland dem som är intressanta att rusta upp och därmed aktuella för boinflytande.

I Bergsjön byggde Riksbyggen om Teleskopgatan och HSB byggde om Kvadrantgatan. I de sålunda skapade bostadsrättskvarteren finns inga tomma lägenheter. Göteborgshem satte igång med sin uppmärksammade nedmontering av elementhus på Stjärnbildsgatan och skapade ett attraktivt radhuskvarter. När första etappen var klar, ville de flesta hyresgäster att resten av området skulle rustas upp. Antalet tomma lägenheter började dessutom att minska så en nedmontering var inte lika angelägen. men Göteborgshem bestämde sig för att montera ned resten av husen också, under kraftiga protester från de boende.

I detta läge hade lärare i Bergsjön (inspirerade av Centrum för Byggnadskulturs arbete) kommit igång med stadsstudiearbete. Ett naturligt studieämne blev förstas nedmonteringen, de boendes situation och önskemål samt Göteborgshems motiv. Ett rikhaltigt material, som inte visade Göteborgshem i någon positiv da-

ger, producerat av skoleleverna, ställdes ut i en utställningslokal i Bergsjöns centrum.

En mörk natt försvann material från elevernas utställning, vilken stod i en låst utställningshall. Det var av någon anledning endast kontroversiella tidningsurklipp som försvann...

Översiktliga stadsstudier

Efter elva stadspedagogiska situationer i Biskopsgården som visar hur pedagogik i staden fungerar på nära håll ger jag detta exempel på "översiktspedagogik". Händelser på olika håll i staden hänger samman och bildar ett mönster. Stadsförnyelsens, eller snarare stadsförnyelsemarknadens, villkor drabbar områden på olika sätt även om de byggs under i stort sett identiska förhållanden. Idag har dessa delar av Bergsjön rustats upp och har en högre status - medan Solvädersgatan i Biskopsgården hotas av rivning för att det är så nedgången. Protester mot rivningarna uppträder på Solvädersgatan liksom de gjorde i Bergsjön.

Enskilda bostadskvarter i utsatt läge och deras hyresgäster får betala priset för experimenterandet med hustyper och byggmaterial som var omfattande i såväl Biskopsgården och Bergsjön. De har också fått betala genom efter-satt underhåll och osäkra framtidsutsikter när deras områden har visat sig inte gå ihop ekonomiskt. Det förefaller rimligare att ta problemen och lösningarna i sådana områden som tecken på att 50- och 60-talskvarterens problem är stora som en konsekvens av en bostadspolitik som hela samhället stod bakom när den lanserades. Frågan är på vilket sätt samhället kan ta ansvar på 90-talet.

En annan fråga är hur ett Stadsstudiecentrum skulle ha kunnat agera i de laddade situationerna kring nedmonteringen av Stjärnbildsgatan eller rivningsdiskussionen kring Solvädersgatan. I sådana situationer ökar behovet av information och diskussion kraftigt. Rykten sprids, motstridig information går ut, smygagerande från bostadsföretagen förekommer ibland. Det verkar vara då Stadsstudiecentrum behövs bäst.

Sammanfattning

Sammantaget ger de stadspedagogiska situationerna en bild av möjligheter och hinder. Möjligheter finns att starta pedagogiska processer som kan stödja en planeringsprocess och leda den i för de boende önskvärd riktning.

Hindren visar också på pedagogiska uppgifter. Det gäller att göra planeringsprocesserna gripbara för att finna angreppspunkter för att förbättra dem.

I kapitel 9 utvecklas resonemanget om hinder och möjligheter något.

8. Slutsatser 1: Hur lyckades Stadsstudiecentrum i Biskopsgården?

*Även en sjumilafärd börjar med ett steg.
Efter kinesisk vishet.*

I detta kapitel diskuteras de resultat projektet har nått i stadsdelen Biskopsgården inom olika arbetsfält och gentemot olika intressenter. Jag tar också upp stadsdelens speciella förutsättningar.

I nästa kapitel (9) diskuteras mer allmänna resultat om Stadsstudiecentrum som metod. Här tar jag också upp forskningsresultat som rör Stadsstudiecentrums möjligheter att göra planeringsprocesser gripbara och påverkbara. Här tas också hinder upp.

Hindren har en tendens att dominera bilden. För att ge mer rättvisa åt Stadsstudiecentrums möjligheter går jag i kap. 10 igenom ett antal framtidsbilder, som visar vilket resultatet skulle kunna bli om några hinder undanröjs, vilket inte är omöjligt.

Resultat inom olika arbetsområden

Stadsstudiecentrums arbete har varit inriktat på att starta processer och åstadkomma miljöförbättringar i stadsdelen. Jag går nedan igenom några processmål och hur de har förverkligats:

- Skapa en öppen pedagogisk miljö i stadsdelen
- Driva ett mångsidigt Stadsstudiecentrum

- Förbättra den fysiska miljön
- Förbättra pågående planering av miljöförbättringar
- Utveckla nya planeringsmetoder med pedagogiskt inslag
- Väcka intresse för arbetssättet
- Få andra att ta över verksamheten

Skapa en öppen pedagogisk miljö i stadsdelen

Stadsstudiecentrum har med sin öppna utställningslokal, sin medverkan i en rad möten och delprojekt och sin utgivning av stadsdelstidningen alltmer kommit att uppfattas som ett ställe dit människor kan vända sig om de är intresserade av stadsdelen. Under samrådet på Klarvädsgatan fungerade lokalen som ett informations- och samtalscentrum för hyresgäster och kontaktkommitté, samtidigt som vi drev samarbete med skola, Fritidsförvaltning, bostadsföretag m.fl. De senaste åren (med en mindre utåtriktad lokal) har den senare typen av arbeten dominerat och kretsen av dem vi samarbetat med ändrats. Efterfrågan på Stadsstudiecentrums tjänster från olika intressenter har växlat i ett mönster som nära följer bostadsmarknadens förändringar i Göteborg, men den mångsidiga inriktningen har hela tiden dragit

till sig människor som velat ha olika slags (sam-)arbete utfört.

Driva ett mångsidigt Stadsstudiecentrum

Idén om det mångsidiga informationscentret förverkligades och våra olika tjänster utnyttjades av olika grupper. Vi kunde utföra dessa tjänster parallellt. Med begränsade resurser var vi samtidigt kärnan i samrådet, skolans samarbetspart, hjälpreda åt stadsdelens olika organisationer och förvaltningar, en öppen utställningslokal, lokalt bibliotek och arkiv, stadsdelstidningens redaktion, studielokal och resurscentrum för enskilda.

Förbättra den fysiska miljön

Projektets arbete har avsatt få fysiska resultat i miljön. Det är en stor brist. Även små förbättringar kan ha stor betydelse för känslan i ett område. Fysiska resultat kan också påminna om lyckade planerings- och kunskapsprocesser. Ombyggnaden av Vårskolans skolgård är det lysande exemplet, där det har fungerat så. I övrigt har få miljöer förändrats som en direkt följd av stadsstudiearbetena. Vissa inslag i upprustningen av Klarvädersgatan kan dock spåras till den ökade aktivitet i kontaktkommittén som Stadsstudiecentrum bidrog till.

Många goda uppslag till fysiska förbättringar med tillhörande idéer om hur de skulle genomföras har kommit fram i samtalen på Stadsstudiecentrum. En del av dem accepterades av bostadsföretagen, men inte några, inte ens de allra enklaste, har förverkligats. Efter projektets avslutning planerar AB Poseidon rivning och nybyggnad av Solvädersgatan, en förändring som på intet sätt påverkats av samarbetet med Stadsstudiecentrum.

Förbättra pågående planering av miljöförbättringar

Det mest påtagliga resultatet är att c:a 15 % av hushållen på Sol- och Klarvädersgatan har besökt Stadsstudiecentrum under samrådet, tittat på utställningen, ställt frågor, resonerat och lämnat förslag. I några fall bidrog vi till att samrådsmötena blev mer välbesökta. I intervjuer har hyresgäster uttryckt att Stadsstudiecentrum har fungerat som en bra

informationskälla för dem. Detta gäller för de tidiga skedena av förnyelsen, när intresset var som störst bland hyresgästerna och deras förhoppningar om en snabb upprustning av hela området fanns kvar.

I senare skeden av detta stadsförnyelseprojekt, och i andra projekt i området har intresset för samarbete varit minimalt från bostadsföretaget. Ingen information har kommit ut i tid och mycket har rört sig på chefsnivå. Kontaktkommittéerna har gått igenom kriser och vi har inte ensamma kunnat driva fram en utåtriktad informationsverksamhet på motsvarande sätt som i de tidiga skedena.

Utveckla nya planeringsmetoder med pedagogiskt inslag

Vår ambition att låta ungdomars synpunkter via skolarbete eller på annat sätt direkt gå in och påverka stadsförnyelsens resultat har i de flesta fall inte visat sig möjlig att uppfylla, trots positiv inställning från de flesta håll. Desto mer glädjande är att vi med vårt stadsstudieinitiativ drog igång en planeringsprocess som får betraktas som nära nog ideal: Vårskolans elever som planerade och genomförde upprustning av sin skolgård. Se kap. 9, situation S4. Resultatet är både en förbättrad skolgård och en erfarenhet hos barnen hur det är att själv vara med och förändra. Dessutom har arbetet lett till en bättre stämning i skolan.

Väcka intresse för arbetssättet

Ett syfte har varit att få många olika grupper intresserade av arbetssättet i stadsstudier. Utöver AB Göteborgshem som medverkade från början och hyresgästerna i området har vi efterhand väckt intresse hos:

- kontaktkommittén på Sol- och Klarvädersgatan: samarbete kring ombyggnadsförslag, möten, informationsmaterial m.m.
- skolan: studiedag, stadsstudiearbeten i klasser, ekonomiska bidrag
- fritidsförvaltningen: initiativ till samarbete kring stadsdelstidning, arbete med ungdomsgrupp, ekonomiska bidrag m.m.
- biblioteket: utbyte av material och litteraturlista, ekonomiska bidrag

- socialförvaltningen: samarbete kring områdesbeskrivning m.m.
- Bostadsbolaget: ekonomiskt bidrag, uppdrag att göra områdesbroschyr.

Samtliga intressenter har uttalat sig mycket positivt om verksamheten, beklagat att det inte går att få fram medel och pekat på att de beslutade stadsdelsnämnderna verkar i samma anda samt att inom stadsdelsnämndens ram skulle ett stadsstudiecentrum kunna fungera. När antalet tomma lägenheter i stadsdelen minskade, avtog dock bostadsföretagets intresse för stadsstudiecentrum påtagligt.

Få andra att ta över verksamheten

Stadsstudiecentrums mål är att de verksamheter som startas i samarbete med t.ex. skola och hyresgäster så småningom skall kunna stå på egna ben. Det verkar dock som om det tillskott i kunskaper och personal som vi har bidragit med fortfarande efter fyra år skulle vara nödvändigt för att driva verksamheterna vidare, möjligen med undantag för visst utvecklingsarbete inom skolan.

Hur fungerade samarbetet med olika intressenter?

Stadsstudiecentrums idé har varit att skapa samarbete i olika projekt. En rad sådana har genomförts. I andra fall har den andra parten dragit sig ur, och Stadsstudiecentrum har själv fått fullfölja eller lägga ned projektet. Intressenter där vi har haft ett ömsesidigt utbyte:

AB Göteborgshem visade stort intresse och tog många initiativ i början. De utnyttjade våra tjänster hårt, snarast "beställde" uppdrag men var också generösa med extra anslag när projektiden behövde förlängas. När antalet tomma lägenheter blev färre i området minskade intresset. Den stora scenförändringen skedde julen 1986 när Göteborgshem omstrukturerades till Bostads AB Poseidon. Därefter var intresset för vårt arbete så gott som obefintligt. Efter hand slutade all personal som vi haft direkt samarbete med och som varit drivande när Stadsstudiecentrum startade.

Konsulterna som AB Göteborgshem anlidade i upprustningsplaneringen, främst arkitekter

och landskapsarkitekter, såg oss som en bra samarbetspart som hade intressanta kunskaper om stadsdelen men ändå en yrkeskunskap som planerare. Vi hjälpte gärna till och fick i gengäld lätt ritningsmaterial från dem.

Bostadsbolaget var angelägna om att komma med på ett hörn. De ansåg att vi alltför mycket var "Göteborgshems Stadsstudiecentrum". Vi hade ett begränsat samarbete kring stadsdelstidningen. De ville styra mycket men betala litet. Snabbt indragna medel ställde till problem på slutet. Bostadsbolaget var de enda som beställde ett regelrätt konsultuppdrag av oss: en kvartersbroschyr (som dock aldrig trycktes).

De boende och kontaktkommittén på Sol och Klarvädersgatan hade vi ett mångsidigt samarbete med. Vi fungerade som boendekonsulter under kommitténs aktiva perioder: deltog i bostadsmöten, ordnade utställningar av miljöförbättringsförslag, diskuterade med styrelsen, gjorde informationsmaterial, ordnade tematräffar, deltog i arrangemang m.m. Med vårt arbete stärktes kontaktkommitténs och andra boendes position i förhållande till bostadsföretaget. I intervjuer har boende varit mycket positiva till våra utställningar, informationen, boendeträffarna och kvarterstidningen.

Skolan fick vi bra kontakt med direkt, genom en mycket positiv skolledning och ett antal intresserade lärare. Det tog tid att få igång stadsstudiearbeten, men de som blev av blev väl genomförda. I intervju förklarar rektor varför man (tyvärr) inte har kunnat utnyttja Stadsstudiecentrum bättre. Lärarna uppfattar nya idéer som pålagor och de som är eldsjälur är ofta upptagna av egna projekt. Under projekttiden hörde lärare av sig och ville pröva liknande arbetsätt, men det stupade ofta på organisatoriska svårigheter inom skolan. En av de aktiva lärarna har i intervju sagt att han själv försöker tillämpa sina erfarenheter från vårt stadsstudiearbete på högstadiet i nya klasser.

Fritidsförvaltningen såg Stadsstudiecentrum som en samarbetspart på samma våglängd. Vi blev indragna i mycket, t.ex. kulturfestivaler och förslag till miljöuppustning kring deras anläggningar. Samarbete med en ungdomsgrupp ledde till det utvecklade redaktionella samarbetet kring stadsdelstidningen Nya Biskopsbladet.

Biblioteket i stadsdelen har vi samarbetat med, mest så att vi har servat med lokalt material om stadsdelen och utställningar på biblioteket.

Områdesgruppen, bestående av representanter från ovanstående förvaltningar plus socialförvaltningen har fungerat som ett forum för gemensamt arbete i stadsdelen. Vi har varit inbjudna till mötena och utbytet av information har varit ömsesidigt givande. Här formulerades idéerna om att Stadsstudiecentrum i en framtid skulle kunna betjäna stadsdelsnämnden.

Föreningar. Studieförbundet Kursverksamheten resp. Pensionärernas Riksorganisation anordnade studiecirklar med Stadsstudiecentrum som ledning och stadsstudier (vandringar och studiebesök) som metod.

Enskilda. Många enskilda personer har hört av sig med frågor eller velat ha litet hjälp i något ärende. Dessa frågor har spänt över ett mycket brett fält.

Viktiga intressenter som vi haft samtal med men inte fått igång regelbundet samarbete är Hyresgästföreningen och dess kontaktkommitéer i andra kvarter, det övriga föreningslivet samt stadsbyggnadskontoret. Föreningar och kontaktkommitéer har dock medverkat i stadsdelstidningen vid flera tillfällen.

Lyckades Stadsstudiecentrum i Biskopsgården?

Norra Biskopsgårdens Stadsstudiecentrum har medfört förbättringar jämfört med hur det var i stadsdelen tidigare. Däremot har projektet misslyckats i förhållande till vad många människor skulle önska att det ledde till.

Frågan är också vad som är rimligt att önska. Varje projekt av det här slaget ger en egen bild av hinder, möjligheter och nycklar till förbättrade planeringsprocesser. Denna bild läggs till andra bilder i mönstret.

Några faktorer som är speciella för Biskopsgården kan vara skäl till att det är svårt att uppnå bra resultat i form av ett omfattande och långsiktigt engagemang från boendegrupper.

- Genom inbyggd dålig kvalitet och bristfällig förvaltning, men också på grund av miljöföreningar, har området blivit ett sådant som stora grupper gärna flyttar vidare ifrån. Biskopsgården är inget mål i boendekarriären.
- De grupper som satsar på Biskopsgården, främst invandrarna, hindras av språksvårigheter och dubbla identiteter att engagera sig i den svenska samrådsapparaten.

- Biskopsgården är en hembygd utan kärna. För många är identiteten snarare Hisingen (gamla Hisingsbor), för andra är det Göteborg (det är nära till stadens centrum, som är en mötesplats).
- Bostadsföretagen är starka intressenter som bestämmer över planering och stadsförnyelse i stadsdelen. Inflytandet blir på bostadsföretagens villkor: samråd eller genomgripande ombyggnad s.k. turn-around.
- Bostadsföretagens starka inflytande har också medfört att svängningarna på bostadsmarknaden märkts tydligt i stadsdelen. Detta har tagit sig uttryckt i snabbt ändrad inställning till olika typer av förbättringar och till Stadsstudiecentrum.

9. Slutsatser 2: Stadsstudiecentrum som metod

*Nog finns det mål och mening i vår färd
men det är vägen, som är mödan värd*
Karin Boye

I detta kapitel tar jag upp allmänna slutsatser inom tre fält:

- Hur har Stadsstudiecentrum fungerat som arbetsmetod, som verktyg?
- Hur har Stadsstudiecentrum kunnat göra planeringsprocesser gripbara och hur har miljön kunnat förbättras? Vilka har hindren varit?
- Hur har forskningsprocessen fungerat?

Stadsstudiecentrum som arbetsmetod

Stadsstudiecentrums arbete i Biskopsgården har lett till resultat i stadsdelen. Arbetet har också gett tillfälle att pröva själva metoden, vilket beskrivs i kap. 7 och i **handboken**.

Slutsatserna kan kort sammanfattas i några punkter:

Med relativt små resurser går det att bygga upp ett Stadsstudiecentrum där det öppna och mångsidiga arbetssättet fungerar. För att verksamheten ska kunna fungera permanent krävs dock en garanterad basresurs. Forskningsanslag och osäkra bidrag från bostadsföretag ger inte den nödvändiga stabiliteten.

Detta överensstämmer väl med de brittiska erfarenheterna (se CUSC 1984). Här betonar man starkt vikten av en finansiering som är stabil, men samtidigt inte binder verksamhetens inriktning.

I Stadsstudiecentrums metod ingår det beprövade fältkontoret för planering, som använts på sina håll i olika kommuner. (Miller 1982, sid. 53) Stadsstudiecentrums erfarenheter understryker fördelarna med den öppna planerarattityd som fältkontoret uttrycker.

Den andra hörnstenen i arbetet är metoden "Gatan som klassrum". Våra erfarenheter har snarast stärkt övertygelsen om metodens fördelar. Se exempel i kap. 7, S2-S4. Både i skolarbete och i studiecirkel har miljön tolkats på platsen på ett mångsidigt sätt.

Forskningens resultat: vilka möjligheter har Stadsstudiecentrum att förbättra planeringsprocesser?

Att göra planeringsprocesser gripbara

Stadsstudiecentrum har med sin öppna lokal gjort planeringsprocesserna lättare att förstå och öppnat möjligheter till påverkan för de boende.

I stadsdelen och under projektiden har många olika planeringsprocesser startats och drivits av olika aktörer.

Stadsstudiecentrum har kunnat skaffa fram information om planinnehåll och processens läge och vara samtals- och diskussionspart för de boende och verksamma i stadsdelen.

Genom många dagliga samtal, intervjuer med de boende på Sol-och-Klarvädersgatan och personal på Vårskolan har det tydligt framgått att vi fyllt denna uppgift.

Att påverka miljön

De direkta fysiska resultaten av Stadsstudiecentrums arbete är få. Förändringen av Vårskolans gård var en stor förbättring för eleverna och lärarna vid skolan och den väckte uppmärksamhet även utanför stadsdelen. Varför har det inte blivit fler resultat?

Möjligheter och hinder i planeringen

I Stadsstudiecentrums verksamhet byggde vi upp ett arbetsinstrument som kan bidra till den fördjupning och förlängning av planeringsprocesser som diskuteras på sid. 7. På Stadsstudiecentrum fanns kunskaper om stadsdelen, om organisationer och processer. Här fanns ett omfattande material och personal som var öppen för att svara, stå till tjänst och gå in i mer komplicerade frågeställningar. Man skulle kunna säga, att stadsdelens informationsmiljö förbättrades.

Dessa resurser utnyttjades av många intresserade, bl.a boende, skolfolk och bostadsföretaget. Men ändå blev förändringarna i den fysiska miljön mycket begränsade. Stadsdelen i sig, den grundläggande organisationsstrukturen och planeringsprocessernas produktionsförberedande karaktär innehåller många hinder för att Stadsstudiecentrums idéer och arbetssätt ska kunna verka.

Hinder för förbättrade planeringsprocesser

Lokala behov men planeringen sköts centralt

I **handboken**, sid. 42, har jag tagit upp några av de hinder som möter boende som är intresserade av förändringar i sin stadsdel:

- det är inte tillåtet att gå ut och rätta till saker själv
- prioriteringar av resurser sker centralt i förvaltningar och företag

- centrala beslutsfattare saknar ofta lokalkännedom
- planeringsspråket är svårtillgängligt

Att möta denna hindrande organisationsstruktur, samtidigt som sociomaterien i stadsdelen talar om att omsorgen har upphört gör många desillusionerade om att förbättringar över huvud taget kan ske. Sannolikheten verkar vara stor att engagemang inte lönar sig.

Bostadsföretagen kan göra planeringsprocesser svårhanterliga

Bostadsföretagens stora betydelse för planering och förbättring av nyare stadsdelar har påpekats tidigare. Företagens uppbyggnad och beslutsfattande gör det svårt att få inblick och påverka beslut. Policybeslut fattade i ledningen kan få en avgörande inverkan på ett bostadskvarters framtid, dvs. på sådant som regelrätt borde avgöras i en kommunal detaljplan. Större bostadsföretags policybeslut kan t.o.m. få effekter på översiktsplanenivå, eftersom de påverkar bostadsförsörjningen i en hel kommun.

Företagen är ofta uppdelade i en förvaltningsavdelning och en teknisk (planerande och byggande) avdelning. Det är inte alltid policyn i den tekniska avdelningen motsvaras av förvaltningsavdelningens vardagsattityder. De dubbla budskap man kan få från företagets representanter skapar förvirring och minskar förtroendet.

Att bedriva och utvärdera försöksverksamhet

Jag har varit försöksledare och drivit Stadsstudiecentrum (med hjälp av ett antal tillfälliga medarbetare). Samtidigt har jag, och ett par av medarbetarna, gjort intervjuerna och värderat verksamheten. En nackdel med detta arbetssätt är, att det kan vara svårt att få distans till det egna arbetet med själva försöket. En utomstående intervjuare och värderare hade kanske haft lättare att stå opartisk.

Samtidigt finns risken, att en utomstående kraftigt förenklar problem och frågor. Risken ökar i och med att stadsstudier är ett nytt fält. Den utomstående går ofelbart miste om en rad nyanser och "tyst kunskap" som har lagrats hos

oss som drivit försöket. Frågan är om en utomstående över huvud taget kan få tillgång till tillräckligt mångfacetterad kunskap för att kunna värdera konstruerande forskning. Ett ideal kunde vara att förutom den egna utvärderingen låta en annan forskare vara samtalspart och utvärderare. Det skulle tillföra viktiga distanserade synpunkter, samtidigt som dialogen skulle hjälpa försökskonstruktören att formulera sina samlade kunskaper. I Kungsstensprojektet vid avd. för Industriplanering på Chalmers medverkade en vetenskapsteoretiker på detta sätt.

Att välja stadsdel - en fråga för eldsjälär

Under hela den tid som vi har försökt få igång stadsstudiecentra har vi diskuterat hur man väljer vilken stadsdel man ska satsa på.

Om vi satsar på en **stabil stadsdel** med stort intresse för hembygdsfrågor finns det stora chanser till väl genomförda stadsstudieprojekt. Metoden kommer antagligen att visa sig framgångsrik. Däremot kan kanske i sådana områden stadsstudiernas inriktning stärka starka grupperns intressen. Behovet av nya projekt kan ses som litet här.

Att satsa på ett **underförsörjt område** kan leda till att det finns intresse från t.ex. förvaltningar eller bostadsföretag att stödja ett projekt. Här kan stadsstudier fylla ett stort behov och troligen få stöd utifrån. Däremot kan många faktorer (jämför ovan) göra att stadsstudierna i sig inte blir lika framgångsrika, inte lika elegant genomförda, som i ett stabilare område.

Väl genomförda stadsstudier behöver alltså inte svara mot samhällets viktigaste behov av omfördelning av resurser. Stadsstudier kan tillgodose enskilda grupperns önskemål och behov på bekostnad av andras. Att gå ut med en öppen inbjudan: "Kom och delta i stadsstudier - beskriv hur din stadsdel ska förbättras!" lockar med stor sannolikhet de mest våltaliga och etablerade grupperna. Så var fallet även i Biskopsgården. Att rikta erbjudanden om samarbete i stadsstudier till grundskolan leder till att de mest engagerade lärarna nappar.

Men erfarenheterna från Biskopsgården visar att med en blandning av allmänna inbjudningar och sådana som riktas till speciella grupper kan man få en intressant spridning i projekt mellan skilda grupper: etablerade boende, turkiska

lågstadiebarn, områdespersonal, elever som lär sig svenska i vuxenutbildningen, högstadieelever m.fl.

Aktionsforskning som väljer sida?

Stadsstudiernas pionjärer och eldsjälär har som mål med sitt arbete, att människor ska engagera sig och ta tag i sin miljö för att förbättra den. Att skapa nya **processer** i stadsplaneringen och i utbildningen är mycket viktiga medel. Med en sådan inriktning blir stadsstudiepionjärerna lätt aktionsforskare. **Dels** ställer de sig på boendegrupper och ungdomars sida gentemot en planeringsapparat som hotar att köra över dessas intressen, **dels** vill de genomföra så många experiment och pilotprojekt som möjligt, så att stadsstudier kan prövas i praktiken och deras värde visas.

I Biskopsgården kom initiativet från bostadsföretagets sida.aktionen att starta Stadsstudiecentrum skedde i samarbete mellan AB Göteborgshem och mig som forskare. Efter hand som de tomma lägenheterna blev färre och AB Göteborgshem genomgick en centralisering minskade intresset från deras sida. Jag fick själv driva projektet vidare, med stöd av de boende i stadsdelen och av verksamma i lokala förvaltningar.

Det vore intressant att se hur ett stadsstudiecentrum skulle kunna drivas i en situation, där man mer direkt företräder de boendes intressen, kanske t.o.m. med ett stadsstudiecentrum som direkt startats på de boendes initiativ.

10. Visioner - framtidsbilder

Filosoferna har i alla tider strävat efter att förklara världen - vad det nu gäller är att förändra den.

Fritt efter Karl Marx.

Den konstruerande forskningen vill skapa nya processer och pröva dem som vi har gjort med Norra Biskopsgårdens Stadsstudiecentrum. Resultaten av ett försök kan bli av varierande framgång beroende på en rad omständigheter, som säger något såväl om försökets mål som om det omgivande samhällets sociomateria.

Ett sätt att föra konstruktionen vidare är att gestalta några visioner som uttrycker försökets och den prövade metodens möjligheter i syntensens form. Sådana visioner kan ha en betydelse för att lyfta blicken ovanför den skog av restriktioner som hindrar förverkligandet av goda ideer och lätt kan leda till en överdriven pessimism.

Visionerna sträcker sig allt ifrån det så gott som möjliga i Biskopsgården stadsvision, där stadens pedagogiska möjligheter utnyttjas.

Visionerna är varken sanna eller falska. De är fritt formulerade konkretiseringar av utvecklingsarbetets mål.

Nästa steg i Biskopsgården. "År 1"

1990 börjar stadsdelsnämnden att fungera med nytt stadsdelskansli vid Vårväderstorget. På hösten återupprättas Stadsstudiecentrum efter sin treåriga frånvaro, efter samma ideer men i delvis nya former. I bottenvåningen på "kanslihuset" finns receptionen med informationsdisk och där inrättas en utställningslokal med gratismaterial och läshörna. Här finns Stads-

studiecentrums personal som kan stadsdelen och är insatt i planeringsläget.

Tack vare samarbetet som Stadsstudiecentrum tidigare haft med skolor, bibliotek, Fritidsförvaltning och socialtjänst, är många förtrogna med ideerna och kan stödja dem på sitt håll.

Biblioteken upprättar permanenta hörn för Biskopsgårdsmaterial och aktuella planer. Det sker i samarbete med Stadsstudiecentrum.

Skolorna anordnar "stadsstudierum" som är mini-resurscentra med skrifter, föremål och databas. Ett stadsstudieombud på skolan svarar för rummet och Stadsstudiecentrum hjälper till.

Stadsbyggnadskontoret utvecklar rutiner för att ha kontakt med skolorna i planärenden. Stadsstudiecentrum arbetar som förmedlare tills direkta personkontakter knyts mellan skola och stadsbyggnadskontor.

Föreningar och kontaktkommitteer börjar diskutera stadsdelens framtid på längre sikt under trivsamma former, bl.a. studiebesök och cirklar.

Stadsdelstidningen garanteras en utgivning, tunnare än Nya Biskopsbladet, men den kommer ut oftare.

Efter många diskussioner finner också bostadsföretagen former för att stationera folk på Stadsstudiecentrum, vilka har kunskap om planeringen på längre sikt och täta kontakter med stadsdelsförvaltningen.

Med stöd bl.a. i den nya grundskolläroverutbildningen startas fler och fler stadsstudiearbeten av olika slag. Elever ute på gatan blir ett påtagligt inslag i stadsdelen och många vuxna dras med i ungdomarnas beskrivningar, utställningar, diskussioner och förslag till miljöförbättringar.

ringar. Stadsstudiecentrum hjälper till med sammanställning m.m.

Efter hand finner stadsdelsnämnden former för att, tillsammans med bostadsföretag och andra förvaltningar, avsätta pengar till en lokal fond där pengar kan tas till mindre förbättringar och underhåll kan beslutas direkt av stadsdelsnämnden.

I det öppnare diskussionsklimatet kommer äntligen ett ordentligt samråd till stånd om Friskvåderstorget, som leder till att en ny typ av lokalt kulturhus skisseras vid torget. Där planeras bibliotek med video- och mediaverkstad, kvällsöppet kafé med tidningar och en rad andra verksamheter.

En planeringsprocess - När Solvädersgatan skulle byggas om... "År 3"

Solvädersgatan står inför välbehövlig förnyelse. För ett par år sedan gjorde kommunen ett områdesprogram för Biskopsgården. Ett stort antal förvaltningar, organisationer och enskilda medverkade i samrådet liksom bostadsföretagen.

I områdesprogrammet bestämdes riktlinjer för förnyelsen av stadsdelen:

- hänsyn till olika stabila grupper i området, bl.a. invandrare
- komplettering med nya hus- och lägenhetstyper där det är lämpligt
- samordnad serviceutveckling
- ekologiskt perspektiv i enlighet med slutsatser av Miljöprojekt Göteborg.

För Solvädersgatan angav områdesprogrammet att det var viktigt att förnyelsen tog fasta på de stabila invandrargruppernas behov och förbättrade deras villkor i stadsdelen.

En arbetsbok gick ut till alla hushåll i kvarteret. Invandrarna fick boken genom sina föreningar eller ombud som kunde deras språk. Även alla som arbetade i eller med området fick fylla i arbetsböcker.

Lågstadieeleverna engagerades i ett stort stadsstudiearbete, där invånare och byggare berättade historia och eleverna formulerade önskemål. I de numera obligatoriska stadsstudierna på mellan- och högstadiet togs Solvä-

dersgatan upp som fallstudie, både som exempel på bostadsbygge att lära sig av och för att äldre ungdomars synpunkter skulle ha en chans att komma in i samrådet.

Projektledningsgruppen sammanställde materialet i samarbete med högstadie- och gymnasieelever. Det blev en arbetsbok 2, en liten debattutställning och en 15-minuters videofilm. Diskussionerna blev livliga. Det hade kommit upp stora och kontroversiella förslag, t.ex.

- riv och bygg radhus
- rusta upp snyggt, men håll hyran låg
- låt Friskvåderstorget utvidgas med en ny del i området, med butiker och kafé
- ordna ett folkparksstråk från Svarte Mosse och söderut med musikkafé, parkservering, odlingslotter och klubblokaler

Alla fick chans att diskutera var för sig: kontaktkommittéer, föreningar, Hyresgästföreningen, stadsdelsnämnden, bostadsföretagen, planerare. Därefter ordnades stora träffar där alla förslag kunde tas fram, ställas mot varandra och kombineras. I svar på arbetsbok 2 kunde alla skriva ner ställningstaganden.

Efter denna omgång presenterade projektledningsgruppen två huvudalternativ.

Det ena var ett omgestaltungsalternativ där över halva området revs och Friskvåderstorget, nya Solvädersgatan och Folkets Park knöts samman i ett centralt stråk och nya täta småhuskvarter kom till. Det andra var ett upprustningsalternativ där kvarteret behölls och delvis rustades upp, delvis byggdes om.

Efter ytterligare samråd beslöt Stadsdelsnämnden och Byggnadsnämnden att förorda alternativ ett.

En noggrann processplanering vidtog nu när bostadsföretaget undersökte alla hyresgästers önskemål om kvarboende och flyttningar. En etappbyggnadsplan gjordes, där målet var att ingen skulle behöva flytta mer än en gång. I upprustningsdelen skulle en noggrann planering, trapphus för trapphus, göra det möjligt att flytta ut till paviljonger några veckor.

Det slitna daghemmet revs och nybygge påbörjades, där särskilt stora familjer fick bra lägenheter.

Det pedagogiska grannskapet.

"År 6"

När du stiger av spårvagnen vid Friskvåderstorgets hållplats, möts du av en orienteringstavla över Norra Biskopsgården, som klart visar de olika delområdenas och gatornas läge. På tavlan syns också att man kan få vidare information i biblioteket vid Friskvåderstorget.

Uppe i området möts du av vita skyltar som hänvisar till olika kvarter, skolor och daghem och till besöksparkeringsplatser där. Gröna skyltar visar lämpliga gång- och cykelvägar. En del av dessa skyltar har områdessymboler, föreslagna av barnen i kvarteret.

Vid entrén till Friskvåderstorget faller ögonen först på en skulptur som är byggd i tre nivåer, vilka symboliserar tre skeden i Hisingens historia: bondelivet, de gamla arbetarstadsdelarna och det mångkulturella Biskopsgården i moderna bostäder. Därefter möter du återvinningsstationen för avfall, som med sin tydliga kretsloppssymbol och gröna och blå färger riktar uppmärksamhet på våra möjligheter att leva med naturen även i stan. Återvinningsstationen är alltid bemannad. Ett ungdomslag sköter grönområden, städar, röjer undan och samlar in saker för reparation - och har samtidigt överinseende över papp-glas-textil-plåt-batteri- och kemikalieinsamlingen.

Vid sidan av ÅV-stationen står en stor karta över norra Biskopsgården, som visar bostadskvarter, butiker, caféer, föreningslokaler, grönområden, utflyktsmål samt återvinningssystemet.

Du går vidare. Gatukontoret har satt upp en skylt som berättar om anläggningen av en ny gångväg och anvisar telefonnummer för synpunkter. Inne i Bostadsbolagets kvarter pågår också stora arbeten. En plankarta är uppsatt och en speciell förslagslåda. Särskilt efterlyser bolaget tips om växter och färgsättning av detaljer.

Det nya Friskvåderstorget börjar ta form. Inne på caféet visas videofilmen om ombyggnaden. Det nya biblioteket vid torget är just färdigt. Norra Biskopsgården har fått en mediaverkstad och ett eget Stadsstudiecentrum, som nära samverkar med Stadsdelsnämndens Stadsstudiecentrum i södra Biskopsgården. Tre tjänstemän, med flera ungdomar och frivilliga pensionärer till hjälp, sköter mediaverkstad, bok- och tidningscafé och Stadsstudiecentrum

- även på kvällstid. Här får du alla tips om var du hittar rätt person och plats i stadsdelen

Som en följd av Miljöprojekt Göteborg har en miljöhörna öppnats, där man kan få tips om olika sätt att leva med och värna naturen. Där kan man även köpa handböcker och en del varor med miljömärkning - för att få fart på de andra handlarna runt torget.

Norra Biskopsgården har fått sin fungerande träffpunkt. I caféet turas invandrarföreningarna om att sätta sin prägel på veckomatsedlar och program.

Du går vidare mot skolan. Några skolelever håller på att undersöka trafik och parkering i området. De har gjort en utställning och intervjuar dig om var du har parkerat. Ungdomarna tycker själva att den nya parkeringen vid skolan skulle försämra miljön och efterlyser alternativ.

Den gamla Sjumilaskolan har fått en ny utbyggnad - en glasveranda med café för lärare och elever. Skyltar bjuder dig välkommen. Skolcafeterian är hjärtat i skolan.

Skolan är numera organiserad som ett kooperativ som har hand om skolans skötsel och underhållning. I hushållningsplanen ingår bl.a. återvinning av avfall, kompostering och skolträdgård. I skolan får eleverna praktisk träning i beslutsfattande och ekologiskt tänkande.

Staden som skola. "År 15"

Efter några år stabiliserades byggandet i stan. Efter många turer omfördelades finansieringsstödet och kunde användas till vård och förbättring i långt högre grad än innan. Stadsdelsnämnderna kom ur sin förtroendekris när stadsstudiecentra byggdes ut till lokala planerings- och rådgivningskontor. En ny generation lärare arbetade hårt för att öppna skolorna ytterligare.

Stadsstudiecentra blev ganska etablerade och stimulerade till andra idéer. De maritima museerna gjorde vissa fartyg till studie- och ungdomsarbetscentra. Andra tog efter, fler båtar ankrade upp längs kajerna och fick olika specialiteter.

I många stadsdelar öppnade spindelcaféer (ryck i en tråd i nätet så märks det på många håll) för dem som ville göra något nytt och träffa folk. KooperativKonsult och fritidsförvaltning stöttade dem som var intresserade av att starta någon form av företag.

Stadsdelarnas video- och mediaverkstäder blev snabbt träffpunkter både för yngre och äldre. Många presenterade idéer och berättade historier via video - men samtalet efteråt var levande.

Skolträdgårdarna blev fler och fler och den kooperativa skolans idé spreds.

Byggmästare och bostadsföretag höll allt oftare öppet hus och ordnade studiebesök på byggen.

Spårvägen fick ett rejält anslag och slutade kräva skolelever på biljetter.

Det blev allt vanligare att se skolelever arbeta på stan, med ritblock och kamera, i intervju-ta- gen eller med miljömätningar.

De nya, öppna ställena kom väl till pass för eleverna som lätt sökte sig vidare längs spindelnäten. Många lärare knöt personliga kontakter på båtar, byggen, i trädgårdar, på återvinningsstationer och på caféer.

Så småningom uppstod en ny struktur för många skolors undervisning:

- stads- och närmiljöstudier i alla årskurser
- skolkooperativet där alla elever fick arbeta med matlagning, återvinning, underhållning, ekonomi, café och beslutsfattande.
- skolträdgårdar med grönsaksodling och kompost som krävde ett långsiktigt ansvar.
- längre arbeten som helt knöts till Stadsstudiecentrum, mediaverkstäder, båtar, byggen på stan, kommunala kontor.
- elever anlitas av kommuner och företag för intervjuer, praktiskt arbete i upprustning och underhåll - på skoltid.
- lärarlag bildades som ofta tog in andra yrkesmän - odlare, byggare eller elektronikingenjörer.....

Ingen skola var den andra lik, men baskunskaper i svenska, matematik m.m. förbättrades på grund av ständig tillämpning i stadsstudier och praktisk verksamhet.

En öppnare skola som bygger på en öppnare stad, en öppnare planering och bäddar för en öppnare forskning.

Epilog om kreativitet

I visionerna visar jag hur alla människors, särskilt ungdomars, kreativitet kan tas tillvara

på det sätt som är grunden för stadsstudietanken.

Om alla bidrar till att skapa ny sociomateria blir denna både mer mångsidig och mer demokratisk, anpassad till flera människors behov.

Om människors kreativitet får utrymme att flöda och mötas kan ett nytt samhälle byggas. Stadsstudier är ett försök att minska de samhälleliga hindren för kreativiteten.

Kreativitet är på modet inom näringsliv och hos andra beslutsfattare. Åke E. Andersson är professorn och framtidsstudiechefen som pratar om kreativitet så att det hörs. Han har lanserat begreppet K-samhället, byggt på kunskap, kreativitet och kommunikation, en motvikt till det traditionellt baserade industrisamhället. I K-samhället skall K-regioner byggas upp kring högskolor och centra för kommunikationsföretag - data, bioteknik m.m. (Se Andersson 19XX).

Det är uppenbart att Åke E. Andersson talar om en elitkreativitet på ett högteknologiskt plan, en kreativitet som ska blomstra inom näringslivets senaste framgångsrika väg. Han pekar ut K-regioner och låter övriga Sverige stagnera eller bli musealt turistmål. Mål som jämlikhet, ekologiskt perspektiv och global solidaritet kommer bort i hans vision.

Är inte Åke E. Anderssons K-samhälle ytterligare en toppstyrd lösning från makt-havare inom förvaltning och näringsliv? Risken finns, att den kreativitet som Åke E. Andersson lovsjunger snart blir ett hinder för en kreativ utveckling som bärs av människor och grupper med en mångfald idéer och erfarenheter?

Det är viktigt att förutsättningarna finns för den vision som bygger på Stadsstudiecentrum. Satsa på öppningar. Låt en kreativitet blomstra, som bygger på bredd, entusiasm och ett intresse för och kärlek till hembygden!

Litteraturlista

A. Skrifter framställda inom projektet

"Norra Biskopsgårdens Stadsstudiecentrum"

Einar Hansson: **Stadsstudier och stadsförnyelse - ett pedagogiskt perspektiv.** Erfarenheter från Norra Biskopsgårdens Stadsstudiecentrum. Byggforskningsrådet, rapport R100:1989. (Denna rapport)

Einar Hansson: **Starta stadsstudiecentrum. En handbok.** Byggforskningsrådet rapport nr T1:1989.

Einar Hansson: **Biskopsgården är vår hembygd.** Specialnummer av Nya Biskopsbladet (Nr 1 1989)

Einar Hansson: **Norra Biskopsgårdens stadsstudiecentrum.** Stadsstudier som ett led i stadsförnyelse i Biskopsgården. Lägesrapport. Avd. för Stadsbyggnad, Chalmers Tekniska Högskola. Rapport SACTH 1985:1 (M).

Övriga skrifter:

Litteraturlista med Biskopsgården i centrum, flera upplagor 1985-87.

Kvarterstidningen SolKlart, Nr 1-4 1985.

Stadsdelstidningen Nya Biskopsbladet, Nr 1-3 1986, 1-2 1987.

Studiedag om Biskopsgården. Studiedagsprogram 1986.

Stadsvandringar, presentationsblad, arbetsprogram m.m.

B. Beskrivningar av stadsstudiearbeten

Apell, Christina (1983): **Arkitekten i skolan.** Rapport från ett stadsstudieprojekt i USA. Examensarbete vid Avd. för Stadsbyggnad, Chalmers Tekniska Högskola.

Armstrong, Anne (1979): **Planning and Environmental Education.** Centre for Environmental Studies, Occasional Paper 7.

Berg, Elly (1980): **Stadsstudier. Mål och medel från 70-talets England.** Byggeforskningsrådet. Rapport T24:1980.

Caldenby, Claes m.fl. (1983): **Hemma i stan. En handbok i stadsstudier.** Esselte Studium.

CUSC (Council for Urban Studies Centres) 1984: **'State of the Art' Report**

Ekblad, Marie (1985): **Att undervisa utifrån skolans närområde.** Ett försök att utgå från barnen och deras bostadsområde i skolundervisningen. Tekniska Högskolan/Stadsbyggnad, Stockholm.

Ekblad, Marie (1986): **Samråd under skoltid.** Kommunala planerare och 10-16-åringar utbyter kunskaper med hjälp av lärare. Tekniska Högskolan/Stadsbyggnad, Stockholm.

Ekblad, Marie (1982, 1983): **Staden som läromedel.** Ett försök att utgå från barnen och deras bostadsområde i skolundervisningen. Klass 4d resp. 5d, Igelbäcksskolan, Stockholm. Tekniska Högskolan/Stadsbyggnad.

Ganslandt, Marie (1985): **Stadsstudier i samhällsplaneringen - kultur och skola i samverkan.** 6 exempel från Borås. Borås kommun, skolkontoret och kulturnämnden.

Ganslandt, Marie (1984): **Stadsvyer i Borås.** Metoder för stadsstudiearbete. Skolkontoret i Borås/Centrum för Byggnadskultur i Västra Sverige.

Hansson, Einar m.fl. (1980): **Gatan som klassrum. Rapport från en stadsstudiekurs i England.** Centrum för Byggnadskultur i västra Sverige.

Ward, Colin och Fyson, Anthony (1973): **Streetwork. The exploding school.** Routledge & Kegan Paul, London.

Williams, Lisbeth (1987): **Med gatan som klassrum,** Idéer och metoder för stadsstudier. Centrum för Byggnadskultur, Chalmers Tekniska Högskola och Göteborgs Universitet.

C. Övrig referenslitteratur

Ahlberg m.fl. (1975): **Revolution på tjänstetid**. Om ett samhällsarbete i Aspudden.

Andersson, Ann-Marie och Hansson, Einar (1974): **Norra Biskopsgården mot en ny vår?**. Examensarbete vid Chalmers/Arkitektur, avd. för projekteringsmetodik.

Andersson, Björn och Olsson, Sören (1986): **Att förändra förorten**. Byggeforskningsrådet. Rapport R30:1986.

Andersson, Sten (1979): **Positivism kontra hermeneutik**

Andersson, Åke: **K-samhället**

Asplund, Johan (1983): **Tid, rum, individ och kollektiv**

Cruce, Gustav & Fredriksson, Anders (1980): **Boendemedverkan eller...** En processbeskrivning av ett stadsförnyelseprojekt i Norra Biskopsgården. Inst. för socialt arbete, Göteborgs universitet.

Fritidsgården, Tidskrift för RSFH, nr 3/85 m.fl.

Gällivare kommun (1980): **Leva i Gällivare, Malmberget och Koskullskulle**. Förslag till generalplan.

Göteborgshem, AB (1984-86): Informationsbroschyrer av olika slag

Hettne, Björn (1982): **Strömfåra och kontrapunkt i västerländsk utvecklingsdebatt**

Johansson, Ingrid, m.fl. (1988): **Totalförnyelse - turn-around - i ett 60-talsområde**. Avd. för byggnadsplanering, Chalmers Tekn. Högskola.

Kortedalaprojektet (1989): **Lokal utvecklingsplan för Kortedala**. Göteborgs stadsbyggnadskontor.

KRUT (Kritisk utbildningstidskrift) nr 49 (1/1988).

Lindqvist, Sven (1978): **Gräv där du står**. Hur man utforskar ett jobb. Bonniers.

Ljuraprojektet (1988). Ett bostadssocialt förnyelseprojekt. Socialstyrelsen.

Löfberg, Arvid (1976): **Boendets utformning som pedagogiskt problem**. Byggeforskningsrådet, rapport R8:1976.

Maunsbach, Tord och Mårtensson, Bo (1978): **Samhällsplanering - 6 fallstudier**. Planeringens förhållande till sociala problem och miljöproblem. Byggeforskningsrådet, rapport R31:1978.

Miller T, m.fl. (1982): **Lokalt inflytande i boende och planering**. 1970- talets erfarenheter. Byggeforskningsrådet, rapport T20:1982.

Mårtensson, Bo och Orrskog, Lars (1986): **Så här vill vi göra't. Arbetsboksmetoden**. Byggeforskningsrådet, rapport T 19:1986.

NIBR (Norsk Institutt for By- og Regionforskning) 1979: **Beboermedvirkning ved utbedring av eldre strøk. Arbeidsbokmetoden**. NIBR-Arbeidsrapport 17/79.

Nilson, Gert (1977): **Sociodramer**. Bokförlaget Korpen.

Olsson, Sören (1989): **Handlingsutrymme och process**. Om samhällsplanering och socialtjänstens medverkan i planeringsprocessen. Inst. för socialt arbete, Göteborgs universitet. Rapport 1989:2.

Om kvalitativa metoder - forskning som skapande arbete. (1981) Rapport från ett seminarium 190, sammanställd av Clarissa Kugelberg. Del 1 och 2. Meddelande M81:6-7 från Statens Institut för Byggnadsforskning.

Schumacher, E.T. (1986): **Vägledning för vilseförda** (A Guide for the Perplexed)

Sjöwall, Per och Wahlöö, Maj (1967): **Det slutna rummet**

Stadsbyggnadskontoret i Göteborg (1975): **Miljöförbättrande åtgärder i Biskopsgården**. Programunderlag samt bilagor.

Tengström, Emin (1987): **Myten om informations-samhället**

Wallén, Göran (1989): **Utvärdering av arkitekturforskning**

Werne, Finn (1987): **Den osynliga arkitekturen**

Wikforss, Örjan (1984): **Samråd i praktiken**. Om medborgardeltagande i fysisk planering. Byggforskningsrådet. Rapport T15:1984.

Öresjö, Eva (1988): **Stadsförnyelse ur de boendes perspektiv - Norra Göta i Borås**. Lunds universitet, Byggnadsfunktionslära. Rapport R1:1988.

Österberg, Dag (1977): **Makt och materiell**

Bilaga. Beskrivning av samtliga delprojekt

I denna bilaga beskrivs samtliga delprojekt kortfattat under huvudrubrikerna

- A. Samråd inför stadsförnyelse
- B. Arbeten i skolan
- C. Stadsdelens hjälpredor
- D. På Stadsstudiecentrum
- E. Arbeta för fortsatt verksamhet
- F. Redovisning och kontinuerlig värdering

Projekt med nummer som börjar på AB, AC osv går över gränserna mellan huvudområdena, återfinns under båda rubrikerna men beskrivs under den första bokstaven. Projekten finns markerade på tidsöversikten nedan.

Stadsstudiecentrum förkortas här till SSC. Under "läs vidare" hänvisar S1, S2 osv. till stadspedagogiska situationer i kap. 7.

A. Samråd inför stadsförnyelse

AB 1. Upprustning av Vårskolans skolgård

Initiativ: Stadsstudiecentrum
Tid: dec. 1983 - nov. 1984

Studier och miljöupprustning förenades i detta arbete, där samtliga elever i en liten, tvåspråkig (turkiska, svenska) lågstadieskola deltog i upprustningen av skolgården. Eleverna studerade gården, målade och skulpterade förslag till förbättringar. Tack vare tillmötesgående från AB Göteborgshem kunde eleverna också delta i det praktiska arbetet med upprustningen - på skoltid. Se vidare **lägesrapporten**.

Stadsstudiecentrums insatser: Vi tog initiativ, planerade skolarbetet, var resurslärare, skötte

kontakter, ställde ut elevernas förslag och dokumenterade arbetet i text och foto.

Läs vidare: S1.

A2. Upprustning av Sol- och Klarvädersgatan. Hela projektet.

Initiativ: AB Göteborgshem
Tid: - 1982 - 1988 -

Ett ambitiöst stadsförnyelseprojekt med en fysisk del (fasadisolering, nya balkonger, grönnare gårdar, ombyggnad av vissa lägenheter) och en social del (vidgat boinflytande, kvartersstuga, vicevärdar, fritidsverksamhet i område, engagemang av skolelever). Projektet fick så småningom namnet "Solbergen". Noggrannare beskrivning finns i **lägesrapporten**.

Stadsstudiecentrums insatser: Ett led i det vidgade boinflytandet: utställning av ritningar, insamling och förmedling av boendesynpunkter, samtalspartner och hjälpredda åt kontaktkommittén och de boende, kvarterstidning och initiativ för att få med skolbarn i arbetet (Se även projekt **AB1**).

Läs vidare: Historien om Sol och Klar, sid. 45.

A3. Upprustning av Klarvädersgatan. "Gård 5" (nr 16-33)

Initiativ: AB Göteborgshem
Tid: 1984-86

Första etappen av stadsförnyelseprojektet enligt ovan. Tonvikten på den fysiska delen. Kvartersstugan ingick i denna etapp. Byggstarten kraftigt försenad. En uppskattad väggmålning tillkom.

Stadsstudiecentrums insatser: Se A2. Våra tjänster utnyttjades intensivt. Vi deltog dess-

utom i, och ordnade lokal för, projekteringsmöten.

Läs vidare: S5, S9, S10. **A4. Upprustning av Klarvädersgatan. "Gård 6" (nr 1-15)**

Initiativ: AB Göteborgshem/Poseidon
Tid: 1985-

Andra etappen av stadsförnyelseprojektet enligt ovan. Enbart den fysiska delen återstår. Kontaktkommittén är representerad på projekteringsmötena. Byggstarten kraftigt försenad. Stadsstudiecentrums insatser: Se A2.

A5. Upprustning av Solvädersgatan

Initiativ: AB Göteborgshem/Poseidon
Tid: - 1982-1988 -

Ursprungligen tänkt som etapp 3-5 av upprustningen (se A2). 1987 ändrades planerna till en mer omfattande ombyggnad. 1989 har Bostads AB Poseidon gått ut med ett förslag om rivning och nybyggnad som svar på den höjda bostadslåneräntan.

Stadsstudiecentrums insatser: se A2. Dessutom ett initiativ till arbetsbokshjälp från kontaktkommittén som aldrig fullföljdes.

Läs vidare: Historien om Sol och Klar, sid. 45.

A6. Koloniområdet Skogskojan

Initiativ: AB Göteborgshem
Tid: 1985

Förslag till koloniområde för de boende på Sol- och Klarvädersgatan med inslag av självbyggeri, liknande det i Lövgärdet. Förslaget väckte positivt gensvar men också motstånd och det stoppades till slut.

Stadsstudiecentrums insatser: Insamling av intresseanmälan, information.

Läs vidare: S11.

A7. Dagcentral och servicebostäder vid Friskväderstorget

Initiativ: AB Göteborgshem
Tid: 1984-85

Det ena, så gott som tomma, höghuset vid Friskväderstorget byggdes om till dagcentral för äldre (hemservice, fritidslokaler och restaurang) samt mindre lägenheter, främst servicebostäder.

Stadsstudiecentrums insatser: Utställning av förslag, deltagande i samråd kring verksamheter.

Läs vidare: Historien om Friskväderstorget, sid. 49.

A8. Företagsammans hus

Initiativ: AB Göteborgshem
Tid: 1985(-86)

Förslag till att använda tomma lägenheter i det stora höghuset vid Friskväderstorget till lokaler för nystartade företag med gemensam reception m.m. (Nåas företagscenter i Lerum stod som modell.) Projektet väckte stort intresse, men kom av sig snabbt.

Stadsstudiecentrums insatser: Informations-spridning, intressent i företagshuset.

Läs vidare: S11, **lägesrapporten**, sid. 49.

A9. Upprustning av hela Friskväderstorget

Initiativ: AB Göteborgshem, Stadsstudiecentrum, Skanska

Tid: 1986 -

Det stora höghuset har haft tomma lägenheter i många år. Olika initiativ har tagits för ombyggnad till bl.a. till kontor, högskola och blandad användning. Huset togs över av Skanska 1987 och ombyggnad av bostäderna har projekterats men igångsättningen är oklar, liksom torgets framtida gestaltning.

Stadsstudiecentrums insatser: Utställning av förslag, eget initiativ till diskussion om torgets framtid, tryckbroschyr och invigningsjippo.

Läs vidare: Historien om Friskväderstorget, sid. 49.

A10. Ombyggnad av Solstrålegatan till "Solstaden"

Initiativ: Skanska

Tid: 1986-88

Det från AB Göteborgshem övertagna och delvis tömda området byggdes om enligt "turn-around"-modellen, med omfattande ombyggnad, terrassering av husen och införande av bostadsrätt. En av de flesta uppskattad omgestaltning som skildras närmare i Johansson, m.fl. 1988.

Stadsstudiecentrums insatser: Information om projektet.

Läs vidare: Från Samhällsbyggen till Skanska, sid. 52f.

A11. Upprustning av Fjädermolnsgatan

Initiativ: AB Göteborgshem

Tid: 1986-

I samarbete med socialförvaltningen och kontaktkommittén har AB Göteborgshem planerat en upprustning i flera steg, där det bl.a. ingår arbetsbok (i reducerad form), förstärkt områdesservice, kontaktcentrum för olika grupper och förtätning med nya bostäder. Projektet fortsätter, men finns redan beskrivet i Olsson 1989.

Stadsstudiecentrums insatser: Information om projektet.

Läs vidare: Från Samhällsbyggen till Skanska, sid. 52f.

A12. Upprustning av Bostadsbolagets områden

Initiativ: Bostadsbolaget

Tid: 1985-87

Bostadsbolaget genomför en etappvis upprustning av sina kvarter i Norra Biskopsgården, bl.a. av boendeservice, tvättstugor och entréer.

Stadsstudiecentrums insatser: Främst reportage i Nya Biskopsbladet.

A13. Upprustning av Svarte Mosse-området

Initiativ: Fritid N.Biskopsgården

Tid: 1983-

I det stora Fritidsområdet väster om Biskopsgården sker en etappvis upprustning genom plantering, nya gångvägar. Bland större förändringar som diskuteras kan nämnas ett bad.

Stadsstudiecentrums insatser: Samtalspart, information om förslag och åtgärder

A14. Områdesprogram för Södra Biskopsgården

Initiativ: Stadsbyggnadskontoret

Tid: dec. 1984

I samband med ROT-programmet utarbetade Göteborgs kommun områdesprogram för "halvgamla" områden. När programmet för Södra Biskopsgården skulle göras, kontaktades Stadsstudiecentrum.

Stadsstudiecentrums insatser: Deltagande i enstaka möte.

AC15. Reportage om stadsförnyelse i Nya Biskopsbladet

Initiativ: Stadsstudiecentrum/Bostadsföretagen

Tid: 1985-87

De planerade ombyggnaderna och förnyelseprojektet tilldrar sig stort intresse och blev viktiga inslag i stadsdelstidningen Nya Biskopsbladet som gjordes huvudsakligen av Stadsstudiecentrum. Bostadsföretagen, som delvis finansierade tidningen, var angelägna om att få med just sina projekt.

Stadsstudiecentrums insatser: Reportage

Läs vidare: S6, **handboken**, sid. 30, **stadsdelstidningen**

B. Arbeten i skolan

AB 1. Upprustning av Vårskolans skolgård

Se under A ovan.

B2. Att nå skolan med stadsstudier

Initiativ: Stadsstudiecentrum

Tid: nov. 1983 - 1987

Det är ett stort arbete att intressera skolledare och lärare och finna möjligheter för att starta stadsstudieprojekt. I Sjumilaskolan i Biskopsgården fick vi god hjälp av positiva skolledare och introducerade stadsstudier vid konferenser och studiedagar. Det tog tre år innan ett arbete på högstadiet kom igång.

Stadsstudiecentrum:s insatser: Initiativ till och igångsättning av samarbete och projekt.

Läs vidare: S1, **handboken** sid 19-21.

B3. 8:ornas tipspromenad

Initiativ: Sjumilaskolan

Tid: juni och augusti 1984

Vi planerade, tog fram material till och handledde grupper av elever i årskurs 8 i tipspromenader med Biskopsgården som tema. Förutom promenad med tipsfrågor fick eleverna lämna förslag till förbättringar i stadsdelen.

Stadsstudiecentrums insatser: se ovan

Läs vidare: S2.

B4. Ungdomar medverkar i kvarterstidningen

Initiativ: Stadsstudiecentrum/Fritid N.Biskopsgården

Tid: sommaren 1985

En grupp ungdomar drogs via en fritidsgård in i arbetet med ett nummer av kvarterstidningen SolKlart. De beskrev sin situation och sina initiativ. Ett av dem, graffiti, väckte en stor diskussion bl.a. inom skolan.

Stadsstudiecentrum:s insatser: Redaktion för kvarterstidningen

Läs vidare: S6, **handboken**, sid. 30.

B5. Stor studiedag med tema "Biskopsgården"

Initiativ: Sjumilaskolan

Tid: mars 1986

Vi ordnade en studiedag på Stadsstudiecentrum. Vi visade hur stadsdelen kunde användas i undervisningen och vilken hjälp Stadsstudiecentrum kunde ge lärare och elever. Studiedagen väckte initiativ till projekt.

Stadsstudiecentrum:s insatser: Planering och genomförande av studiedag. Produktion av studiedagshäfte.

Se särskild publikation och **handboken**, sid. 20.

B6. Stort stadsstudieprojekt i 9B3

Initiativ: högstadielärare

Tid: aug.1986 - mars 1987

På lektionerna i svenska, samhällskunskap, historia och (i viss mån) bild genomförde vi ett stadsstudiearbete som omfattade introduktion (att uppleva staden med alla sinnen), undersökning på fältet efter olika teman, redovisning i utställning och häften samt muntligt inför föräldrar m.fl.

Stadsstudiecentrums insatser: Planering, introduktioner i klassen, viss handledning, resurssentrum för eleverna.

Läs vidare: S3.

B7. Stadsstudiekonsultationer

Initiativ: Olika lärare

Tid: 1984 - 87

Vi blev konsulterade av lärare, främst på mellanstadiet, som ville dra igång stads- och hembygdstudier, oftast med historisk inriktning,

men också med inspiration från skolgårdsombyggnaden (Se AB1). Olika hinder stjälpde de flesta initiativen så småningom.

Stadsstudiecentrum:s insatser: Tips om arbetsmetoder, kontakter och material.

B8. Utställning av elevers material

Initiativ: Stadsstudiecentrum eller lärare

Tid: 1984 - 87

Vi ställde ut utställningsskärmar och modeller som elever gjort i sitt skolarbete på Stadsstudiecentrum, samt på bibliotek i stadsdelen och i centrum.

Stadsstudiecentrums insatser: se ovan.

B9. Reportage om skolan i stadsdelstidningen

Initiativ: Stadsstudiecentrum

Tid: 1985 - 87

Vi ansåg kvarters- och stadsdelstidningen vara en viktig kanal att sprida kunskap om vad som händer på skolorna, och lät ungdomar komma till tals.

Stadsstudiecentrums insatser: Redaktion för tidningarna

BC10. Skolelever gör stadsdelstidningen

Initiativ: Stadsstudiecentrum

Tid: våren 1987

Vi fick till stånd ett samarbete med Sjumilaskolan, där skolelever i årskurs 6 och 9 gjorde så gott som allt material, reportage, dikter och insändare, i ett nummer av Nya Biskopsbladet.

Stadsstudiecentrums insatser:Handledning i klasserna, redaktionellt arbete.

Läs vidare: S6, **handboken** sid. 24.

C. Stadsdelens hjälpedor

C1. Hjälp åt kontaktkommittén

Initiativ: kontaktkommittén och Stadsstudiecentrum

Tid: 1983 - 88

Med kontaktkommittén på Sol- och Klarvädersgatan inledde vi ett fruktbart samarbete, som innebar informationsutbyte och hjälp med kontakter, framställning av affischer, arrangemang, samrådsmöten m.m.

Stadsstudiecentrums insatser: se ovan.
Läs vidare: S6, **handboken**, sid. 25.

C2. Adjungerade i områdesgruppen

Initiativ: Skolan
Tid: 1984 - 87

Områdesgruppen består av chefer för stadsdelens lokala förvaltningar, skola, bibliotek, social- och fritidsförvaltning. Här diskuteras gemensamma frågor och utbyts information. Stadsstudiecentrum har fått information på mötena, bidragit med stadsförnyelseinformation och blivit något av en samarbetspart.

Stadsstudiecentrums insatser: se ovan.
Läs vidare: **handboken**, sid 30.

C3. Utställningar i stadsdelen

Initiativ: Stadsstudiecentrum
Tid: 1984 - 87

Stadsstudiecentrum framställde utställningar om stadsdelens aktuella frågor samt om Stadsstudiecentrum själv, som ställdes ut på bl.a. biblioteket, kulturfestivaler och på AB Göteborgshem.

Stadsstudiecentrums insatser: se ovan.

C4. Samling av lokal litteratur

Initiativ: Stadsstudiecentrum
Tid: 1984 - 88

Stadsstudiecentrum gav tips åt biblioteket om skrifter om Biskopsgården, Hisingen, miljöförbättringar m.m. och gav ut en litteraturlista "med Biskopsgården i centrum".

Stadsstudiecentrums insatser: se ovan
Läs vidare: S6

C5. Poängpromenader

Stadsstudiecentrum ordnade, i samarbete med Korpen, Fritidsförvaltningen och kontaktkommittén poängpromenader och hittade på frågor med anknytning till Biskopsgården.

Stadsstudiecentrums insatser; se ovan

CD6. Studiecirkel i promenadform

Initiativ: Stadsstudiecentrum och PRO-förening

Tid: 1984-85

En studiecirkel för pensionärer med de flesta träffar i form av promenader och studiebesök

med anknytning till hembygdshistoria och stadsförnyelse.

Stadsstudiecentrums insatser: Planering och genomförande av cirkeln

Läs vidare: S2

CD7. Studiecirkel med invandrare och svenskar

En studiecirkel där invandrare deltog, som ett led i deras svenskastudier, men också några gamla hisingsbor. Den byggde på promenader och studiebesök som cirkeln ovan.

Stadsstudiecentrums insatser: Planering och genomförande av cirkeln.

Läs vidare: **lägesrapporten**, sid.14

C8. Kvarterstidningen SolKlart

Initiativ: AB Göteborgshem
Tid: 1985

Efter påtryckningar från AB Göteborgshem och med stöd av kontaktkommittén på Sol- och Klarvädersgatan startade vi på Stadsstudiecentrum en tidning som gavs ut i 800 ex. Den innehöll reportage från området, information om arrangemang, stadsförnyelsen m.m. och blev mycket uppskattad.

Stadsstudiecentrums insatser: Redaktion (reportage, manus, foto, layout, montage)

Läs vidare: S6, **handboken**, sid. 30.

C9. Stadsdelstidningen Nya Biskopsbladet

Initiativ: Fritid N.Biskopsgården
Tid: 1986 - 87

SolKlart väckte intresse även hos förvaltningar och bostadsföretag. Efter förhandlingar fick man fram pengar för utgivning av en tidning i 8000 ex, med liknande uppläggning som SolKlart, men med mer komplicerade redaktionsmöten.

Stadsstudiecentrums insatser: Redaktion (tillsammans med Fritid N.Biskopsgården): reportage, manus, foto, layout, montage. Se även AC15 under A och BC10 under B.

Läs vidare: S6, **handboken**, sid. 30.

BC 10. Skolelever gör stadsdelstidningen

Se under B ovan.

C11. Kulturfestivalen Hisingen lever

Initiativ: Fritid. N.Biskopsgården

Tid: 1984 - 86

Varje år anordnas en kulturfestival i Norra Biskopsgården där en rad föreningar deltar.

Stadsstudiecentrum:s insatser: Utställning, poängpromenad, inslag i stadsdelstidningen

C12. Sociala områdesbeskrivningar

Initiativ: Socialförvaltningen

Tid: 1985

Vi deltog i arbetet med att framställa sociala områdesbeskrivningar för stadsdelen.

Stadsstudiecentrum:s insatser: se ovan.

C13. Mötas på gatan

Det lokalt baserade arbetet skapar ett kontaktnät och möjligheter att träffas ofta av en slump som ger tillfällen till att utbyta information och få saker gjort på ett effektivt sätt.

Läs vidare: **handboken**, sid. 36.

C14. Konsultverksamhet

Initiativ: Uppdragsgivarna

Tid: 1984 - 87

När Stadsstudiecentrum blivit kända fick vi en del regelrätta uppdrag: ritningsarbete för affärslokal, upprustningsförslag för fritidsområde, områdesbroschyr för Bostadsbolaget, planering av skolcafé (enbart preliminär förfrågan)

Stadsstudiecentrum:s insatser: se ovan.

AC 15. Reportage om stadsförnyelse i Nya Biskopsbladet

Se under A ovan.

D. På Stadsstudiecentrum

D1. Öppet för besökande

Initiativ: Stadsstudiecentrum

Tid: 1983-87

Stadsstudiecentrum har hållit öppet för besökande minst två eftermiddagar och en kväll i veckan, under långa perioder i praktiken öppet varje dag. De flesta besökare har varit intresserade av miljöförbättringsförslag (se A2 - A8),

andra har varit intresserade av stadsdelens historia eller av att starta samarbete. Många spontana samtal och möten har ägt rum. Ofta har vi kunnat hjälpa till med information och råd av vitt skiftande slag.

Stadsstudiecentrum:s insatser: Hålla lokalen öppen och bemannad.

Läs vidare: S8.

D2. Lokal för möten

Initiativ: AB Göteborgshem m.fl.

Tid: 1983-86

Stadsstudiecentrum har fungerat som lokal för egna möten (se D5 - D9 och D12 - D15). Dessutom har andra organisationer utnyttjat Stadsstudiecentrum som en i området lättillgänglig möteslokal. AB Göteborgshem har haft projekteringsmöten och olika planeringsmöten i lokalen i samband med olika stadsförnyelseprojekt (A2, A3, A7).

Stadsstudiecentrum:s insatser: Upplåta lokal gratis.

D3. Utställningar

Initiativ: Stadsstudiecentrum, AB Göteborgshem

Tid: 1983-87

Stadsstudiecentrum har varit en viktig, bemannad utställningslokal, främst för miljöförbättringsförslag. Vi har också ställt ut historiskt material och skolbarnens förslag m.m.

Stadsstudiecentrum:s insatser: Framställa och förbättra utställningar.

Läs vidare: S8.

D4. Ett lokalt, nutidshistoriskt museum

Initiativ: Stadsstudiecentrum

Tid: 1985-87

De historiska samlingarna kompletterade vi efter hand till ett "museum" med bl.a. föremål och stadsplaner från 50- talet, en del lämnade som bidrag av boende, arkeologiska fynd m.m.

Stadsstudiecentrum:s insatser: Arrangera samlingarna.

D5. Mötesserier

Initiativ: Stadsstudiecentrum Tid: 1984-86

Stadsstudiecentrum ordnade serier av boendeträffar, ibland med inbjudna gäster, som behandlade ämnen alltifrån Biskopsgårdens

tillkomst till intressanta stadsförnyelseprojekt i andra stadsdelar. Upp till ett dussin deltagare.

Stadsstudiecentrum:s insatser: Se ovan.

CD 6. Studiecirkel i promenadform

Se C ovan.

CD 7. Studiecirkel med invandrare och svenskar

Se C ovan.

D8. Enstaka arrangemang

Initiativ: Mest utomstående

Tid: 1983-87

Olika grupper och organisationer i stadsdelen har varit intresserade av att komma vid enstaka tillfällen och höra oss tala om stadsdelens historia, vårt arbetssätt eller möjligt samarbete, bl.a. kurser i svenska för invandrare, hemtjänstpersonal och pensionärsgrupper.

Stadsstudiecentrum:s insatser: Förberedelse och genomförande av träffar.

D9. Öppet hus och invigning av lokal

Initiativ: Stadsstudiecentrum

Tid: 1984-86

Vid några tillfällen, främst vid flyttning till nya lokaler, har vi haft öppet en hel dag, presvisning och ibland ett kulturprogram med musik eller dans.

Stadsstudiecentrum:s insatser: Se ovan.

D10. Material att ta med sig

Initiativ: Stadsstudiecentrum

Tid: 1983-87

På Stadsstudiecentrum framställde vi en del mindre trycksaker som alla kunde ta med sig: programblad, presentationsblad, stadsvandringar, litteraturlista och "tycklappar".

Stadsstudiecentrum:s insatser: Se ovan.

D11. Arkiv och bibliotek

Initiativ: Stadsstudiecentrum

Tid: 1983-87

I Stadsstudiecentrum:s bibliotek och arkiv samlades material om Biskopsgården, om Hisingen, om Göteborg, om stadsstudier och om miljöförbättringar och stadsförnyelse. Här

fanns böcker, utredningar, kartor, foton och diabilder.

Stadsstudiecentrum:s insatser: Bygga upp och vårda arkivet.

Läs mer: **handboken**, sid. 41.

D12. Studiebesök av myndigheter

Initiativ: De besökande

Tid: 1984-87

En rad myndigheter har varit intresserade av Stadsstudiecentrum:s arbetssätt och gjort studiebesök, t.ex. stadsbyggnadskontoret, fastighetskontoret, bostadsdepartementet, bostadsstyrelsen, Stockholms kommun.

Stadsstudiecentrum:s insatser: Visning, fördragning och diskussion.

D13. Studiebesök av pedagoger

Initiativ: De besökande

Tid: 1984-87

Pedagoger och lärare från bl.a. skolförvaltningen och länskolnämnden har besökt oss.

Stadsstudiecentrum:s insatser: Visning, fördragning och diskussion.

D14. Studiebesök av stadsstudieaktiva

Initiativ: De besökande

Tid: 1983-87

Svenska och brittiska stadsstudiekollegor har varit på besök.

Stadsstudiecentrum:s insatser: Visning och diskussion.

D15. Studiebesök av högskolegrupper

Initiativ: De besökande

Tid: 1983-87

Flera högskoleinstitutioner har tagit in stadsstudier och stadsstudiecentrum som metod för pedagogik och planering i sina kurser och kommit på studiebesök: lärarhögskolan, socialhögskolan, huslig utbildning och Chalmers - Arkitektur (grundutbildning och forskarutbildning).

Stadsstudiecentrum:s insatser: Visning, fördragning och diskussion.

E. Arbete för fortsatt verksamhet

E1. Arbete för nya lokaler

Initiativ: AB Göteborgshem, Stadsstudiecentrum m.fl.

Tid: 1985, 1986

Våra lokaler har behövt anpassas till verksamheten, samtidigt som andra har krävt våra lokaler. Detta har krävt arbete med att undersöka nya lokaler, packa, flytta och bygga upp på nytt.

Stadsstudiecentrum:s insatser: Se ovan.

E2. Skaffa beredskapsarbetare

Initiativ: Stadsstudiecentrum och Chalmers

Tid: 1983-87

Det ursprungliga projektets budget hade utrymme för en persons arbete på halvtid. Arbetets förläggning gav möjlighet att rekrytera långtidsutbildade beredskapsarbetare som kunde arbeta på Stadsstudiecentrum på heltid och därmed bredda verksamheten. Under de fyra åren arbetade 10 beredskapsarbetare i 3-9 månader var.

Stadsstudiecentrum:s insatser: Formulering av program, kontakt med arbetsförmedlare, inskolning och handledning av beredskapsarbetare.

E3. Tilläggsanslag från Byggforskningsrådet

Initiativ: Stadsstudiecentrum

Tid: 1985, 1986

Tidplanen för AB Göteborgshems stadsförnyelse blev kraftigt försenad. Detta var ett motiv för att få anslaget förlängt. BFR gick med på detta, delvis på villkor att andra finansierare gick in.

Stadsstudiecentrum:s insatser: Kontakter, ansökningshandlingar, alternativa arbetsplaner under en osäker period.

E4. Tilläggsanslag från förvaltningar m.fl.

Initiativ: Stadsstudiecentrum

Tid: 1986-87

När BFR-anslaget tog slut krävdes ett pusslande med småanslag från lokalt verkamma förvaltningar och bostadsföretag för att verk-

samheten skulle kunna fortsätta. Skolan tipsade dessutom om länskolnämnden, som förmedlade kulturgengar till ett projekt.

Stadsstudiecentrum:s insatser: Kontakter, ett antal projektbeskrivningar och ansökningshandlingar, alternativa arbetsplaner.

E5. En fortsättning för stadsdelstidningen

Initiativ: Stadsstudiecentrum och andra

Tid: 1986-87

Stadsdelstidningen (se C9) var en av de mest uppskattade verksamheterna. Utlovade bidrag till tryckkostnader uteblev, samtidigt som lovande perspektiv om de nya stadsdelsnämndernas verksamhet målades upp.

Stadsstudiecentrum:s insatser: Samtidigt: förhandling, en rad ansökningshandlingar och fortsatt verksamhet under knappa resurser.

Läs vidare: **handboken**, sid. 55.

F. Redovisning och kontinuerlig utvärdering

F1. Dagbok och protokoll

Initiativ: Stadsstudiecentrum

Tid: 1983-87

Varje arbetsdag har vi fört dagbok över viktiga händelser. Denna har kompletterats med protokoll och minnesanteckningar från viktiga möten, t.ex. i samrådet och områdesgruppen.

Stadsstudiecentrum:s insatser: Föra dagbok och protokoll.

F2. Intervjuer

Initiativ: Stadsstudiecentrum

Tid: 1984, 1987, 1989

Längre intervjuer har utförts med boende, skolelever, tjänstemän vid förvaltningar och bostadsföretag verkamma i stadsdelen och andra forskare och "visionärer".

Stadsstudiecentrum:s insatser: Planering, utförande, nedskrift och analys av intervjuerna.

F3. Skolans material på stadsbiblioteket

Initiativ: Stadsstudiecentrum

Tid: 1984

I samband med Hembygdens år ordnade Stadsstudiecentrum så att materialet från Vårskolan (se AB1) och annat stadsstudiematerial ställdes ut på Göteborgs stadsbibliotek.

Stadsstudiecentrum:s insatser: Kontakter och arrangemang.

F4. Lägesrapport februari 1985

Initiativ: Stadsstudiecentrum

Tid: 1984-85

Som en första beskrivning och värdering av projektet skrev jag en lägesrapport, som täcker verksamheten t.o.m. februari 1985. Den är på 96 sidor och kan beställas från projektledaren eller Stadsbyggnad, Chalmers.

F5. Artikel i Fritidsgården

Initiativ: Fritidsgården

Tid: 1985

En koncentrerad redovisning av projektet gjordes i en artikel i Fritidsgården nr 3/1985.

Stadsstudiecentrum:s insatser: Text och bilder till artikeln.

F6. Studiedagsprogram

Initiativ: Skolan och Stadsstudiecentrum

Tid: mars 1986

Studiedagsprogrammet är upplagt som en redovisning av Stadsstudiecentrum:s verksamhet i en rad punkter. Se även B5.

Stadsstudiecentrum:s insatser: Framställning av programmet

F7. Redovisning av arbetet i 9B3

Initiativ: Stadsstudiecentrum

Tid: 1987

En separat redovisning gjordes av stadsstudieprojektet i 9B3. Se även B6.

F8. Muntliga redovisningar av projektet

Initiativ: Beställare

Tid: 1984-87

Projektet har redovisats muntligt vid en rad tillfällen. Oftast har också tillfällen till diskussion och värdering givits. T.ex.: Göteborgs rektorskollegium, stadsstudiekonferenser, forskningsseminarier.

F9. Slutrapporter

Initiativ: Stadsstudiecentrum

Tid: 1986-89

Slutrapportens idé med den pedagogiska tredelningen i rapport, handbok och stadsdelstidning föddes 1986. Idén utvecklades vidare och rapportarbetet blev omfattande, med sin huvudsakliga förläggning under 1988 och 1989.

**Denna rapport hänför sig till forskningsanslag 830268-8
från Statens råd för byggnadsforskning till Avdelningen för
Stadsbyggnad, Chalmers tekniska högskola, Göteborg.**

R100: 1989

ISBN 91-540-5038-3

Statens råd för byggnadsforskning, Stockholm

Art.nr: 6709100

**Abonnemangsgrupp:
X. Samhällsplanering**

**Distribution:
Svensk Byggtjänst
171 88 Solna**

Cirka pris: 50 kr exkl moms